CULTUURHISTORISCHE ANALYSE BESCHERMD STADSGEZICHT BINNENSTAD AMERSFOORT

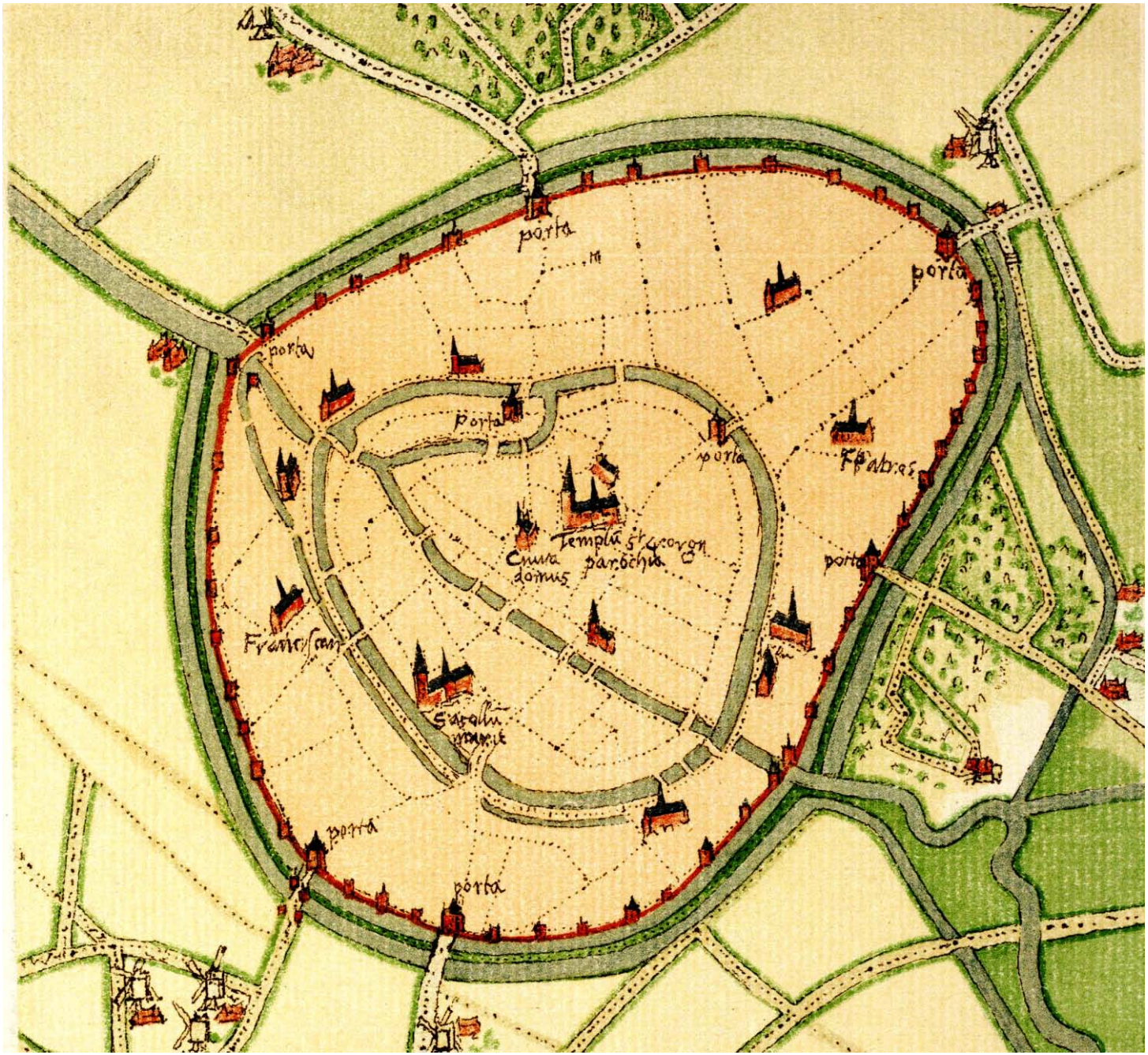

◄◄ Luchtfoto binnenstad, uitgave THOTH 2006

► Stadsplattegrond Amersfoort
Jacob van Deventer, 1560

INHOUD

1 INLEIDING EN LEESWIJZER 5
1.1 INLEIDING 5
1.2 LEESWIJZER 6

2 KERNWAARDEN BESCHERMD STADSGEZICHT BINNENSTAD 9

3 HISTORISCH-RUIMTELIJKE KARAKTERISTIEKEN 11

3.1 STRUCTUUR 11
a Ligging en landschap 11
- *Voordesteden* 11
b Binnenstadsplattegrond 12
c Kern en Schil 12
- *Het principe van het gesloten bouwblok* 13
d Concentrische aanleg 16
- *Ring Muurhuizen* 16
- *Tuinen Muurhuizen, Breestraat en Krankeledenstraat* 16
- *Ring Plantsoengordel* 18
e Assenkruis 19
- *Hoofdas* 19
- *Grachtenlint* 20
f Straten en stegen 25
g Pleinen 26
h Hoven 27
i Binnenterreinen en binnentuinen 27

3.2 INRICHTING OPENBARE RUIMTE 29
a Grachten, kademuren en bruggen 29
b Groenstructuur en openbaar groen 29
c Stadsvloer | historische inrichting de openbare ruimte 30
d Straatmeubilair 31
e Historische elementen 32
f Afwegingskader | hedendaagse elementen in de openbare ruimte 32

3.3 BEBOUWING EN ARCHITECTUUR 36
a Basistypologie historische architectuur 36
- *Ordekaart* 36
- *Analyse | Basisprincipes van historische architectuur* 39
- *Ordening van gevelelementen (schaalladder)* 40

3.3 vervolg
- Afwegingskader | *hedendaagse elementen in relatie tot historische architectuur* 41
- *Schaalladder van gevelelementen - Samenvatting* 42
- *Basisprincipes van historische winkelonderpuien tot circa 1950* 44
- Afwegingskader | *hedendaagse winkelonderpuien in historische gevels* 46
- *Bijgebouwen en achterhuizen op de binnenterreinen van de gesloten bouwblokken* 47
- Afwegingskader | *hedendaagse elementen in relatie tot bijgebouwen en achterhuizen op de binnenterreinen van de gesloten bouwblokken* 47
- *Historische kappen en het historisch dakenlandschap* 48
- *Geschiedenis van de historische kap* 48
- *Afwegingskader | hedendaagse toevoegingen aan het historisch dakenlandschap* 51
  - *Dakkapellen* 51
  - *Dakterrassen* 51
  - *Dakloggia's* 52
  - *Dakramen* 52
  - *Kappen op platte daken* 52
  - *Toegevoegde elementen op daken en kappen van een hoofdgebouw* 52

b Bijzondere bebouwing 53
c Bouwhistorie 55
- *Bouwhistorische verwachting* 55

4 SAMENVATTING KERNWAARDEN 56-58

5 BIJLAGEN CULTUURHISTORISCHE ANALYSE 59-74

5.1 Ordekaart 60-61
5.2 Kappenkaart 62
5.3 Bouwblokkenkaart 63
5.4 Kaart kleine historische elementen 64
5.5 Bouwhistorische Verwachtingskaart 65
5.6 Archeologische Beleidskaart 66
5.7 Cultuurhistorische Beleidskaart 67
5.8 Schaalladder van gevelelementen 69-79

6 INDEX 81-82

▲ *Luchtfoto binnenstad Amersfoort, uitgave THOTH 2006*

1 | INLEIDING EN LEESWIJZER

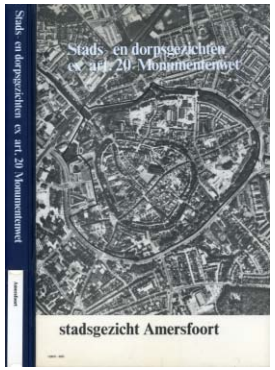

1.1 INLEIDING

De binnenstad van Amersfoort is in 1984 door het rijk aangewezen als beschermd stadsgezicht.
Doel van de aanwijzing was: '*de karakteristieke - met de historische ontwikkeling samenhangende - structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op deze wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt*'.
Het belangrijkste rechtsgevolg van de aanwijzing was de verplichting voor het aangewezen gebied een beschermend bestemmingsplan te maken. Vanaf 1987 werden vier 'beschermende' (deel)bestemmings- c.q. stadsvernieuwingsplannen opgesteld. Deze plannen hebben lange tijd aan nieuwe ontwikkelingen richting gegeven. De laatste jaren werd vanuit de Amersfoortse samenleving en de politiek de vraag gesteld of bij nieuwe bouwopgaven wel voordoende rekening werd gehouden met de cultuurhistorische waarden van het stadsgezicht.

In 2009 kreeg Flexus AWC uit Rotterdam daarom opdracht een onderzoek uit te voeren naar de werking van het juridische instrumentarium voor de binnenstad, waaronder de hierboven genoemde stadsvernieuwing-plannen.

In hun rapport "*Evaluatie instrumentarium beschermd stadsgezicht historische binnenstad Amersfoort*" uit september 2010 heeft Flexus AWC de karakteristieken van de binnenstad onderzocht. Een van de belangrijkste aanbevelingen uit het rapport was het opstellen van een actuele cultuurhistorische analyse en waardenstelling als basis voor het gemeentelijk beleid ten aanzien van het stadsgezicht en de herziening van het bestemmingsplan.

◄ Aanwijzingstekst binnenstad als beschermd stadsgezicht1984

◄▼ Omslag rapport Flexus AWC, 2010

► Kaart van Braun en Hogenberg, 1588

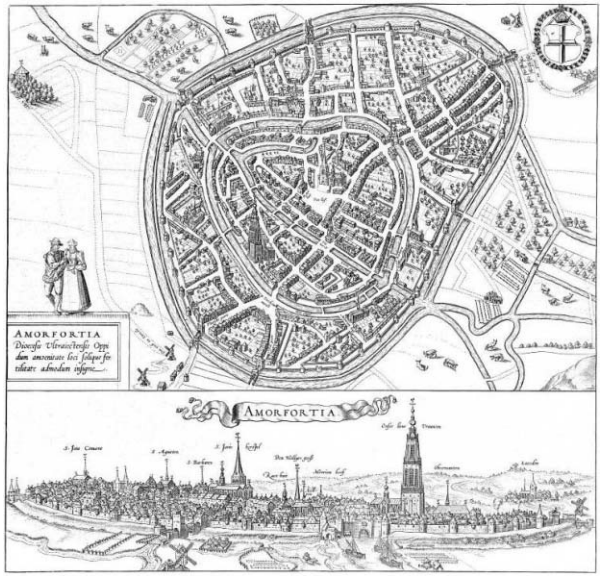

In het op 28 juni 2011 vastgestelde raadsvoorstel "*Cultureel erfgoed 2011-2015: visitekaartje voor de stad"* is aangekondigd dat die analyse met doelstellingen voor behoud van de cultuurhistorische waarden zal worden opgesteld. In de vergadering van de Ronde op 30 november 2012 is de concept-Cultuurhistorische Analyse besproken, waarna werd uitgesproken dat de hierin geformuleerde kernwaarden als basis voor het bestemmingsplan konden dienen.

In de voorliggende Cultuurhistorische Analyse wordt een beschrijving gegeven van de belangrijkste cultuurhistorische kernwaarden van de historische binnenstad (hoofdstukken 2 en 3).
In vervolg en in aansluiting op de door het rijk ingezette 'Modernisering van de Monumentenzorg' (MoMo) vormt de cultuurhistorie op deze wijze een permanent afwegingskader bij ruimtelijke vraagstukken in de binnenstad. Hierbij is de relatie tussen bestemmingsplan, Cultuurhistorische Analyse, Welstandsnota en andere aanvullende beleidsdocumenten over de binnenstad van betekenis. In de *Cultuurhistorische Analyse* wordt beschreven **waarom** het beschermd stadsgezicht van grote betekenis is. In het *bestemmingsplan* wordt bepaald **wat** er kan worden gewijzigd, d.w.z. welke veranderingen kunnen worden doorgevoerd, waarna de *Welstandsnota* mede richting geeft **hoe** de wijzigingen kunnen worden vormgegeven.

Historiserend of eigentijds bouwen
Belangrijk uitgangspunt bij dit alles is dat de historische binnenstad niet bevroren wordt, maar zich kan blijven ontwikkelen tot een vitale, levendige stad. De in de Cultuurhistorische Analyse beschreven kernwaarden zijn gebaseerd op in het verleden toegepaste principes. Natuurlijk kunnen invullingen op een historiserende manier of soms in de vorm van een reconstructie in het stedelijk weefsel worden ingevoegd, maar aan de andere kant is en blijft het een uitdaging voor de moderne architectuur om een antwoord te vinden op de vraag hoe eigentijdse architectuur zodanig in de historische stad kan worden ingevoegd, dat de samenhang, de identiteit en aantrekkelijkheid van het beschermd stadsgezicht toenemen. Het recente verleden heeft aangetoond dat dit mogelijk is.

1.2 LEESWIJZER

Om alle aspecten van het beschermd stadsgezicht Binnenstad in de Cultuurhistorische Analyse goed tot hun recht te laten komen, is voor een thematische aanpak gekozen.

In **hoofdstuk 3** zijn de historisch-ruimtelijke karakteristieken thematisch beschreven. Bij enkele onderdelen wordt bovendien een afwegingskader voor hedendaagse ingrepen gegeven.

Hoofdstuk 4 biedt – puntsgewijs per thema gerangschikt - een overzicht van alle in de Cultuurhistorische Analyse genoemde kernwaarden.

In **hoofdstuk 5** zijn als bijlagen de *Ordekaart* (5.1), de *Kappenkaart* (5.2), de *Bouwblokkenkaar*t (5.3), de kaart *Kleine historische elementen* (5.4) en de *Bouwhistorische verwachtingskaart* (5.5) opgenomen.
Aangezien de Cultuurhistorische Analyse Binnenstad zich vooral op de zichtbare *bovengrondse* beeldkwaliteit van de stad richt, zijn de ondergrondse objecten en structuren (archeologie) hierin niet behandeld. Dat wil niet zeggen dat die geen belangrijk aandeel in de cultuurhistorische waarden van de binnenstad hebben, maar ze zijn daarom op bijlage 5.6, de gemeentelijke *Archeologische beleidskaart* vastgelegd. Om op hoofdlijnen ook aan te geven hoe vanuit cultuurhistorie met mogelijk toekomstige grootschalige ontwikkelingen en met calamiteiten wordt omgegaan, is in bijlage 5.7 een *Cultuurhistorische beleidskaart* opgenomen. Deze kaart vormt het afwegingskader voor toekomstige ruimtelijke plannen en transformaties en maakt daarom ook deel uit van de Welstandsnota. Ook heeft deze kaart betekenis voor de toepassing van de schaalladder (5.8) bij invullocaties en vervangende nieuwbouw.

▼ Matthias Withoos, gezicht op Amersfoort, 1671 | Museum Flehite

Koppelpoort, beeldmerk van Amersfoort

Overzicht oppervlakte historische steden, variërend van XL tot XS

Amsterdam, situatie 1822

v.l.n.r.
Leiden, naar kadastrale minuut 1822
Den Bosch, naar kadastrale minuut 1825
Enkhuizen, naar kadastrale minuut 1825

v.l.n.r.
Delft, naar kadastrale minuut 1825
Zierikzee, naar kadastrale minuut 1822
Amersfoort, naar kadastrale minuut 1825

v.l.n.r.
Harlingen, naar kadastrale minuut 1825
Goes, naar kadastrale minuut 1822

Woerden, naar kadastrale minuut 1825

© Flexus AWC Rotterdam

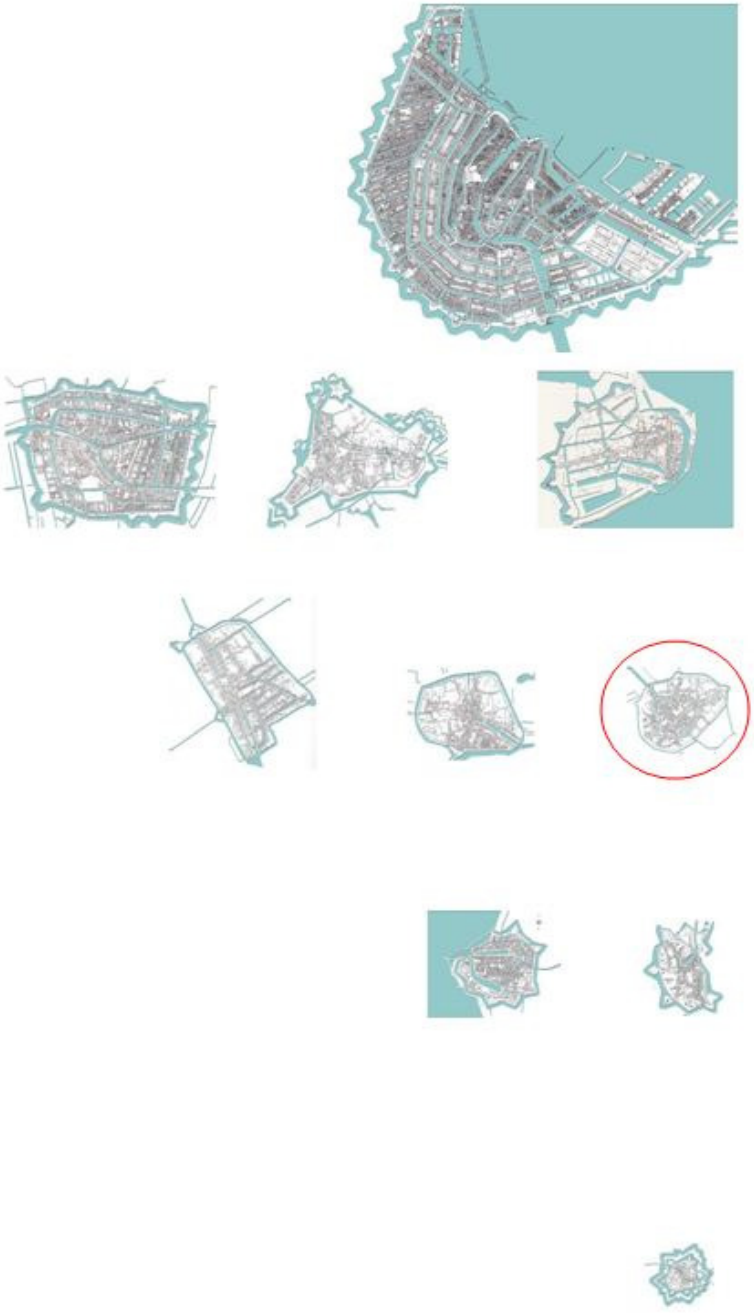

XL: 1000 <> 250 ha.

Voorbeelden:

Amsterdam	680 ha. (eind 18de eeuw)
Venetië	670 ha. (eind 18de eeuw)
Gent	570 ha.
Bologna	450 ha.
Florence	480 ha.
Brussel	450 ha.
Brugge	430 ha.

L: 250 <> 100 ha.

Voorbeelden:

Den Haag	217 ha.
Leiden	140 ha.
Haarlem	138 ha.
Maastricht	134 ha.
Groningen	130 ha.
Utrecht	117 ha.
Enkhuizen	113 ha.
Den Bosch	101 ha

M: 100 <> 50 ha.

Voorbeelden:

Delft	96 ha.
Breda:	80 ha.
Dordrecht	76 ha.
Hoorn	62 ha.
Zierikzee	60 ha.
Schiedam	59 ha.
Amersfoort	**55 ha.**

S: 50 <> 20 ha.

Voorbeelden:

Zutphen	49 ha.
Deventer	45 ha.
Harlingen	44 ha.
Kwampen	44 ha.
Zwolle	36 ha.
Culemborg	34 ha.
Goes	30 ha.
Schoonhoven	24 ha.

XS: < 20 ha.

Voorbeelden:

Amersfoort Kern (eerste ring)	18,5 ha.
Woerden	11 ha.
Goedereede	< 10 ha.
Brouwershaven	< 10 ha.
Elburg	< 10 ha.
Leerdam	< 10 ha.
Grave	< 10 ha.
Wijk bij Duurstede	< 10 ha.

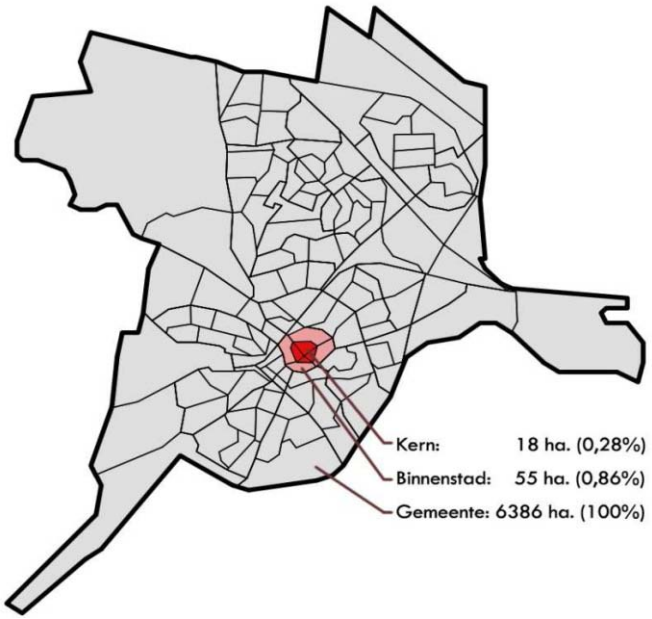

▲ *de oppervlakte van de binnenstad in relatie tot het gehele gemeentelijke grondoppervlak*

▼ *een staafdiagram met de oppervlakte van verschillende historische binnensteden.*

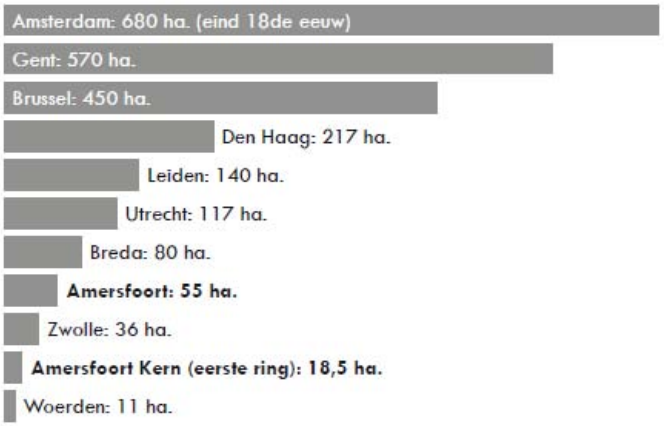

2 | KERNWAARDEN STADSGEZICHT BINNENSTAD

De binnenstad vormt een goed herkenbare, afzonderlijke ruimtelijke eenheid binnen het stedelijk gebied van Amersfoort, waarin de kenmerken van een ‘voordestad’ (zie pag. 11) nog aanwezig zijn. De landschappelijke context is, door de aanwezigheid van reliëf en waterlopen nog steeds bepalend.
De groeifasen van de historische stad zijn nog goed zichtbaar in het ruimtelijk onderscheid tussen Kern en Schil. Het stratenpatroon is sinds de vijftiende/ zestiende eeuw, op enkele ondergeschikte punten na en met uitzondering van enkele nieuwere straten aan de randen, niet meer gewijzigd. Het wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van hoofdstraten, nevenstraten en stegen.

Uniek is de concentrische aanleg van de Muurhuizen, singels en het plantsoen. De ringen worden doorkruist door een centrale as (Utrechtsestraat, Arnhemsestraat, Langestraat en Kamp) als primaire drager (hoofdroute) van de sociaal-economische ontstaansgeschiedenis van de stad met haaks daarop het grachtenlint (Kortegracht, Langegracht, Grote Spui en Kleine Spui). Aan de centrale as zijn de belangrijkste marktpleinen, zoals Hof en Varkensmarkt, gelegen, die eveneens structuurbepalend zijn.

Typerend voor de binnenstad is de toepassing van het gesloten bouwblok opgebouwd uit een verkavelingsstructuur met smalle perceelsmaten. De straten bestaan uit nagenoeg gesloten gevelwanden met strakke rooilijnen, die geringe onregelmatigheden bezitten. De toegangen tot de panden bevinden zich direct aan de straat. De tuinen en erven zijn, met uitzondering van huizen met de achterzijden aan het water of plantsoen, binnen het bouwblok gelegen en in de meeste gevallen vrijwel onzichtbaar vanaf de openbare weg.

Het bebouwingsbeeld is met uitzondering van de aan de randen gelegen gebieden voor het overgrote deel nog steeds samenhangend en waardevol met subtiele onderlinge variaties, gekenmerkt door ‘eenheid in verscheidenheid’.
Het dakenlandschap met steile kappen behoort eveneens tot de belangrijkste stedenbouwkundige karakteristieken van de Amersfoortse binnenstad omdat de daken de fijnmazigheid van het stedenbouwkundig weefsel benadrukken. Ook de daken variëren subtiel ten opzichte van elkaar, maar contrasteren nauwelijks qua vorm en type. Bij dit alles is het van belang zich te realiseren, dat het beschermd stadsgezicht t.o.v. het gehele gemeentelijke grondgebied en in relatie tot overige Nederlandse steden klein is. Kern en Schil zijn slechts 55 ha groot, d.w.z. minder dan 1% van het totale grondoppervlak van de gemeente Amersfoort. Door die geringe oppervlakte is het stadsgezicht uiterst kwetsbaar.

KAART HISTORISCHE STRUCTUUR

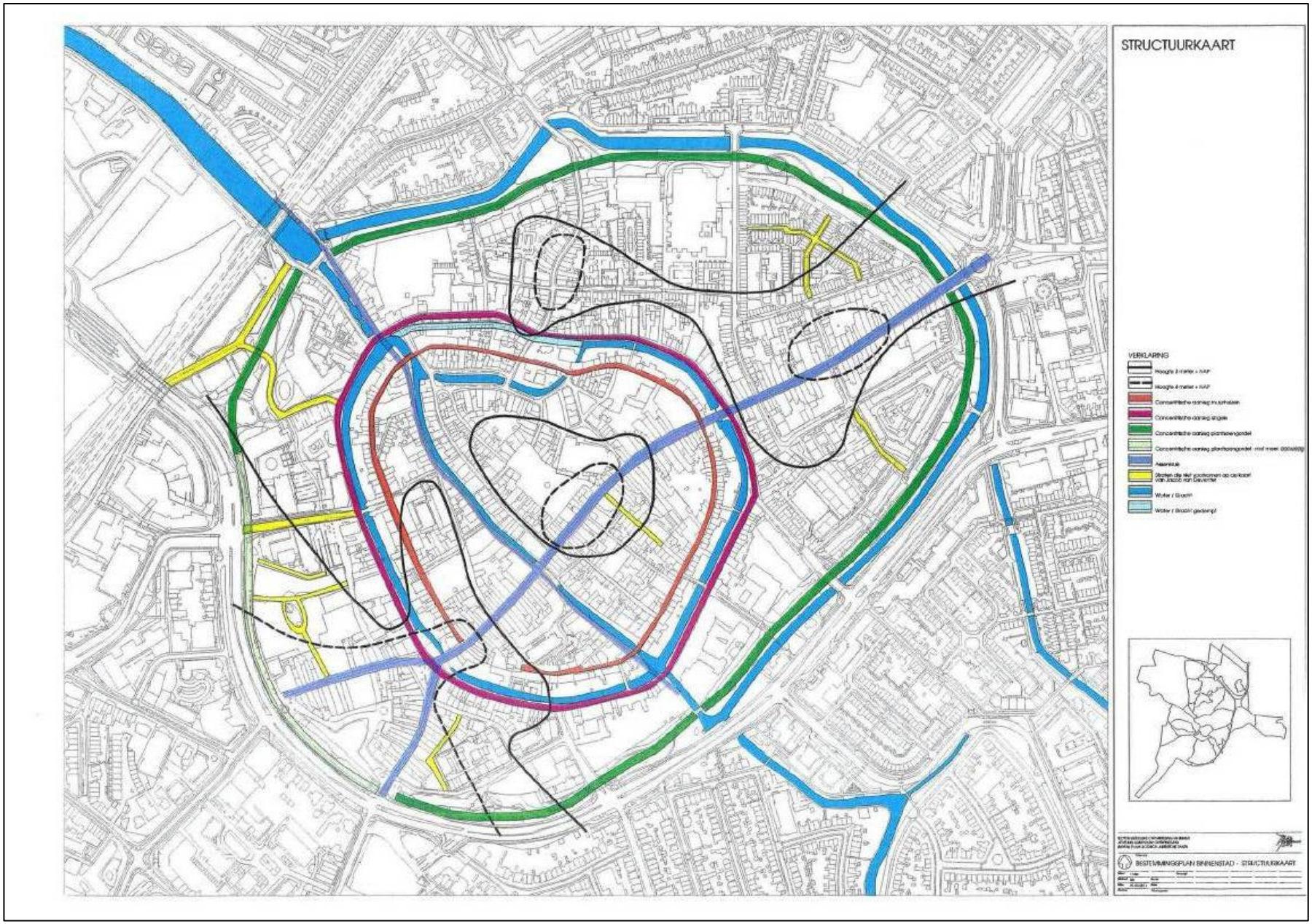

3 | HISTORISCH-RUIMTELIJKE KARAKTERISTIEKEN

In dit hoofdstuk zijn de bestaande ruimtelijke karakteristieken van de binnenstad geanalyseerd aan de hand van een drietal 'lagen': s*tructuur, openbare ruimte* en *bebouwing/architectuur.* Na de behandeling van elke 'laag' worden vanuit het oogpunt van cultuurhistorie kernwaarden geformuleerd, die waar nodig en mogelijk in het gemeentelijk beleid, waaronder het bestemmingsplan, worden geïmplementeerd.

3.1 STRUCTUUR

a Ligging en landschap

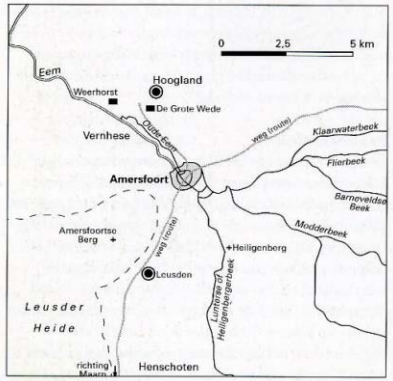

▲ Amersfoort op de grens tussen hoog en laag

Amersfoort is ontstaan aan de voet van de Amersfoortse Berg, een uitloper van de Utrechtse Heuvelrug, op de overgang naar de waterrijke Gelderse Vallei. In dit veengebied vloeide een aantal kleine beken samen tot het riviertje de Eem (Amer). In de landschappelijke ondergrond zijn lichte hoogteverschillen aanwezig. Op de hogere plekken, waar het natte gebied kon worden gepasseerd, bevonden zich enkele interlokale wegen. Amersfoort is dan ook een goed voorbeeld van het historische stadstype voordestad.

Voordesteden
Dit zijn steden gelegen in een vallei of laagte tussen twee hoogtes of heuvelruggen in, waar beken of kleine rivieren vaak in meerdere beddingen doorheen stromen en waar wegen deze natte vallei op de meest begaanbare plekken doorkruisen. In Nederland zijn er niet veel voorbeelden van voordesteden, in tegenstelling tot Vlaanderen, waar veel representanten van dit stadstype te vinden zijn (Brussel, Gent, Oudenaarde, Leuven, Mechelen etc.) In zijn algemeenheid worden voordesteden gekenmerkt door lichte hoogteverschillen, water dat zowel meanderend en 'natuurlijk', als in meer gekanaliseerde vorm door de stad loopt, meerdere waterprofielen (het normale grachtenprofiel naast profielen waarbij tuinen en achterkanten van percelen aan het water grenzen), en een hoofdstructuur waarbij vanuit een sterk verstedelijkte kern dicht bebouwde radiale uitvalswegen naar de stadspoorten lopen, waar tussenin minder verstedelijkte en zelfs agrarische (of tuinbouw) gebieden liggen.

Tot aan het industriële tijdperk (vóór het laatste kwart van de negentiende eeuw) voldeed Amersfoort grotendeels aan het beeld van een voordestad. De infrastructuur van de binnenstad bleef sterk beïnvloed door de natuurlijke ondergrond, de aanwezigheid van water met verschillende dwarsprofielen en uitvalswegen met groene gebieden daartussen. De op zandopduikingen gelegen Bloemendalsestraat was de oudste hoofdroute en verbond Amersfoort met enkele hoger gelegen gehuchten in de voormalige gemeente Hoogland.

Na de ontginning van de Gelderse Vallei kwam een nieuwe route, Langestraat - Kamp, tot stand. Ook voor het beloop van deze route werd gebruik gemaakt van natuurlijke opduikingen in het terrein.
Nog steeds wordt deze verbindingsweg gekenmerkt door lichte hoogteverschillen (reliëf).

▲ *Binnenstad met hoger gelegen gebieden (geel), hoofdroutes (rood) en belangrijkste waterloop (blauw)*

▼ *hoogteverschillen in de binnenstad*

De natuurlijke en gegraven waterlopen in de stad zijn juist tussen de hoger gelegen gronden gelegen.
De kruisingen van de hoofdroute en de waterlopen worden gekenmerkt door hoogteverschillen (reliëf) in het terrein, die één à twee meter bedragen en die mede door bruggen duidelijk te ervaren zijn.

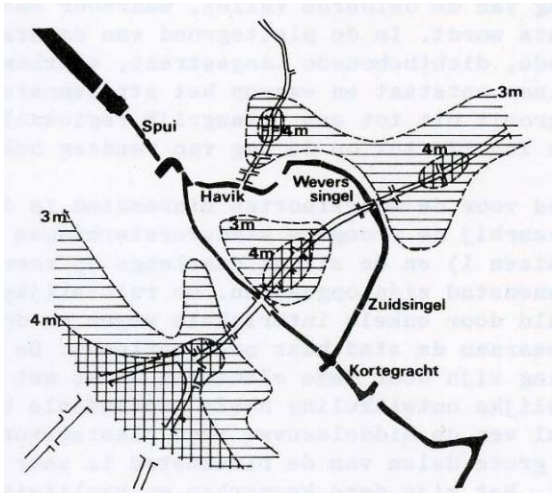

b Binnenstadsplattegrond
In de ruimtelijke structuur en het stratenpatroon van het beschermd stadsgezicht, is de door Jacob van Deventer in 1560 gemaakte (oudste) stadsplattegrond nog volledig herkenbaar (vergelijk pag. 2).
In de binnenstad zijn twee gebieden te onderscheiden - Kern en Schil - waaraan de twee groeifasen van de middeleeuwse stad bijzonder goed zijn af te lezen (zie kopje Kern en Schil hieronder). In hun hoofdvorm zijn deze twee stadsdelen concentrisch geordend. Ze hebben allebei de vorm van een cirkel, voortkomend uit de middeleeuwse ommuring.
De structuur van straten en grachten binnen de ringen is niet concentrisch, maar meer op de hoofdwegen gericht. Hierbinnen bevindt zich een assenstelsel, bestaande uit een hoofdontsluiting met haaks daarop het grachtenlint, met aan beide zijden van het lint van elkaar afwijkende verkavelingsprincipes. Kern en Schil bevatten een groot aantal monumenten en waardevolle panden, die het stadsbeeld in hoge mate bepalen.

c Kern en Schil
De Kern is het intensief bebouwde gebied binnen de oorspronkelijk eerste ommuring en vormt het meest gave deel van het stadsgezicht. Opvallend is de grote verscheidenheid aan afmetingen en vormen van de nagenoeg gesloten bouw-blokken en openbare ruimten.
De parcellering (de breedte, vorm en diepte van de kavels) verschilt naar gelang de rangorde van de straat in het historisch weefsel, en de vorm en diepte van het bouwblok.
De nagenoeg gesloten gevelwanden liggen in één rooilijn die kan fluctueren (in- en uit kan zwenken), met slechts kleine onregelmatigheden.

▲ *Monumentale binnentuin achter Hof 11-12; zeldzaam voor de kern*

Naast enkele resterende binnentuinen binnen de gesloten bouwblokken (zie afbeelding op pagina 28) bevinden zich alleen ten noordoosten van de Kortegracht/Langestraat nog enkele langgerekte, deels onbebouwde percelen.

Van oudsher vormden de Langestraat en de daaraan gelegen pleinen het centrum van handelsactiviteiten. De komst van de spoorlijnen (1863 en 1874) heeft invloed gehad op het economisch zwaartepunt van de stad en luidde het begin in van de ‘verwinkeling’ van de Langestraat tussen de Varkensmarkt en de Kortegracht. Tot circa 1950 kon deze ontwikkeling nog in de historische stad worden ingevoegd.

Pas met de komst van grootschaliger winkelcomplexen na 1950 werd met de traditie van inpassing en aanpassing gebroken en werden deze bouwwerken - vooral wat betreft schaal - in contrast met de omringende bebouwing gerealiseerd. Dit ging ook gepaard met het geleidelijk volbouwen van de binnenterreinen met uitbreidingen aan het hoofdhuis, voorzien van een plat dak.

Naast ‘verwinkeling’ heeft ook de ‘verappartementering’ het historisch weefsel in de Kern op plekken aangetast. Vanaf de stadsvernieuwingsperiode zijn er verschillende appartementengebouwen in de stad verschenen.

▲ *Kleine Spui en Grote Spui met de Koppelpoort als beeldmerk binnen de Schil*

Dat ging gepaard met een forse schaalvergroting en de introductie van a-historische, niet bij de historische structuur aansluitende, gebouwtypologieën. Ondanks deze veranderingen zijn de cultuurhistorische waarden in de Kern nog steeds in hoge mate aanwezig en zijn ze dominant ten opzichte van de nieuwe typologieën.

De overgang van Kern naar Schil wordt vooral gemarkeerd door de bijzondere ring van Muurhuizen en de rondgaande singel met daarbij bijzondere elementen als de Varkensmarkt en de Kamperbinnenpoort. De Schil kent ook meerdere bijzondere elementen, zoals de nog resterende stadsmuren met de beide waterpoorten, de kloosterbebouwing en andere grootschalige historische gebouwen. De ruimtelijke structuur van de Schil wordt in eerste instantie door de singels en de oude radiale hoofdroutes bepaald, zoals de Utrechtsestraat, de Arnhemsestraat, de Kamp, de Bloemendalsestraat en het Spui. Zij zorgen voor een herkenbare, doorlopende verbinding met de oudere Kern (samenhang) en hebben nog voor een belangrijk deel hun historische karakter behouden.

▲ *Binnen de open plekken van de tweede stadsuitbreiding werden kloosters gevestigd. Op deze plekken zijn de bouwblokken van aan één zijde geopend.*

De verkaveling langs deze wegen is intensief en relatief smal met een wisselende breedtemaat. Dergelijke continue bebouwde en zeer oude radia-len, die als hoofd- en verbindingsroutes dwars door de buitenste ringen van de stad snijden, zijn zeer kenmerkend voor voordesteden en zijn al op de oudste stadsplattegrond afgebeeld. Stegen en gangen komen hier vrijwel niet voor, wel volwaardige zijstraten. De meeste straten in de Schil hebben een redelijk rechtlijnig beloop met daarbinnen lichte krommingen en in- en uitzwenkende rooilijnen. Deze situatie is vergelijkbaar met de Kern.

Het principe van het gesloten bouwblok

De buitenzijde van het gesloten bouwblok bezit een nagenoeg strakke rooilijn met slechts hier en daar een smalle toegang tot het binnenterrein. De voorgevels staan in één lijn. De achterzijde bezit door een wisselende gebouwdiepte en de aanwezigheid van aan- en bijgebouwen een ‘gekartelde’ rooilijn. In Amersfoort komen behalve gesloten bouwblokken ook pre-industriële ‘bebouwingsstroken’ voor. Dit zijn wanden met een aaneenschakeling van individuele panden, opgebouwd volgens dezelfde principes als de wanden van een gesloten bouwblok, waarvan de achterzijde (al dan niet met tuinen) aan een andere openbare ruimte grenst. Bebouwingsstroken komen voornamelijk voor in combinatie met water- en plantsoenstructuren aan de achterzijde van de panden (zoals bij de Muurhuizen).

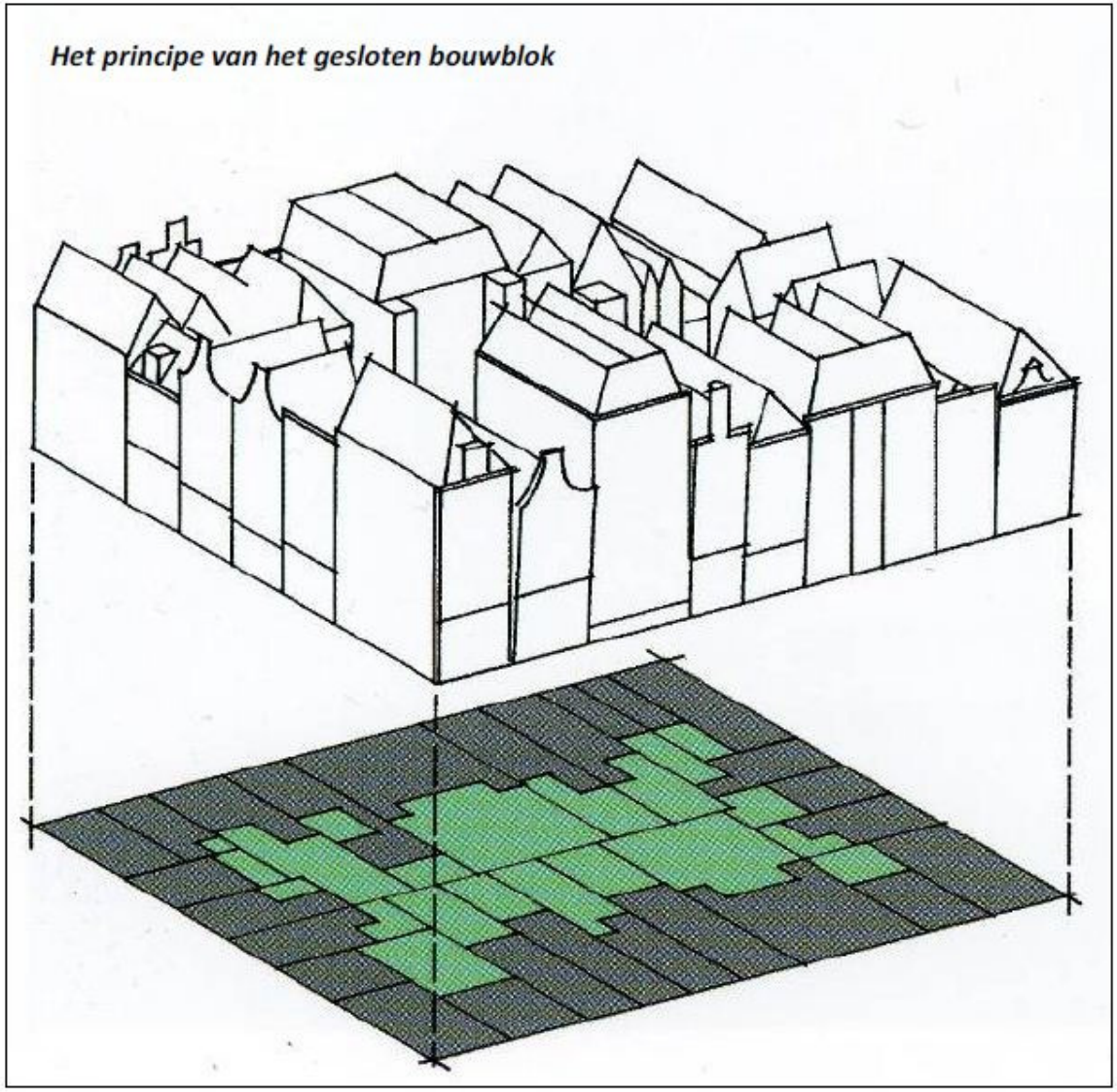

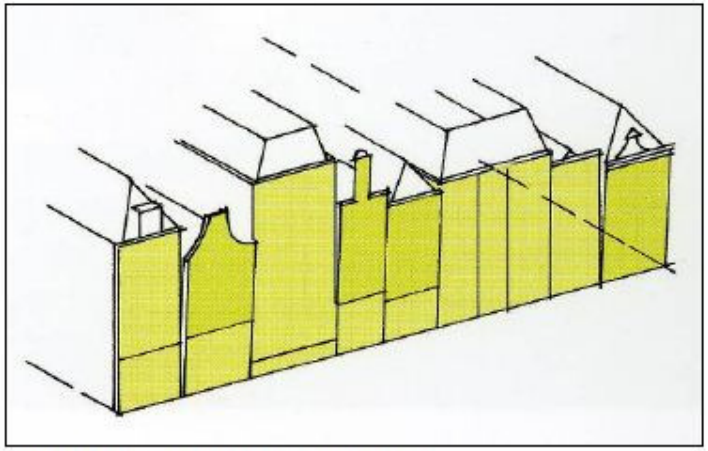

voorzijde/straatzijde gesloten bouwblok

achterzijde/binnenzijde gesloten bouwblok

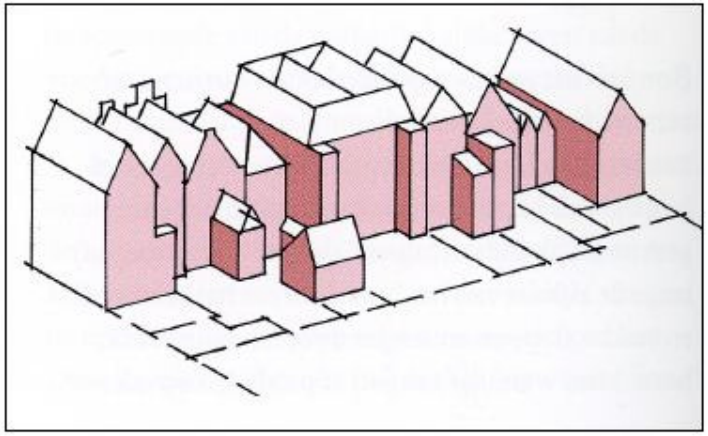

▲ *De buitenzijde van het gesloten bouwblok bezit een nagenoeg strakke rooilijn met slechts hier en daar een smalle toegang tot het binnenterrein. De voorgevels staan in één lijn. De achterzijde wordt daarentegen door de aanwezigheid van aan- en bijgebouwen gekenmerkt door een 'gekartelde' rooilijn.*

De gebieden tussen de doorgaande wegen zijn in de Schil minder dicht bebouwd dan in de Kern. Door de bouw van de tweede stadsmuur werden al bestaande kloosters binnen de muren opgenomen of boden de open terreinen aan het eind van de Middeleeuwen voldoende ruimte voor de vestiging van nieuwe kloosters en andere kerkelijke instellingen. Het hofje Armen de Poth verwijst nog steeds naar deze voor Amersfoort zo kenmerkende ontwikkeling.
Ook in de Schil vormde de historische verkaveling van het gesloten bouwblok uitgangspunt van de stadsstructuur. In de negentiende en twintigste eeuw werden deze echter vervangen door andere verkavelingsprincipes. In de Schil zijn de functies in de huidige situatie in gebieden gegroepeerd: het oostelijk deel heeft verschillende woonbuurtjes, in het westelijk deel wisselen werk- en winkelgebieden elkaar af en voor het noordelijke en het zuidelijke deel zijn vooral instellingen en tehuizen beeldbepalend. Vooral vanaf het midden van de twintigste eeuw heeft in de gebieden tussen de doorgaande radialen in de Schil een aanzienlijk aantal transformaties plaatsgevonden in de vorm van afbraak en het bebouwen van de voor de voordestad kenmerkende open terreinen met vaak grootschalige nieuwbouw. De meest ingrijpend gewijzigde delen zijn: Beestenmarkt, Koestraat, Sint Jorisstraat, Molenstraat en omgeving, Boldershof en Flint. Ook hier zijn in veel gevallen de tot dan toe geldende historisch-stedenbouwkundige principes van ‘eenheid in verscheidenheid’ en de kleinschalige en fijnmazige perceels- en bebouwingsstructuur losgelaten.
Ook zijn vrijwel alle van oorsprong open gebieden tussen de oude radialen volgebouwd. Alleen de naar de wal geopende (maar met een haag en een lage muur afgeschermde) binnenterreinen van het bouwblok tussen het Spui en de Sint Agathastraat en tussen de Kleine Haag en de Monnikendam zijn overgebleven. Deze nog niet bebouwde terreinen, waar over de haag en muur heen kan worden ingekeken, zijn door hun ruimtelijke samenhang met de plantsoengordel, voor het beschermd stadsgezicht bijzonder waardevol. Door de geïsoleerde ligging van enkele van deze aan de rand van de stad gelegen ‘tussengebieden’ hebben transformaties van de Schil een beperktere invloed op de ruimtelijke samenhang van de historische stad dan in de Kern. Niettemin is er in veel situaties ook sprake van een aanzienlijke aantasting, vooral in het westelijk deel van de Schil, omdat daar ook de stedenbouwkundige structuur en de architectuur sterk afwijken van de kernwaarden van de binnenstad. Dit geldt zeker als er geen overgangsgebied is naar de historische stad of de plantsoenring.
De overgangsfunctie van de plantsoengordel tussen binnenstad en het ‘buitengebied’ is met de aanleg van de Stadsring omstreeks 1960 gedeeltelijk in een barrière veranderd. Vanuit het buitengebied versterkt de plantsoenring echter nog steeds de herkenbaarheid en identiteit van de historische kern.

▲ *Vooral in de Schil hebben zich transformaties voorgedaan*

▼ *Sint-Jorisplein*

▼ *Markthalgebied in de Kern*

d Concentrische aanleg
Bij dit onderdeel kunnen twee 'ringen' worden onderscheiden: de ring Muurhuizen en de ring plantsoengordel.

- Ring Muurhuizen[1]
Het ensemble van de Muurhuizen is wereldwijd uniek door de transformatie van een stadsmuur in een bijna ononderbroken rij woonhuizen, die aan de binnenzijde grenzen aan een rondlopende straat en aan de buitenzijde aan een continue reeks achtertuinen én een gracht, met aan de overzijde van het water een kade en grachtbebouwing. Langs de gracht staan bomen die het beeld van de concentrische aanleg versterken en bovendien een visuele 'brug slaan' met het groen van de achtertuinen van de Muurhuizen. Tussen Herenstraat en Kleine Haag gaan de eerste ring (Muurhuizen) en de tweede ring (Plantsoen) in elkaar over en vormen ze samen een ensemble van hoge orde. Dit doet zich ook aan de noordzijde voor tussen Grote Spui en de Sint- Agathastraat. Deze opbouw van het profiel heeft zich, met uitzondering van Brugge, in geen andere stad in binnen- of buitenland voorgedaan.

▼ *Muurhuizen en Weverssingel ter hoogte van de Stad van Cahen*

[1] Het historisch-stedenbouwkundig *ensemble* van de Muurhuizen bestaat uit de binnenring (bebouwing buitenzijde Muurhuizen/Breestraat/Krankeledenstraat), de tuinen van de Muurhuizen/ Breestraat en de buitenring (Zuidsingel, Weverssingel, 't Zand en Westsingel) met de daaraan gelegen bebouwing Op twee punten raken de muurhuizen direct aan de buitenring, namelijk ter plaatse van de Zuidsingel en Monnikendam en ter plaatse van 't Zand en het achterliggend binnenterrein tussen het Spui en de Sint Agathastraat.

Tuinen Muurhuizen, Breestraat en Krankeledenstraat
Het groene karakter van de diepe tuinen met daarachter het beeld van de historische achtergevels van de muurhuizen, vormt een belangrijke component van dit, ook internationaal, zeldzame ensemble. Het is van groot belang de cultuurhistorische waarden hiervan te behouden en waar mogelijk te versterken. Dit betekent dat een groot deel van de tuin onverhard (2/3 deel) en geheel vrij van parkeren moet blijven en dat het plaatsen van kleine bergingen alleen mogelijk is, als dit met de grootst mogelijke zorg plaatsvindt. Bij samenvoeging van tuinen blijft ieder perceel afzonderlijk herkenbaar en wordt in samenhang met de achterliggende bebouwing ingericht. Iedere tuin is daarbij uniek, waardoor per perceel maatwerk nodig is. Uitgangspunt is, dat in tuinen alleen ruimte wordt geboden aan maximaal één kleine, goed ingepaste berging, uitgevoerd in een bij het stadsgezicht passend materiaalgebruik, kleurgebruik en vormgeving. Hierbij dient het zicht op de monumentale achtergevel van de muurhuizen (zichtlijnen) behouden te blijven. Ook is het vereist om ten behoeve van de 'groene' continuïteit langs de singels een strook vanaf de kademuur onbebouwd te laten. Dit houdt in dat de schuurtjes in een strook - tussen de monumentale bebouwing èn de open strook langs de kademuur - op het kavel gesitueerd kunnen worden. Soms zijn verschillende mogelijkheden aanwezig. De keuze voor links of rechts is dan afhankelijk van de plek van de berging op de naastgelegen percelen, terwijl de positie binnen de strook afhankelijk is van de mogelijke aanwezigheid van een aanbouw. Iedere aanvraag dient apart te worden geanalyseerd.

De Muurhuizen kent relatief brede en diepe percelen, waarbij de laat-middeleeuwse hoofdvorm van hoge panden met steile langskappen (nokken evenwijdig aan de straat) over vrijwel de gehele ring is behouden.
De huizen verspringen ten opzichte van elkaar in hoogte, wat de individualiteit van de panden sterk benadrukt, met een afwisselend ruimtelijk beeld tot gevolg. De ondiepe uitbouwen, traptorentjes en stoepen en geringe rooilijnverspringingen die aan de straatzijde bij een aantal muurhuizen voorkomen, geven een bijzonder accent aan de lange rondgaande straat. Deze elementen zijn door de bijzondere ligging ervan – met als historische basis de zone van de weergang - van grote waarde voor het ruimtelijk beeld.

De bebouwing aan de binnenzijde van de Muurhuizen is in vorm en uitstraling voor het grootste deel weliswaar ondergeschikt aan die van de buitenzijde, maar het geheel bezit een gave ruimtelijke samenhang, die ook visueel bijzonder hoogwaardig is.

◄ *Tuinen Muurhuizen ter hoogte van de Zuidsingel*

De zichtlijn vanaf de brug over de Kortegracht naar het Huis met de paarse ruitjes en het achterliggende plantsoen is wellicht het meest indrukwekkende stadsgezicht van Amersfoort. Ook de buitenzijde van de ring Muurhuizen met het water, het zicht op de achtergevels en de vaak weelderige tuinen is van hoge waarde, evenals de kade en grachtbebouwing aan de overzijde. Een bijzonder gedeelte van de singels vormt 't Zand, waarvan de gracht in de zeventiende eeuw is gedempt.

Langs de singels werden bomen[2] geplant, die voor de continuïteit langs de singels zorgden. Enkele voorname panden langs de singels en 't Zand bezitten nog een eigen stoep. Op enkele plaatsen zijn in het laatste kwart van de twintigste eeuw binnen de ring van de Muurhuizen (appartementen)complexen gebouwd. Hoewel deze grootschalige complexen in principe niet passen binnen de historische stad, is in een enkel geval (complexen *Nieuwe Muurhuizen* en *het poortgebouw van de Bollebruggang*) door een zorgvuldige massaopbouw en materiaalgebruik een goede samenhang met het historisch-stedenbouwkundig weefsel ontstaan.

Langs de buitenrand van de singels hebben zich eveneens ontwikkelingen voorgedaan die ingrijpen op de historische kwaliteit van het ensemble van Muurhuizen. Aan de westzijde van de stad is de uit kleinere eenheden opgebouwde singelwand in de laatste decennia van de twintigste eeuw op enkele

[2] De notenbomen werden in de 17de eeuw door lindebomen vervangen.

▲*'Nieuwe Muurhuizen', architectenbureau Pouw en Dillen. Deze eengezinswoningen zijn een eigentijdse vertaling van de historische muurhuizen. Hoge bouwmassa's worden afgedekt door langsdaken in grijze en rode pannen. Door het behoud van een monument konden de voor een historische stad zo kenmerkende hoogteverschillen ontstaan.*

plaatsen onderbroken door gebouwen van een afwijkende maat en schaal, zoals o.a. de uitbreiding van het stadhuis en het project schuin tegenover de Onze-Lieve-Vrouwetoren tussen Westsingel en Hellestraat.

► *Complex aan de Breestraat, architect Jo Crepain.*

In dit complex met een afwisseling van eengezinswoningen en appartementen is met een knipoog naar het verleden een nieuwe stadspoort aan het stedelijk weefsel toegevoegd. De grijze steen van de poort past op zich niet bij de historische stad, maar samen met de oranje-rode steen sluit dit aan bij het kleurgebruik van de OLV-toren.
Ook de toepassing van een zadeldak is voor het stadsbeeld positief, zij het dat de parcellering en de differentiatie in de gevelopbouw hierbij wel worden gemist.

- Ring plantsoengordel

Aan het eind van de zestiende eeuw was de tweede stadsmuur aan de buitenzijde voorzien van bolwerken en aarden wallen aan de binnenzijde. Hiermee kon deze verdedigingsgordel de grotere vuurkracht (buskruit) weerstaan. Aan het eind van de achttiende eeuw waren de muren als stadsverdediging niet meer noodzakelijk en trad verval op door gebrek aan onderhoud. Vanaf 1828 werden de oude wallen door beroemde tuinarchitecten als H. van Lunteren en J.D. Zocher jr. getransformeerd in een rond de gehele stad gelegen plantsoengordel in Engelse landschapsstijl. De romantische resten van de stadsmuren en de twee stadspoorten werden behouden en als 'landmarks' in deze 'rondwandeling' opgenomen. Ook werd op markante plaatsen een enkele villa in klassieke stijl toegevoegd. Vanuit de kamers en vanaf de balkons kon men van de aangelegde natuur genieten.
Met grote zorgvuldigheid werd de beplanting gekozen en werden de zandkleurige paden aangelegd. Kenmerkend zijn de zware boombeplanting, de slingerende paden, een afwisseling tussen licht en donker, tussen hoog en laag en tussen open en besloten. De aan het plantsoen grenzende, brede tuinen verbreden deze ring visueel. Het zicht op de daar achter liggende historische bebouwing van de binnenstad is nu vooral van belang, omdat de oorspronkelijke zichtlijnen vanuit deze groene zone naar het buitengebied, door de bebouwing langs de Stadsring zijn verdwenen.

Met de aanleg van de Stadsring in de jaren vijftig van de twintigste eeuw werd de continuïteit van de 'rondwandeling' onderbroken. Toen werd het groen tussen Molenstraat en Arnhemsestraat grotendeels in een stenige barrière veranderd. Door de toename van de stedelijke ontwikkeling richting station werd ook de ruimtelijke herkenbaarheid van de historische stad ten opzichte van de omliggende wijken verminderd.
Op enkele plaatsen staat bebouwing in of pal tegen de voormalige plantsoengordel, zoals het gebouw van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan het Smallepad. Op plaatsen waar de appartementbebouwing direct aan het plantsoen grenst, domineert de bebouwing in plaats van het groen. Toch speelt het plantsoen nog steeds een grote rol bij de recreatie in en rond de stad.

► *Volmolen met het kantoorgebouw van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed op achtergrond. De nieuwbouw ligt net buiten het beschermd stadsgezicht "Binnenstad". Bij de situering van het nieuwe gebouw is rekening gehouden met de Koppelpoort door enerzijds de tussenruimte tussen nieuwbouw en Eem zo groot mogelijk te maken en door in de zijgevels een donkerbruine baksteen toe te passen. In navolging van de 17de-eeuwse schilderijen met monumentale wolkenluchten moeten de kenmerkende Hollandse wolkenpartijen zich in de glazen voorgevel spiegelen.*

► *Waterpoort Monnikendam werd bij de aanleg van de plantsoengordel gespaard en als markant object opgenomen in de groenstructuur. De tuinen aan de achterzijde van de panden aan de Zuidsingel zijn naar het plantsoen geopend en zorgen voor een 'visuele verruiming' van het plantsoen.*

e Assenkruis
De oude hoofdroute van de Utrechtse Heuvelrug naar de Gelderse Vallei (Utrechtsestraat, Arnhemsestraat, Langestraat en Kamp) is in de huidige stadsplattegrond nog steeds herkenbaar en doorsnijdt als hoofdas de gehele stad.
Haaks op deze route staat de gegraven waterloop door de binnenstad (Kortegracht en Langegracht), die het punt waar de beek de stad binnenkomt, verbindt met het - eveneens gegraven - Spui en de Eem.

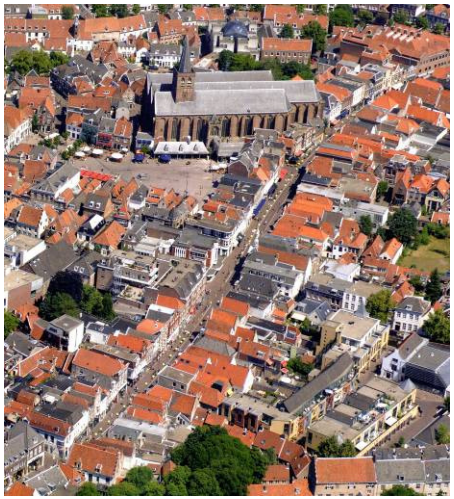

▲ Langestraat: links en rechts smalle kavels en panden met kappen haaks op de weg

- Hoofdas
De centrale as kruist alleen bij de Muurhuizen en singels een gelijkwaardige route van de hoofdstructuur.
De andere dwarsstraten zijn aan de hoofdas ondergeschikt. Dit draagt bij aan de ruimtelijke beslotenheid en continuïteit van deze historische as. De continuïteit van de as is nergens verstoord door grootschalige verkeersdoorbraken of andere ingrepen. Het koor van de St. Joriskerk is een kenmerkend punt in de structuur van de hoofdas omdat de straat op dit punt enigszins is ingesnoerd en het koor van deze hoofdkerk van Amersfoort zo dicht tegen de straat ligt en zo hoog boven de daken van de panden uittorent.

Kenmerkend voor de as is het relatief smalle profiel, bestaande uit rijbaan, trottoir met daarin van oorsprong een stoepzone. De verkaveling met huizen, waarvan de nok haaks op de weg staat, is intensief met smalle en tamelijk diepe percelen haaks op de as en met een afwisselende breedtemaat. De bouwhoogte van de

▲ 'Verdozing' op de achterterreinen van de Langestraat

panden is wat groter dan in de overige delen van de Binnenstad en het straatbeeld kenmerkt zich door 'eenheid in verscheidenheid'[3]

Tegenwoordig is de hoofdas de kern van het stadswinkelgebied en is het de enige ononderbroken route door de stad. Met uitzondering van enkele gevallen van schaalvergroting is het kleinschalige, fijnmazige, middeleeuwse, pandsgewijze beeld nog redelijk intact. De aantasting van de cultuurhistorische waarden van de as schuilt vooral in de verplatting en verdozing aan de achterzijde en de geringe kwaliteit van de winkelonderpuien.
Contrasterende gevelpuien uit het laatste kwart van de twintigste en eerste gedeelte van de eenentwintigste eeuw domineren sterk, waarmee de oorspronkelijke samenhang van het straat- en gevelbeeld op het niveau van de begane grond is verdwenen.

[3] Een van de belangrijkste kenmerken van de stad is het sterk samenhangende beeld en de samenhangende ruimtelijke structuur. Anderzijds is er op bepaalde aspecten grote diversiteit (hoogte, breedte, kleur en architectuur). Een diversiteit die niet leidt tot volledig afwijkende architectuur, maar juist tot een aaneenschakeling van stijlen die variëren en niet contrasteren wordt met de term 'eenheid in verscheidenheid' aangeduid.

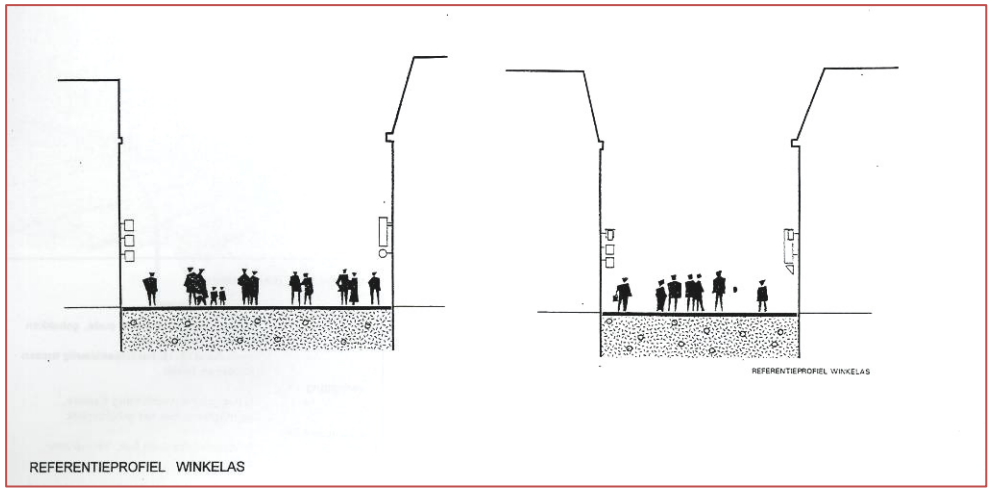

▲ *In het profiel van de winkelstraten zijn de verhoogde privéstoepen vervangen door reminiscenties in het platte vlak bijvoorbeeld in de vorm van natuurstenen platen*

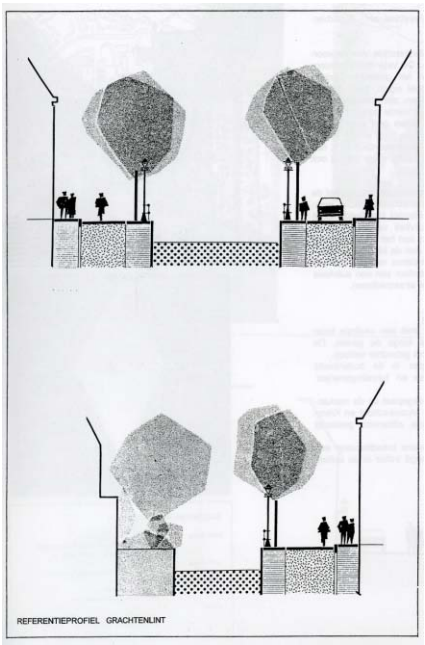

- Grachtenlint

Het grachtenlint wordt gevormd door Kortegracht, Langegracht, Spui en Eem, elk met hun eigen profiel.
De perceelbreedte varieert, maar is gemiddeld groter dan de kavels langs de centrale as. Het relatief brede, symmetrische profiel van de Kortegracht bestaat uit een kademuur, een met keien geplaveide strook met bomen, de rijweg en een trottoir ter plaatse van de voormalige private stoepenzone voor de huizen. Aan de oostzijde wordt de gracht afgesloten door de monumentale bebouwing van de Muurhuizen, die alleen op de plaats waar de straat het water kruist – de plaats van de oude waterpoort in de eerste stadsmuur - is onderbroken en een indrukwekkend doorzicht mogelijk maakt op de Zuidsingel en de daarachter gelegen waterpoort Monnikendam.

De percelen zijn relatief breed en de bouwmassa's bestaan uit één of twee bouwlagen met kap. Schilddaken met de nok evenwijdig aan de gracht worden door daken met de nokrichting haaks op de weg afgewisseld. Ook door de verscheidenheid aan gevelbekroningen is het straatbeeld gevarieerd maar het gevelbeeld is weer zeer coherent.
Het complex Drakennest sluit hier onder andere door de terugliggende plint en de afwezigheid van een kap maar gedeeltelijk op aan.

▲ Langegracht, achterzijde Krommestraat

Het profiel van de Langegracht is asymmetrisch met aan de oostzijde de ondiepe tuinen en de achtergevels van panden aan de Krommestraat. Aan de oostzijde van de gracht is er de doorlopende kademuur. Soms staat de achterbebouwing direct op die muur en soms is er een kleine plaats tussen de muur en de achterbebouwing. Hier en daar zijn er nog tuinen aanwezig, die zeer kenmerkend zijn voor het straatbeeld van een voordestad, dat bestaat uit een asymmetrisch profiel met aan één zijde een bebouwingsstrook met tuinen aan het water.

De westzijde van de Langegracht bestaat uit regelmatiger historische bebouwing in of vrijwel in de rooilijn. Ten zuiden van de splitsing met de Lieve Vrouwestraat is het bebouwingsbeeld van de Langegracht sterk verstoord door grootschalige panden uit het laatste kwart van de twintigste eeuw, die in structuur en gevelbeeld weinig samenhang met de historische panden vertonen.
Bijzonder is de plek waar verschillende structuren bijeen komen, zoals de beëindiging van de Langegracht aan de noordzijde en de ruimtelijke overgang naar het Havik en het Spui.
De breedteverschillen van de afzonderlijke ruimten, de doorzichten en de markante ligging van de bebouwing aan Krommestraat en Muurhuizen geven deze plek in de binnenstad een uitzonderlijke ruimtelijke waarde.

▲ *Kleine Spui met op achtergrond de Koppelpoort*

De ruimtelijke waarden van Grote- en Kleine Spui worden vooral bepaald door het besloten grachtprofiel en de afsluiting daarvan met de monumentale Koppelpoort. Rust en ingetogenheid zijn daarbij heel kenmerkend voor dit straatbeeld.
Door het graven van het Spui is de verkavelingsrichting hier schuin op de gracht gericht, in afwijking van het in de binnenstad gangbare patroon. Het profiel van de gracht is symmetrisch.
De bebouwingshoogte is afwisselend, met één tot twee bouwlagen plus kap, waarbij de laatste veruit domineert. Een bijzonder element is het sluisje halverwege het Spui, geaccentueerd door de sterke versmalling van de gracht ter plaatse. Een zone met bomen langs de kademuren versterkt het beeld.
Van grote visuele waarde is het gezicht vanaf de Koppelpoort op zowel het Grote en het Kleine Spui als op de Eem en de Grote- en Kleine Koppel.

► *Langegracht*

De breedte van de Eem contrasteert sterk met de geringe breedte van het binnenstedelijke water. Enkele pakhuizen illustreren nog steeds het belang van de oorspronkelijke handel- en bedrijfsfuncties van deze plek. Vanaf de Eem vormt de Koppelpoort een magistraal beeldmerk van de stad. Het aanwezige trein-viaduct vormt een verstoring van de visuele koppeling tussen oude stad en Eem.

▼ *Zicht vanaf Kortegracht naar Zuidsingel en Monnikendam*

► *Het 'Eind van de Wereld' Havik/Bloemendalse Binnenpoort en Muurhuizen | een goed voorbeeld van een hechte samenhang tussen stratenpatroon, water, kademuren, groenstructuur en monumenten*

▲ *Elleboogkerk | links: aquarel Cor van den Braber;*

▲*Situatie voor de brand*

KAART HIERARCHIE STRATENPLAN BINNENSTAD

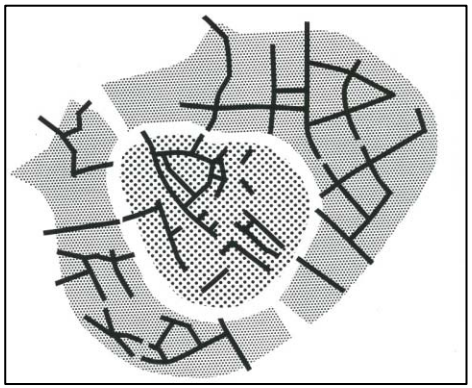

f Straten en stegen

Het netwerk van straten en stegen bepaalt grotendeels de identiteit van de binnenstad. Het stratenpatroon van Amersfoort wordt gekenmerkt door een hiërarchie tussen (1) hoofdstraten, (2) nevenstraten, (3) achterstraten en stegen, respectievelijk de *primaire*, *secundaire* en *tertiaire* structuur. Deze rangorde vertaalt zich in een specifiek doorsnedeprofiel met een daarbij behorende kavelgrootte, rooilijnenverloop en een passende architectuur van de aanliggende bebouwing. Hoe hoger de orde van de ontsluitende straat, plein of gracht is, hoe breder vaak het straatprofiel en hoe breder en/of dieper de kavels zijn. De architectonische uitstraling van de aanliggende panden sluit daarop aan (dit waren immers de duurste plekken in de stad).

Tot de primaire structuur behoren de belangrijkste historische verbindings- en ontsluitingwegen en de belangrijkste marktpleinen, zoals onder andere de Sint-Andriesstraat, de Arnhemsestraat, Bloemendalsestraat, Havik Hof, Kamp, Korte- en Langegracht, Langestraat, Muurhuizen, het Grote en Kleine Spui, de Utrechtsestraat en de singels (West-, Wevers- en Zuidsingel).
Tot de secundaire structuur behoren de belangrijkste verbindings- en ontsluitingswegen op wijk- of buurtniveau (de Appelmarkt, de Coninckstraat, de Grote- en Kleine Haag, de Hellestraat, de Krommestraat en de Lieve Vrouwestraat).
De Nieuwstraat, Stovestraat en Valkestraat bezitten de kenmerken van de tertiaire structuur. De minder ontwikkelde achterstraten en het netwerk van smalle stegen en gangen maken eveneens deel uit van de tertiaire structuur, waaronder Achter het Oude Stadhuis, de Marktgang en de Peperstraat. Bijzonder is de opeenvolging van stegen, parallel aan de hoofdas. Stegen zijn vaak zeer smalle stedelijke ruimten, maar wel met dezelfde opbouw als een straat: een aaneenschakeling van smalle, individuele panden met individuele ontsluiting vanaf de steeg, (betrekkelijk) strakke rooilijnen zonder inhammen. Wel kunnen er veel zijmuren van panden aan een hoofdstraat aan grenzen.

De ***Bloemendalsestraat*** behoort tot de oudste verbindingswegen van Amersfoort. In de loop der tijd is deze route door de hoofdas overvleugeld. Dat is onder andere terug te zien in het bebouwingsbeeld, d.w.z. meer dorps dan stedelijk en de geringere hoogte van de gebouwen. De ruimtelijke opbouw wordt door het gebogen beloop en de duidelijke hoogteverschillen in de straat bepaald.

► Het kenmerkende gebogen verloop van de Bloemendalsestraat

Kenmerkend is de zichtlijn op de OLV-toren. Bijna alle bebouwing past binnen de historische bebouwingskarakteristiek. Opvallend is de witgepleisterde bebouwing in de buitenbochten van de straat. De straat, geflankeerd door muren, eindigt op het voormalige bastion.

Het stadsgrachtje ***'t Havik***, de voormalige binnenhaven en onderdeel van de oude beekloop in de stad, behoort tot de meest aansprekende delen van het stadsgezicht. De plaats van de voormalige pakhuizen aan de noordzijde is in de panden met kappen haaks op de gracht nog duidelijk herkenbaar. Daartussen bevinden zich latere invullingen die met parallelle kappen zijn afgedekt. Het Havik bezit een grote ruimtelijke beslotenheid. De monumentale bebouwing aan beide zijden bezit een grote gaafheid met een afwisselend gevelbeeld.

► Een van de meest gefotografeerde plekken in Amersfoort

g Pleinen

Amersfoort is vanaf de dertiende eeuw een belangrijke marktplaats voor de regio. Dat is zichtbaar in de Langestraat, waarlangs de belangrijkste marktpleinen zijn gelegen. De pleinen bieden van oudsher ruimte aan bijzondere activiteiten in de stad zoals (jaar)markten en evenementen. Deze open plekken nemen binnen de stedelijke structuur dan ook een bijzondere plaats in. De vormen van de grotere pleinen in Amersfoort zijn onregelmatig, terwijl de kleinere pleinen een driehoekige vorm bezitten. De wanden zijn wel regelmatig bebouwd met vrij strakke rooilijnen zonder al te grote hoogteverschillen of schaalsprongen (met uitzondering van de St. Joriskerk). De toegangsstraten tot de pleinen bevinden zich in de hoeken, waardoor vanaf het plein niet direct naar buiten kan worden gekeken. Daardoor zijn zij besloten van karakter. Door de marktfuncties bevinden zich van oudsher geen obstakels op de pleinen. Kenmerkend voor de marktpleinen van Amersfoort in de pre-industriële periode is de afwezigheid van bomen. De bebouwing op de pleinen sluit aan op de historische bebouwingskarakteristiek. Enkele pleinen zijn, na het verlies van de marktfunctie, van bomen voorzien. De verscheidenheid in pleinen, zowel qua vorm, omvang, inrichting en aanwezigheid van beplanting (sfeer) is kenmerkend voor Amersfoort. De verkaveling en historische bebouwingsprincipes aan pleinen is niet anders dan aan straten en grachten.

De ***Hof*** is het oudste en grootste plein in de binnenstad en heeft altijd een belangrijke marktfunctie gehad. De Sint-Joriskerk domineert het plein. Toen het Oude Stadhuis werd afgebroken, is de pleinruimte met een ‘annexum’ vergroot. Bomen begrenzen daar nu de hoofdruimte. Bijzonder kenmerkend is dat de panden – zonder uitbouwen (winterterassen) daarvoor – met de voeten direct op de grond staan, echter nu vaak zonder de karakteristieke stoep.

De ***Varkensmarkt*** is onderdeel van de belangrijke hoofdas door de stad en fungeert als schakel tussen Kern en Schil.
Het plein had oorspronkelijk een driehoekige vorm, maar is later, bij de verbreding van de singel, in een parallellogram gewijzigd. Hierdoor komt de Langestraat nu in het midden van de pleinwand uit. Ook hier accentueren bomen de hoofdvorm van het plein.

Het bebouwingsbeeld rond het driehoekige, intieme pleintje van de ***Appelmarkt*** is gevarieerd. Van oorsprong bevond zich hier een binnenhaven. De bebouwing is kleinschalig, maar stadsvernieuwing uit het laatste kwart van de twintigste eeuw in de zuidoostwand heeft het plein in haar gaafheid gewijzigd. Bijzonder is het doorzicht vanaf de Appelmarkt naar de Groenmarkt.

De plek van de ***Groenmarkt*** functioneerde oorspronkelijk als kerkhof bij de Sint-Joriskerk. Omstreeks 1650 werd in driehoekige vorm de Groenmarkt aangelegd, aansluitend op de eveneens driehoekige Appelmarkt.
Er ontstond zo een schakeling van drie pleinen – Hof, Groenmarkt en Appelmarkt – waarvan de Sint-Joriskerk het middelpunt vormt. Dit is landelijk gezien een vrij bijzondere situatie.

De ***Beestenmarkt*** werd omstreeks 1655 aangelegd voor het verhandelen van vee. Eind jaren zeventig werden de aanwezige kazernes en stalgebouwen gesloopt. Vanaf dat moment veranderde het plein in een woonstraat. De architectuur en verkaveling van de appartementsgebouwen en de inrichting van de openbare ruimte sluiten niet aan bij de historische karakteristiek die het stadsgezicht kenmerkt. Dat geldt ook voor de nieuwe woon-winkelgebouwen aan de oostzijde van de straat (Achter de Kamp).

Na de verwoesting van de OLV-kerk door een explosie in 1787 ontstond het ***Lieve Vrouwekerkhof***. De gebouwde wanden van het plein zijn betrekkelijk strak. De vrij lage bebouwing contrasteert met de massa en de hoogte van de toren, die het gehele plein domineert. Tussen het Lieve Vrouwekerkhof en de Langegracht is in de jaren ’80 een appartementenblok gerealiseerd, dat door de platte daken en de grijze betonsteen bij de rest van de historische pleinbebouwing uit de toon valt. Wel bijzonder is de zichtlijn tussen Sint-Joriskerk en de Onze- Lieve-Vrouwetoren.

Het ***Stadhuisplein*** werd in 1974 aangelegd Het als stadspaleis vormgegeven stadhuis is rond beuken gebouwd, die oorspronkelijk de toegang tot de begraafplaats Achter Davidshof accentueerden. De noordzijde van het plein wordt gedomineerd door het voormalige Observantenklooster en de achterzijde van het Oude Stadhuis.
De uitbreiding van het stadhuis is in maat, schaal en materialisering in contrast met het oorspronkelijke stadhuis ontworpen. De inrichting van het plein (parkeerplaatsen en ruime doorzichten naar de Molenstraat en Achter Davidshof) sluiten minder aan bij de besloten- en geborgenheid van de historische stad.

Het ***Sint-Jorisplein*** is omstreeks 1995 ontworpen als toevoeging aan het bestaande winkelgebied. De toelopende straten zijn smal en deels overdekt, waardoor een semi-openbaar, d.w.z. bijna hofachtig karakter ontstaat.

h Hoven
Historische hoven bestaan van oudsher uit drie hoofdtypen: (1) hoven van religieuze instellingen, zoals kloosters en conventen, (2) hoven van stedelijke instellingen, zoals stadhuizen en weeshuizen en (3) gemeenschappelijke woonhoven. Woonhoven werden gebouwd in een afgesloten, grondgebonden complex, dat toegankelijk was voor de bewoners en de beheerders, maar niet voor buitenstaanders (semi-openbaar) en waarin er altijd sprake was van een gemeenschappelijk groene hof.

Zeer kenmerkend aan historische woonhoven, zoals ***Armen de Poth***, is dat de hof direct vanaf de straat werd ontsloten, waarbij de entree tot de hof werd benadrukt met een representatief vormgegeven poort(gebouw). Het hofje Armen de Poth met kapel, hoofdgebouw en woningen ligt als een enclave aan de noordzijde van de binnenstad. Waardevol in de ruimtelijke opbouw van de hof is de flankerende bebouwing, bestaande uit één typologie, en de inrichting van de binnenruimte met paadjes, tuinen en hagen. Het daarbij omstreeks 1930 gebouwde Pothkwartier sluit er in schaal, bebouwingskarakteristiek, groene binnentuinen en architectuur zeer goed op aan.

In vervolg op de historische typologie van de woonhof werd in 1938 het ***Dreyershofje*** gebouwd.
De centrale open ruimte werd door centraal geplaatste poortgebouwen van de openbare weg afgesloten.
De historische bebouwingskarakteristiek van de arbeiderswoningen is grotendeels in overeenstemming met de karakteristieken van een klassiek Nederlands woonhofje.

De ***Boldershof*** werd in de jaren zeventig ontworpen.
Typerend voor de oorspronkelijke situatie is, dat ook dit complex tamelijk geïsoleerd is gelegen. Daar houdt de overeenkomst met historische woonhoven op. De situering van de blokken, de architectonische uitwerking en de inrichting van de openbare ruimte hebben niet in een voor een hofje zo kenmerkende, open, door bebouwing omsloten, groene ruimte geresulteerd.

i Binnenterreinen en binnentuinen
In de binnenstad komen nu vijf typen binnen- of achterterreinen voor, zoals weergegeven in de bijgevoegde afbeelding:
1 ruim opgezette bouwblokken met een nog open en groen binnenterrein;
2 smal opgezette bouwblokken, door ‘verdozing’ zonder open binnenterrein;
3 bouwblokken met achtertuinen, al dan niet zichtbaar vanaf de openbare weg;
4 half open bouwblokken met monumentale tuinen, zichtbaar vanaf de openbare weg (zie ook pagina’s 16 en 28);
5 bouwblokken die door maat en schaal geen aansluiting hebben op de historische gebiedskarakteristieken; in het historische hart bevindt zich ook een aantal *binnenstadstuinen*. Ze zijn vanaf de openbare weg nauwelijks zichtbaar. Boomkruinen, zichtbaar tussen de bebouwing door, verraden de plek van deze groene enclaves en zorgen voor een schilderachtig straatbeeld.

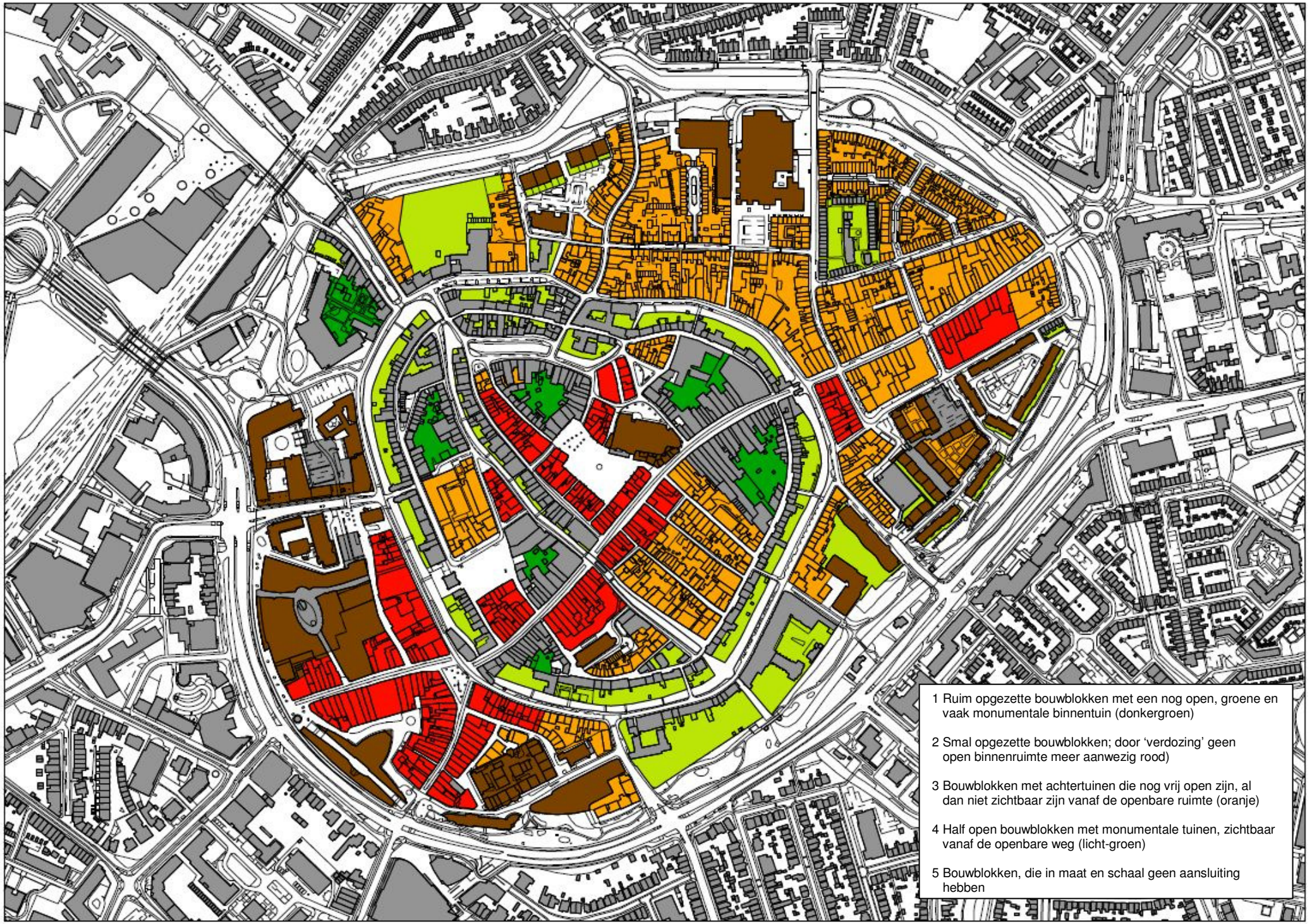
1 Ruim opgezette bouwblokken met een nog open, groene en vaak monumentale binnentuin (donkergroen)
2 Smal opgezette bouwblokken; door ‘verdozing’ geen open binnenruimte meer aanwezig rood)
3 Bouwblokken met achtertuinen die nog vrij open zijn, al dan niet zichtbaar zijn vanaf de openbare ruimte (oranje)
4 Half open bouwblokken met monumentale tuinen, zichtbaar vanaf de openbare weg (licht-groen)
5 Bouwblokken, die in maat en schaal geen aansluiting hebben

3.2 INRICHTING OPENBARE RUIMTE

De openbare ruimte van de binnenstad vormt dé bindende schakel tussen functies, straten, pleinen en bebouwing. De samenhang in het beschermde stadsgezicht wordt thans vooral bereikt door het consequent gebruik van dezelfde materialen en dezelfde profielprincipes. De uitgangspunten daarvoor zijn in 1996 in de nota *Buitenruimte Binnenstad* geformuleerd.

a Grachten, kademuren en bruggen

◄ Pomp en Hellebrug Westsingel

Het ontstaan van Amersfoort hangt sterk samen met de aanwezigheid van waterlopen. Het water maakt in Amersfoort altijd deel uit van de openbare ruimte en loopt vrijwel nergens tussen de bouwblokken of onder de bebouwing door. De waterlopen nemen dan ook een belangrijke plaats in binnen de ruimtelijke structuur.
Van betekenis zijn de relatie tussen de breedte van het open water en de kaden erlangs, de gemetselde kademuren met recent een enkele steiger of opstapplaats en de indeling van de kaden (met een strook direct langs het water, waarin op de singels, Kortegracht en Spui bomen zijn geplaatst). Het lineaire en zeer karakteristieke, open karakter van deze waterlopen is hierbij typerend.
De spontaan gegroeide beplanting op de kademuren is niet alleen van ecologische waarde, zij draagt ook bij aan een schilderachtig stadsbeeld.
In de binnenstad zijn de bruggen binnen de openbare ruimte een kenmerkend onderdeel van de stedelijke infrastructuur. Door hun hoogte geven de bruggen maat, schaal en beslotenheid aan de openbare ruimte. De bruggen kenmerken zich door een grote variatie in vormgeving en materiaaltoepassing, waarbij de balies vaak voorzien zijn van smeedijzeren balusters.

b Groenstructuur en openbaar groen

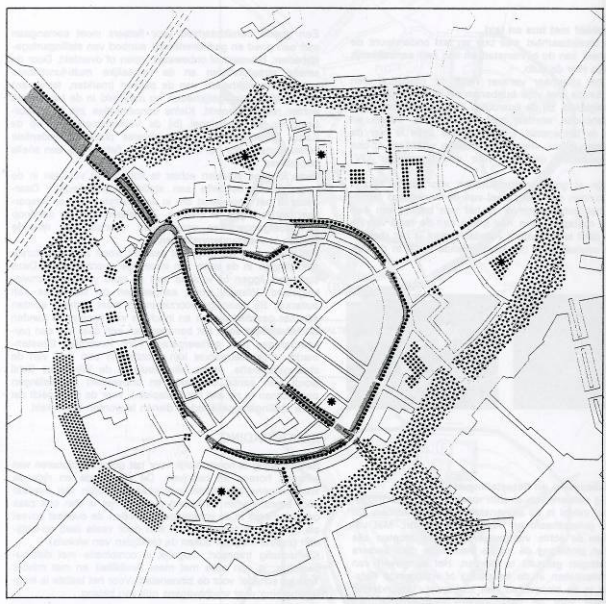

De Amersfoortse binnenstad wordt sinds het verdwijnen van de stadsboerderijen gekenmerkt door een ‘stenig’ straatbeeld.[4]
Het groen komt met uitzondering van de negentiende-eeuwse plantsoengordel weinig voor in de openbare ruimte, maar is juist daardoor een waardevol element binnen het stadsgezicht.
Het geeft een extra dimensie aan de stad, het benadrukt de zachte kant, versterkt het romantische beeld en draagt bij aan de diversiteit in sferen.
De afwisseling tussen stenig, bijvoorbeeld Langestraat en Hof, en groen en stenig is kenmerkend voor Amersfoort. In de binnenstad zijn, naast de al besproken plantsoengordel en de beplanting op de kademuren, verschillende soorten groen aanwezig: (1) solitaire bomen, (2) boomstructuren en (3) monumentale tuinen, grenzend aan de openbare ruimte.

(1) De solitaire bomen zijn van belang voor het accentueren van verschillende sferen en markeren bijzondere plekken in de stad, bijvoorbeeld Havik, Spui, Lieve Vrouwekerkhof, Stadhuisplein.
(2) De doorgaande bomenstructuren zijn in de stad belangrijk voor het begeleiden van de lijnen binnen het stedelijk weefsel. Uniformiteit en continuïteit zijn daarbij belangrijke kenmerken, bijvoorbeeld langs de singels, Kamp, Langegracht, Kortegracht.
(3) In de binnenstad bevindt zich een groot aantal monumentale tuinen. Grenzend aan de openbare ruimte zijn de *privétuinen* aan de binnenzijde van de singels (behorend bij de woningen aan de Muurhuizen) en aan de oostzijde van de

[4] In de middeleeuwse stad werd het groen gevormd door privétuinen, vaak met een nutsfunctie, zoals: groente, fruit, boomgaarden etc. Ook (stads)boerderijen bezaten een erf met huisweides. De bomen in de openbare ruimte hadden eveneens vaak een nutsfunctie, bijvoorbeeld voor vruchten (notenbomen) en voor houtverwerking (Es- en Lindebomen). In de 19de eeuw werden bomen vaker ter verfraaiing en beleving van de stad geplant.

Langegracht belangrijk voor het samenhangend beeld van het stadsgezicht. Vanaf de singel en de Langegracht bieden de tuinen zicht op de achtergevels van de Muurhuizen, Breestraat en Krommestraat. Het vrijhouden van het zicht op deze achtergevels is voor het stadsgezicht als geheel een kenmerkend uitgangspunt. Een andere groep monumentale tuinen ligt aan de plantsoengordel. Deze tuinen zijn belangrijk voor de beleving van de plantsoengordel. Ze verbreden het groene beeld met zicht op de historische achtergevels.

c Stadsvloer | Historische inrichting van de openbare ruimte

Prentbriefkaart omstreeks 1900 van de Langestraat, waarin de privéstoepen nog het beeld bepalen

De openbare ruimte van de historische stad is al na de verlening van stadsrechten de zorg van de stedelijke overheid met vanaf de zestiende eeuw een toenemende aandacht voor de inrichting. Grofweg vanaf de zestiende eeuw heeft de stedelijke overheid veel in het werk gesteld om allerlei private bouwsels die op straat of tegen de huizen aan waren gebouwd uit het straatbeeld weg te krijgen, rooilijnen recht te trekken, wegen en grachten te bestraten en beter begaanbaar te maken en de openbare ruimte te verfraaien met bomen. Op tekeningen en schilderijen uit de achttiende eeuw zien we dan ook een doorgaans erg verzorgde openbare ruimte, keurig bestraat en aangekleed met bomen, lantaarnpalen, stoeppalen en soms bankjes.

Naar huidige maatstaven was de openbare ruimte in de pre-industriële stad, maar ook in de historische stad vóór 1920, vooral erg leeg. Er bevond zich vergeleken met de huidige situatie maar een zeer beperkt soort inrichtingselementen in de openbare ruimte. Karren werden doorgaans binnen gestald en verkeersaanwijzingen ontbraken. Indien er objecten in de openbare ruimte werden geplaatst, zoals lantaarnpalen, kadehekken of boomhekken, werden deze doorgaans gedecoreerd. Objecten werden pas als voltooid beschouwd als zij door een decoratief ontwerp boven hun eigen functionaliteit uitstegen en een esthetische meerwaarde vormden voor de openbare ruimte. Deze houding ten opzichte van de rol van de openbare ruimte in de stad is – met alle subtiele wijzigingen door de eeuwen heen – tot in de eerste helft van de twintigste eeuw dominant gebleven.

In de huidige tijd is de druk op de openbare ruimte zo sterk gegroeid, mede door het gemotoriseerde verkeer, de toenemende recreatieve en toeristische functies van de openbare ruimte en de toename van het aantal apparaten voor privé en publieke doeleinden, dat het aantal objecten in de openbare ruimte explosief is toegenomen. Vaak zijn dit kleine objecten als verkeersborden, masten en palen, reclameobjecten zoals vlaggenmasten, betaalautomaten en toeristische informatieborden, maar ook grote objecten als transformatorhuisjes, nutsgebouwen en elektriciteitskasten vullen de openbare ruimte. In zijn algemeenheid zijn deze objecten niet of nauwelijks vormgegeven, en hebben vooral een functionele uitdrukking.

Een ander belangrijk aspect van de aankleding van de openbare ruimte, zowel in de historische stad (vóór de twintigste eeuw) als in de huidige tijd is het zogenaamde ‘straatprofiel’, dat wil zeggen de zonering van de straat, plein of gracht, de wijze waarop voor de verschillende gebruikers verschillende gebruiksstroken zijn gemaakt en de aankleding van de straat, alsmede de materialisering van de bestrating. De straten, grachten en pleinen van de pre-industriële historische stad hadden een veelvuldig toegepaste eigen indeling en materialisering, die als volgt kan worden getypeerd. Direct grenzend aan de gevels bevond zich – voor zover daar ruimte voor was - de zone van de privéstoepen, daarnaast aan beide zijden doorlopende voetpaden van gebakken (vaak gele) klinkers op hun kant, en in het midden een rijbaan van veldkeien of kasseien, die tegen de karrenwielen en paardenhoeven bestand waren. Het voetpad lag niet verhoogd ten opzichte van de rijbaan, maar werd hier wel van gescheiden door middel van een goot of een klinkerband.

Het kleurverschil tussen rijbaan en voetpaden was doorgaans subtiel. Deze voetpaden waren de voorlopers van het trottoir zoals dat aan het eind van de negentiende – begin twintigste eeuw op veel plaatsen verhoogd zou worden aangelegd, meestal de verwijderde private stoepen als zone incorporerend, waardoor de rijbaan wat kon worden verbreed. In veel gevallen werd de rijbaan bestrooid met zand vermengd met gehakt stro en riet, om het wegdek tegen het kapot rijden te beschermen. De goot kon zich ook in het midden van de straat bevinden.

De hierboven beschreven historische straatindeling is in de Amersfoortse binnenstad niet meer aanwezig. De introductie gedurende de negentiende eeuw van het gemeenschappelijk trottoir op de plaats van de private stoepenzone en het voetpad, de introductie van voetgangerswinkelgebieden en de toenemende verkeers- en parkeerdruk zijn hier debet aan. Hoewel de historische situatie wat meer variatie bood, sluit de huidige inrichting van de straten - mits die in kleur niet teveel wordt opgedeeld bijvoorbeeld voor fietspaden, parkeerplaatsen en verkeersvoorzieningen - niettemin betrekkelijk goed aan op het historische straatprofiel, waarbij een sobere en terughoudende materialisering is toegepast, geënt op de historische en hoogwaardige en duurzame materialen, zoals gebakken klinkers in waalformaat op de rijbaan. De consequente toepassing hiervan zorgt voor de karakteristieke rood-bruin getinte straten. Ook in de winkelstraten is deze klinkerbestrating aanwezig.

Aparte vermelding verdient nog de waardevolle flintbestrating (bestrating met veldkeien) langs de kades van het Havik, het Kleine Spui en enkele andere plekken in de stad, bijvoorbeeld op kleine pleintjes.
Dit is de meest directe herinnering aan de historische bestrating in de binnenstad.
De binnenstad kent nergens een asfaltverharding.
Een uitzondering op bovenstaande uitgangspunten vormen de singels, waarbij de rijloper uit geluidsoverwegingen in betonklinkers is uitgevoerd.

Zitbank in de Muurhuizen

d Straatmeubilair
Alleen de grotere steden hadden een rijker palet aan objecten in de openbare ruimte, maar dan alleen vanaf het industriële tijdperk, zoals kiosken en reclamezuilen.
In Amersfoort kende de historische openbare ruimte zeer weinig objecten; de weinige objecten die voorkwamen, zoals waterpompen, bronnen etc.,
waren vaak expliciet en hoogwaardig ontworpen met de specifieke locatie als uitgangspunt; zij speelden daarbij ook een decoratieve rol binnen de openbare ruimte.

De *straatverlichting* van de binnenstad bestaat tegenwoordig uit een tweetal karakteristieke armaturen, een historisch model, dat vooral in de meest gave delen van de binnenstad wordt toegepast en een eigentijds model, dat vooral in de historisch minder belangrijke delen van de Schil wordt toegepast.
De vormgeving is ingetogen van aard. Om het straatbeeld zo 'ruim' mogelijk te houden, worden in de binnenstad bij voorkeur muurarmaturen gebruikt.
In aanvulling hierop, kan op pleinen, in de winkelas en bij de entrees van de binnenstad sierverlichting worden toegepast.
Voor de beleving van het stadsgezicht is ook het aanlichten van monumenten van betekenis. Dat geldt ook voor het (van binnenuit) aanlichten van panden in de Langestraat, waarmee de centrale as in het avondbeeld wordt verlevendigd.

▼ *Stoepen in Muurhuizen (links) en Westsingel (rechts)*

e Historische elementen
De *privéstoepen,* vaak voorzien van stoepplaten en hun afscheidingen, die zo kenmerkend en uniek zijn voor de Nederlandse historische stad, zijn ook in Amersfoort volop vertegenwoordigd geweest. Deze zijn nu grotendeels uit het straatbeeld verdwenen. Hier en daar worden zij echter nog aangetroffen (zoals bijvoorbeeld Langegracht 38-40). Ze moeten als waardevol cultuurgoed worden beschouwd en dienen daarmee voor het stadsbeeld te worden behouden.
Ook historische muren en poorten, grenzend aan de openbare weg, zijn voor het stadsgezicht van waarde. Dit geldt, zeker voor een voordestad, ook voor de bruggen, kademuren en sluisjes. Ook kleinere historische elementen, zoals schampstenen, flintbestrating (veldkeien) etc., verrijken het stadsgezicht.
Deze elementen zijn aangegeven op de kaart 'historische elementen' (zie pag. 33).

▼ *Muurhuizen 109, Secretarishuisje met Renaissance-ingang (foto Jos Stöver)*

Afwegingskader: hedendaagse elementen in de openbare ruimte

- De openbare ruimte zo ‘leeg’ mogelijk houden, dat wil zeggen, zo min mogelijk objecten in de openbare ruimte;
- Bouwwerken specifiek voor reclame zijn niet gewenst;
- Nutsgebouwen of -voorzieningen: zo veel mogelijk ondergronds of inpandig oplossen. Indien dit niet mogelijk is, dan gelden de onderstaande uitgangpunten;
- Geen objecten of bouwwerken op gevoelige historische locaties of in zichtlijnen van stedenbouwkundige ensembles of historische gebouwen. In uitzonderlijke situaties en bij zeer uitzonderlijke ontwerpen kan hiervan afgeweken worden;
- Objecten en bouwwerken in de openbare ruimte zeer hoogwaardig vormgeven en vooraf laten gaan door een beeldkwaliteitsparagraaf. Het object/bouwwerk dient een ‘decoratie’ van de openbare ruimte te zijn en is afgestemd op de specifieke kwaliteiten van de locatie;
- Gebouwen of bouwwerken in de openbare ruimte: rekening houden met de basisprincipes van historische architectuur, de schaalladder van gevelelementen en met de materialisering en het kleurgebruik van de binnenstad;
- Speelvoorzieningen: niet realiseren in historische openbare ruimten (openbare ruimten van vóór 1940);
- Verkeers- en parkeervoorzieningen: zo beperkt mogelijk houden en niet te prominent zichtbaar in de bestrating;
- bij de plaatsing van verkeer- en parkeervoorzieningen het zicht op cultuur-historisch waardevolle gebouwen en stedenbouwkundige ensembles zo veel mogelijk ontzien;
- Evidente zichtlijnen open houden;
- Ingetogen kleurgebruik is gewenst;
- Straatmeubilair: met het straatmeubilair inspelen op de kwaliteiten van de binnenstad en van de specifieke locatie. Het straatmeubilair is hoogwaardig vormgegeven en dient een ‘decoratie’ van de openbare ruimte te zijn;
- Andere objecten: zo beperkt mogelijk houden en bij de plaatsing het zicht op cultuurhistorisch waardevolle gebouwen en stedenbouwkundige ensembles zo veel mogelijk ontzien. Terughoudend kleurgebruik is gewenst;
- Historische bestrating en -profielen: met openbare ruimteprofielen en materialisering zo dicht mogelijk aansluiten bij specifieke historische openbare ruimteprofielen van de diverse locaties en bij de algemene principes van de historische openbare ruimteprofielen;
- Het is mogelijk privéstoepen terug te brengen op locaties waarvan bekend is dat zij in het stadsbeeld aanwezig zijn geweest.

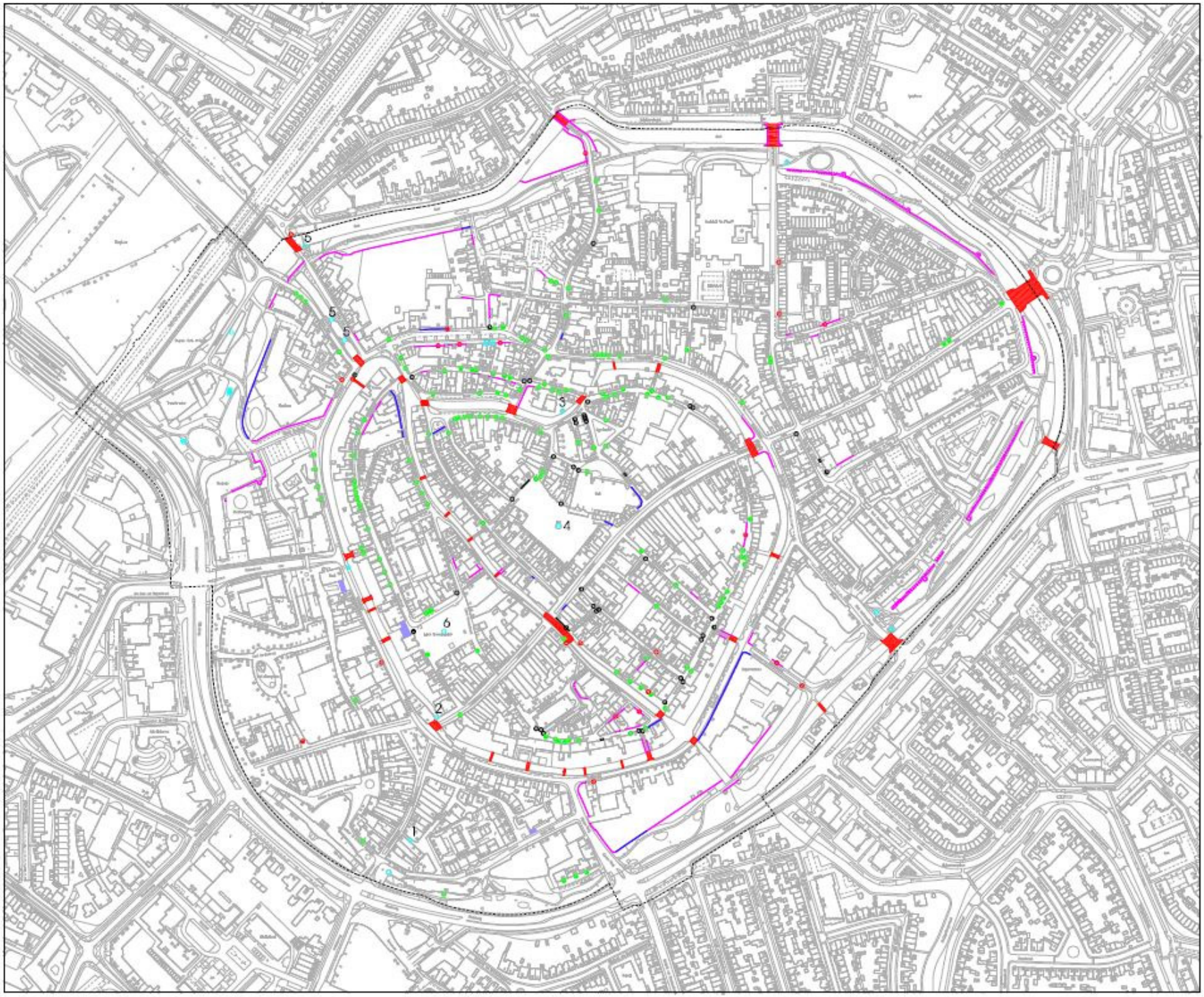

HISTORISCHE ELEMENTEN

VERKLARING

- Brug
- Divers
  - 1 - Putdeksel
  - 2 - Sprengel
  - 3- Washok
  - 4 - Bron
  - 5 - Sluis
  - 6 - Fundamenten kerk
- Hekwerk
- Kolenhok
- Muur
- Poort
- Schampsteen
- Stoep
- Stoepplaat
- Trap
- Plangebied

Kleine historische elementen

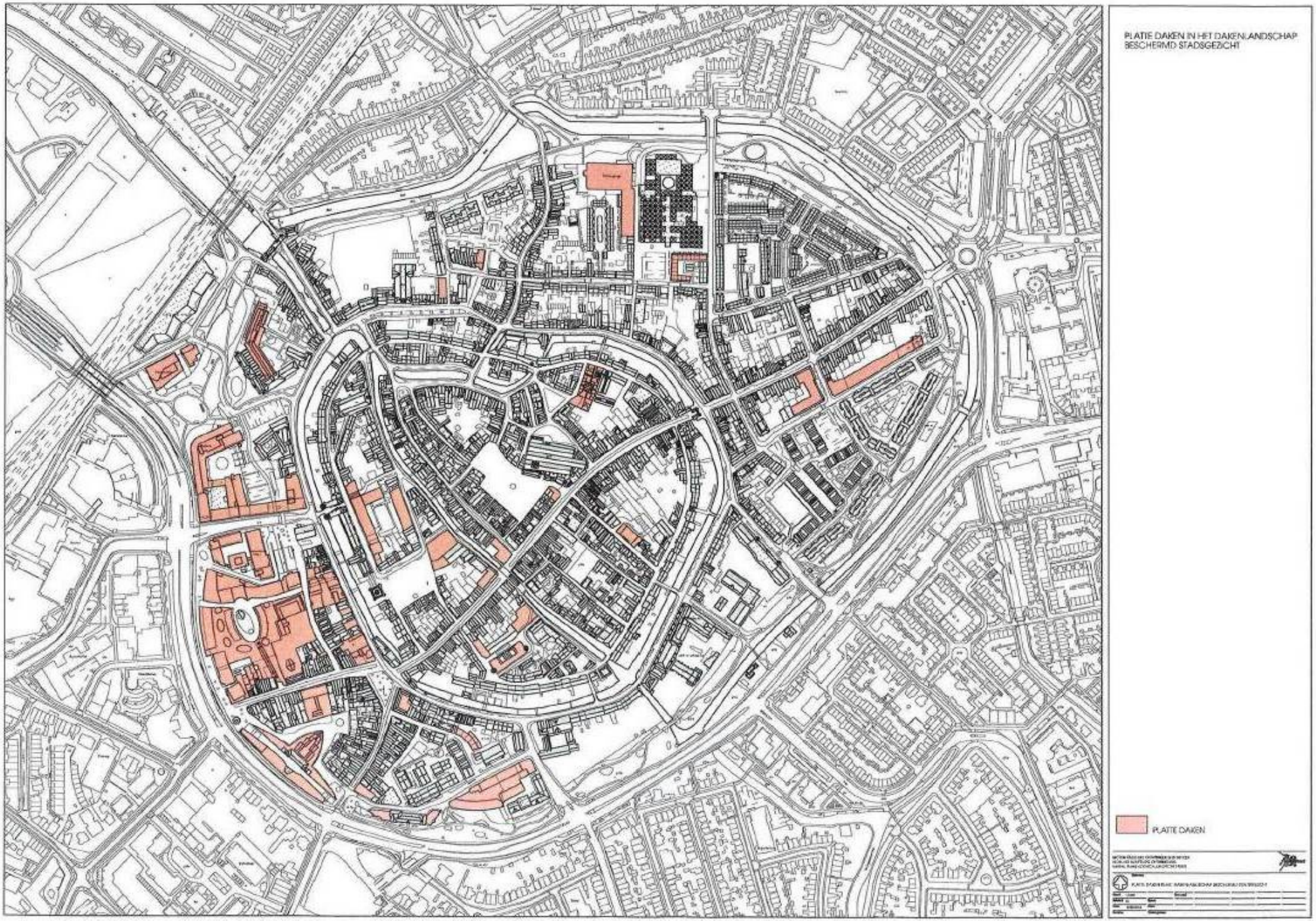
PLATTE DAKEN IN HET DAKENLANDSCHAP
BESCHERMD STADSGEZICHT
PLATTE DAKEN

3.3 BEBOUWING EN ARCHITECTUUR

a Basistypologie historische architectuur

Binnen de samenhang van het stadsgezicht kan binnen de kwaliteiten van het historische stadsbeeld voor gebouwen een aantal ‘orden’ worden onderkend, waarvoor geldt: hoe hoger de orde, hoe meer cultuurhistorische waarden hier aanwezig zijn.
Binnen het afwisselende bebouwingsbeeld van de binnenstad nemen de rijks- en gemeentelijke monumenten de belangrijkste plaats in (orde 1). Daarnaast zijn de beeldbepalende panden voor het straatbeeld van grote betekenis (orde 2).
De volgende categorie wordt gevormd door panden, die wat bouwmassa en vormgeving betreft goed in het stadsgezicht passen, maar vaak sober zijn vormgegeven (orde 3).
Tenslotte zijn er – vooral in de Schil - een aantal panden, die qua maat, schaal en detaillering niet aansluiten bij de historische karakteristieken van de historische stad (orde 4).

De historische binnenstad is vanaf haar ontstaan in de Middeleeuwen tot zeker aan het tweede kwart van de twintigste eeuw fijnmazig opgebouwd uit kleine bouweenheden en individuele woonhuizen of bedrijfspanden, gesitueerd binnen een gesloten bouwblok of bebouwingsstrook en elk met een eigen ontsluiting aan een plein, gracht, straat of steeg. Deze individualiteit bleef ook bij samenvoeging van panden behouden.

▼ *Muurhuis Tinnenburg, een goed voorbeeld van een portaalhuis*

- ***Ordekaart*** *(zie voor afbeelding bijlage 5.1 op pag.61)*

Orde 1 | De eerste en hoogste orde bestaat zowel uit de door het rijk als door de gemeente aangewezen **monumenten**. Zij vormen de ‘krenten in de pap’ binnen het stadsgezicht en zijn op grond van de Monumentenwet 1988 en de Erfgoedverordening Amersfoort beschermd.
Een passende functie is voor de instandhouding van een monument van essentiële waarde. Vandaar dat bij instandhouding van deze monumenten ***Behoud en restauratie*** *van de bouw- en cultuurhistorische waarden* van deze categorie uitgangspunt zijn.
Voor deze categorie geldt dat functies met zorg dienen te worden ingepast met instandhouding van de monumentale waarden. Voor dergelijke wijzigingsplannen is een **vergunning op grond van de Monumentenwet 1988 of de Erfgoedverordening Amersfoort 2011** noodzakelijk. Alleen wanneer deze kan worden verkregen, is een afwijking van art. 26 mogelijk.

Orde 2 | De tweede orde wordt gevormd door de **beeldbepalende** panden in het stadsgezicht. Deze gebouwen zijn historisch waardevol en passen door hun volume en hoogwaardige architectuur uitstekend in het beeld van het stadsgezicht. Deze gebouwen bezitten bovendien vaak waardevolle historische onderdelen in de gevel en mogelijk ook in het interieur. Voor deze orde geldt een ***restauratieve aanpak*** met instandhouding en herstel van de architectuur-, bouw- en cultuurhistorische waarden. Bij deze categorie zijn echter meer wijzigingen in de architectuur mogelijk, mits deze de oorspronkelijke karakteristieken van het gebouw niet verstoren. Nieuwe ingrepen zijn ondergeschikt aan de cultuurhistorische waarden.
De restauratieve aanpak houdt in dat alleen die wijzigingen mogelijk zijn, die de – zo nodig door een bouwhistorisch onderzoek onderbouwd – aanwezige waarden in stand houden of herstellen, waarbij rekening wordt gehouden met de oorspronkelijke vorm, kleur en materialisering. Bij de planbeoordeling zijn de regels van het bestemmingsplan van toepassing.

Orde 3 | De derde en in aantallen de grootste orde bestaat uit **beeldondersteunende** panden. Ondanks hun vaak sobere karakter en uitstraling, zorgen zij - door hun kleinschalige parcellering, bouwmassa en dakopbouw - voor de zo kenmerkende samenhang van het straatbeeld. Ook voor deze orde geldt dat het ***behoud*** en ***herstel*** van de architectuurhistorische, bouwhistorische en cultuurhistorische waarden voorop staat. Bij deze categorie zijn meer wijzigingen in de architectuur mogelijk, mits deze de oorspronkelijke karakteristieken van het gebouw niet verstoren. Bij deze orde zijn derhalve wijzigingen mogelijk die het uiterlijk van het pand ***verbeteren***. Op grond van onderzoek en analyse van vergelijkbare panden kan men zich een beeld vormen hoe het pand er in het verleden heeft uitgezien. De resultaten vormen een inspiratie voor het opstellen van een ‘verbeterplan’.

Orde 4 | De vierde groep wordt gevormd door panden met òf een **indifferent** karakter òf panden die **afwijken van de gebiedskarakteristieken**. De eerste groep doet de kwaliteit van het stadsgezicht in principe geen kwaad. Als het bestaande beeld ***op een hoger plan*** wordt gebracht, kunnen deze panden in veel gevallen de samenhang van het stadsgezicht versterken. De tweede groep bestaat uit panden, die vaak door hun grootschaligheid, materiaaltoepassing of platafgedekte bouwmassa’s de samenhang van het stadsgezicht hebben doen verdwijnen. Vaak staan zij geïsoleerd op de binnenterreinen, omsloten door historische uitvalswegen.
Uitgangspunt is: of behoud van de bestaande situatie of een ***transformatie*** van de gevels en kappen naar een situatie die meer in overeenstemming is met de cultuurhistorische en ruimtelijke waarden van het beschermd stadsgezicht en de specifieke locatie.
Er is ruimte voor herstel en/of verbetering van onder meer het stedenbouwkundig volume en veranderingen in architectuur, zoals bijvoorbeeld gevelindeling, detaillering en ornamentiek. Bij orde 4 zijn dus grotere veranderingen mogelijk, waarbij men enerzijds kan kiezen voor herstel van de oorspronkelijke situatie (zie ook orde 3), maar anderzijds ook voor een transformatie, die beter aansluit bij de basisprincipes van historische architectuur, zoals parcellering, gevelindeling en dakenlandschap (zie ook pag. 39-41).

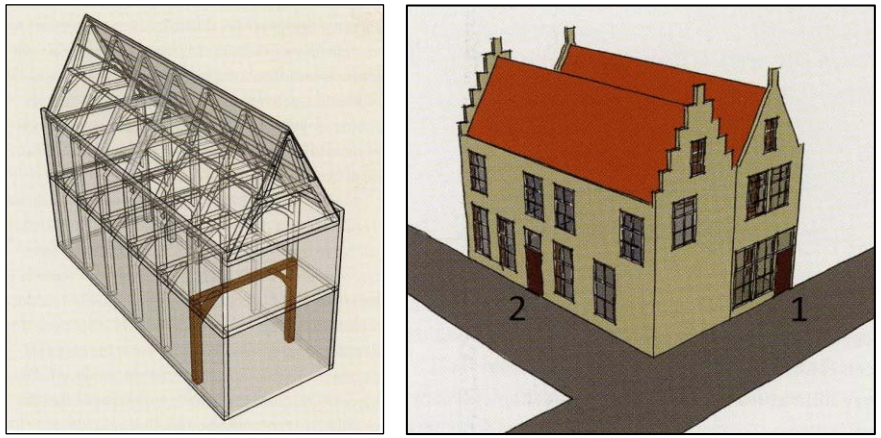

▲ *Portaalhuis. Links: de constructie van een portaalhuis; rechts: twee typen huizen: 1. In een reeks gelegen met de voordeur in de kopgevel, 2. Hoekpand met de voordeur in de zijgevel.*

Het overgrote deel van deze bebouwing bestond uit woonhuizen van het basistype 'portaal- of zaalhuis'. Kenmerkend voor dit type is de enkelvoudige langgerekte vorm, die in oorsprong is ontstaan door het achter elkaar plaatsen van een reeks gebinten of 'portalen', voortkomend uit de houtbouw.
Deze portalen zijn door 'verstening' in de loop der eeuwen verdwenen, maar de hoofdvorm van het huis in de stad is tot in de twintigste eeuw onveranderd gebleven. Kenmerkend voor dit huistype is dat de langgerekte bouwmassa geheel gesloten is (dus geen atria, balkons etc.), direct wordt ontsloten vanaf de straat en is afgedekt met een steile kap. Het diep- of dwarshuis (smalle zijde aan de straat) en het langshuis (brede zijde aan de straat) zijn dus beide voorbeelden van 'portaalhuizen'. De diephuizen staan vooral langs de commerciële openbare ruimten, zoals de Langestraat, de Kamp en de Hof omdat op die drukke locaties een smalle gevel aan de straat het voordeligst was.
De langshuizen zijn vooral ontwikkeld in gebieden waar de oorspronkelijke kaveldiepte gering was, zoals aan de Muurhuizen en in minder voorname straten. In de loop der tijd zijn binnen dit type slechts ondergeschikte wijzigingen doorgevoerd. Dat betekent dat de binnenstad voor het allergrootste gedeelte bestaat uit woon-winkel-bedrijfsbebouwing, die slechts op onderdelen van elkaar verschilt. Dit resulteert in het zo typerende principe van '*eenheid in verscheidenheid*'. Dit houdt in dat gebouwen uit vrijwel alle tijdvakken veel overeenkomsten bezitten; zij zijn als het ware familie van elkaar.

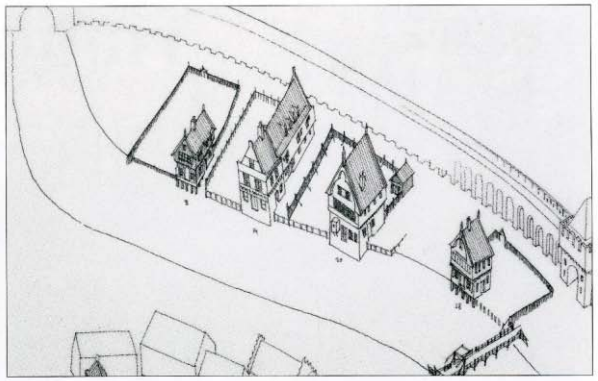

◄ *Pakhuizen aan de noordzijde van het Havik met de voorgevel direct aan het water en kappen met de nok haaks op het water, begin van de 14de eeuw.*

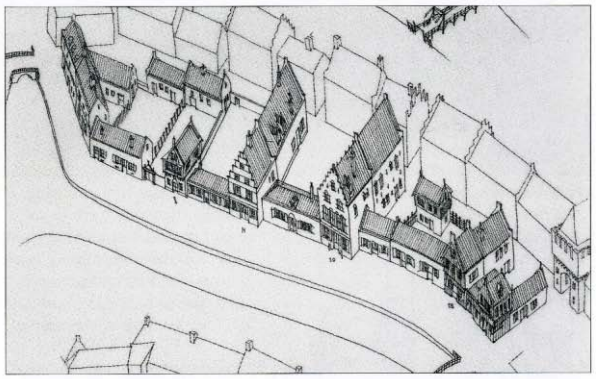

◄ *Tussen de pakhuizen zijn huizen gebouwd met de nok evenwijdig aan het water. (Tekening gebaseerd op de kaart van Braun en Hogenberg, 1588).*

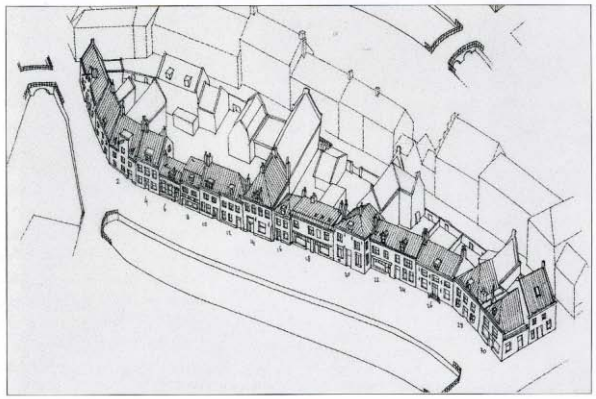

◄ *In de huidige situatie zijn de pakhuizen nog steeds herkenbaar aan de nokrichting, haaks op het versmalde Havik.*

Zo hebben alle gebouwen van vóór de tweede helft van de twintigste eeuw een expliciete gevelbeëindiging, een zeer open voorgevel (veel geopend geveloppervlak in relatie tot muurwerk) en een hiërarchisch onderscheid tussen voor-, zij- en achtergevels. Daarnaast is de specifieke hiërarchische opbouw binnen de grotendeels verticaal gelede gevels kenmerkend in de vorm van de zogenoemde ‘schaalladder van gevelelementen’: een opvallende verschaling van gevelelementen van het grootste schaalniveau tot het kleinste op ‘duimniveau’ (zie pag. 40-43). Tot slot zijn de panden voorzien van - voor het overgrote deel - verticale raamopeningen en het gebruik van traditionele materialen (baksteen, geschilderd hout, gebakken pannen).

► *Eenheid in verscheidenheid is bijvoorbeeld goed te zien aan de panden op het Havik. Sommige woonhuizen waren oorspronkelijk als pakhuis in gebruik terwijl andere gebouwen later zijn toegevoegd (foto okt. 2012).*

- Analyse | Basisprincipes van historische architectuur

1 | *eenheid in verscheidenheid*

De Amersfoortse binnenstad kenmerkt zich door ‘eenheid in verscheidenheid’. Dat wil zeggen dat panden in uiterlijk (binnen de marges van historische architectuur) van elkaar verschillen, maar in hoofdopzet (bouwmassa en gevelvorm) veel overeenkomsten vertonen. De verscheidenheid uit zich onder andere in de toepassing van een subtiel verschil tussen gevelvormen, gevelindelingen, goothoogtes en dak- en kroonlijsten. Ook bij samenvoeging bleven de afzonderlijke panden op alle bouwlagen individueel herkenbaar.

2 | dakvorm en dakenlandschap

De historische panden in de binnenstad, zowel de hoofdbebouwing als de bijgebouwen, zijn voorzien van spits toelopende kappen met een dakhelling tussen de 45 en 60 graden en gedekt met een gebakken rode (gebruikelijk) of grijze pan (incidenteel). In het dakenlandschap zijn de individuele panden aan hun specifieke dakvorm herkenbaar; ook hier geldt het principe van ‘eenheid in verscheidenheid’. Als dakvorm zijn zadel- en schilddaken gebruikelijk.

3 | *representatieve voorgevel (hiërarchie tussen de gevels)*

De samenhang is het resultaat van de vergelijkbare vormgevingsprincipes die ten grondslag liggen aan de gebouwen in de binnenstad. Zo zijn de panden in architectonische zin niet alzijdig, maar expliciet gekeerd naar de straat-, steeg- of pleinruimte waar zij met de voorzijde aan grenzen. Aan deze zijde is het gebouw het meest op uiterlijk vertoon gericht en laat zich van zijn meer representatieve kant zien. Bij de aansluiting van de voorgevel op de zijgevel – bijvoorbeeld bij zijstraten duidelijk zichtbaar - springt dit dikwijls in het oog. De zijgevels zijn vaak soberder vormgegeven. Er zijn historische uitzonderingen op deze regel – bijvoorbeeld bij negentiende-eeuwse hoekpanden.

4 | *gevelopbouw*

Tevens kennen de historische voor- en soms ook zijgevels een verticale opbouw bestaande uit een voetstuk (plint, basement, trasraamklinker), een middenstuk (pui, verdieping) en een expliciet vormgegeven gevelbeëindiging (top- of kroonlijst, topgevel, sierstuk of balustrade). Deze opbouw is gedurende de eeuwen zeer divers en genuanceerd, maar samenhangend uitgewerkt. Ook vormen de voordakvlakken met hun dakkapellen boven de expressieve gootlijsten van de lijstgevels een nadrukkelijk onderdeel van de gevelarchitectuur en deze sluiten in vormgeving vaak nauw aan bij de onderliggende vensters.

5 | *symmetrieassen*

Symmetrie en verticale axialiteit (spiegeling van elementen of de gevelopzet als geheel rondom een denkbeeldige verticale as) is in alle stijlperioden van de historische stad eveneens een uitgangspunt geweest, zij het dat dit kenmerk bij middeleeuwse panden minder strikt is uitgevoerd en een asymmetrie in de gevelopbouw overheerst. In een nieuw project, dat in de omgeving van dit type middeleeuwse panden wordt gerealiseerd, kan bij uitzondering een meer willekeurige, asymmetrische gevelindeling worden toegepast.

Maar na deze periode is de symmetrie uitgangspunt, zowel bij de gewone woonhuisbebouwing als bij de bijzondere gebouwen, en zowel wat betreft de hoofdvorm en compositie van de gevel als de samenstellende delen als puien, vensters, deuren en gevelornamentiek. Een asymmetrisch geplaatst raam of een asymmetrische top werd ook al vóór de ontdekking van de klassieke bouwkunst in de zestiende eeuw als weinig esthetisch opgevat.
Dat dit symmetrische principe soms niet overal strikt doorgevoerd is en er ook sprake van onregelmatigheid is, is het gevolg van de functionele organisatie van de panden (gang/entree naast de bouwmuur), de samentrekking van meerdere panden achter één nieuwe gevel of partiële aanpassingen van de bestaande gevel aan de mode van de tijd. De zijgevels van panden worden veelal niet gekenmerkt door een symmetrische compositie, hoewel daar wel vaak sprake is van deelsymmetrieën.

6 | *vensterindeling*

Naast de principes van verticale opbouw, symmetrie en axialiteit is ook de plaatsing van de vensters een ordenend principe in het voorgevelvlak.
Deze vensters vormen een ‘onregelmatig’ raster, omdat de vensters van de verdiepingen vaak minder hoog en van een kleiner formaat zijn, gerelateerd aan de verdiepingshoogte. Zij zijn een nadrukkelijk regulerend onderdeel van de gevelcompositie. De raamopeningen zijn overwegend verticaal van vorm. verticaal geleed en zijn als eenvoudige openingen iets verdiept in het muurvlak opgenomen.

In de Nederlandse architectuur vormen de kozijnen een constructief onderdeel van de gevel en zijn daarom prominent in de gevel-architectuur aanwezig, vaak met een kleine neggemaat. De ramen vormen de invulling binnen het kozijn. Hierdoor zijn de gevelopeningen geen simpele ‘gaten’ in de gevel, maar vormen subtiele ‘schermen’ tussen binnen en buiten. Voorgevels van historische panden met een woon- of representatieve functie, zeker die na de zeventiende eeuw, zijn opvallend open: er is relatief veel glasoppervlak in relatie tot het metselwerk, waardoor het muurwerk een raster wordt tussen de vensters. De begane grond is doorgaans net zo open als de bovenliggende verdiepingen, waardoor ook de aangrenzende openbare ruimte een open en levendig karakter krijgt.

7 | *reliëf*
De gevels van vrijwel alle architectuurstijlen tot aan de tweede helft van de twintigste eeuw worden tenslotte gekenmerkt door een meerlagig reliëf, waardoor de gevels diepte en complexiteit krijgen, alsmede door het systematisch toegepaste principe dat gevels en gevelelementen een expliciet aangezet 'begin' en 'einde' hebben.
Architectuurelementen die zonder begin- of eindstuk in elkaar overgaan zijn zeldzaam bij historische architectuurstijlen.
De voor- en zijgevels van historische architectuur zijn rijk aan reliëf, maar doorgaans niet aan plastiek: grote in- en uitstekende volumes of elementen, als balkons, loggia's, portieken of erkers kennen historische gevels doorgaans niet, behalve bij grote, bijzondere gebouwen, zoals stadhuizen, in de vorm van balkons, bordessen en loggia's. Bij woonhuizen werd incidenteel een erker toegepast, maar balkons, loggia's en portieken of portico's komen bij woonhuizen pas vanaf het einde van de negentiende eeuw voor.
Toch kunnen erkers en in veel mindere mate balkons een waardevolle toevoeging aan de architectuur en de straat vormen, mits deze geen abstract volume vormen, maar aansluiten op de meerlagigheid, reliëf en subtiliteit van de historische architectuur. De negentiende eeuw heeft dat immers bewezen.
Uitstekende objecten en elementen kwamen ook bij historische architectuur voor, maar slechts in drie soorten:
1 Bij bedrijfspanden in de vorm van luifels, kleine, vaak opgeklapte luiken en uithangborden. Deze werden doorgaans niet hoger aangebracht dan de vloer van de eerste verdieping en waren dun en subtiel vormgegeven.
2 Bij winkels en woonhuizen in de vorm van stoepen, gevormd door stoepplaten, al dan niet in combinatie met stoeppalen, bankjes en hekwerken.
3 Bij woonhuizen in de vorm van erkers en balkons, deze laatste vooral sinds de negentiende eeuw. Deze elementen zijn strikt gebonden aan bepaalde typen negentiende- en begin twintigste-eeuwse woonhuis- en bedrijfsarchitectuur en architectuur van openbare gebouwen.

8 | materialisering en kleur
De materialisering van de voor- en zijgevels met baksteen of glad pleisterwerk in van elkaar verschillende tinten, soms aangevuld met natuurstenen en geschilderde houten elementen, verschaft hiernaast samenhang op het meest primaire niveau. Historische baksteen is er slechts in tinten die variëren van geel en oranje, tot bruin en bruinrood. Hout wordt - naast constructieve onderdelen die voortkomen uit de houtbouw - doorgaans slechts voor deuren, kozijn- en raamhout en de kroonlijst gebruikt.

Voor bedrijfsgebouwen en schuren kon hout ook voor gevels worden ingezet. De gevels van enkele publieke gebouwen en soms een privaat gebouw van allure waren in zijn geheel opgetrokken uit strak vormgegeven natuursteen (traditioneel afgewerkt met bijvoorbeeld frijn- of scharreerslag en in ieder geval niet glimmend of gepolijst). Ofschoon de zijgevels vaak eenvoudiger vormgegeven zijn, maken ook deze gebruik van hetzelfde beperkte palet aan materialen waardoor een eenheid in beeld ontstaat. Het historisch kleurgebruik in de binnenstad is - na een kleurrijke periode met geschilderde gevels in de Middeleeuwen - al gedurende enkele eeuwen beperkt tot aardkleuren en kleuren die de materiaaleigenschappen onder de verflaag nabootsen (zoals grijs- of okertinten als nabootsing van natuursteen). Pasteltinten komen vanouds in de historische binnenstad in de buitenruimte niet of nauwelijks voor en primaire of harde kleuren alleen sporadisch voor kleine toegevoegde, decoratieve elementen. Ook zwart of antraciet voor gevels is in Amersfoort nooit gebruikelijk geweest. De dakbedekking bestond in de meeste gevallen uit een rode, keramische pan (incidenteel gesmoord/grijs). Bijzondere gebouwen, zoals poorten of kerken, bezaten daken die voorzien waren van een leibedekking.

Samenvatting basisprincipes van historische architectuur
Door toepassing van 'eenheid in verscheidenheid', toepassing van een kap, hiërarchie in de gevels, gevelopbouw, symmetrieassen, vensterindeling, materialisering en kleur worden eenheid en samenhang binnen het straatbeeld bewerkstelligd. De verscheidenheid zit vooral in subtiele verschillen in bouwmassa's, materiaal- en kleurgebruik met daarnaast een variatie in hieraan ondergeschikte onderdelen, zoals bijvoorbeeld de plintdetaillering, de onderdelen van de vensters, de voordeuren, kroonlijsten, de dakkapellen, de goot- en nokhoogtes en schoorstenen.

9 | *Ordening van gevelelementen (**schaalladder**)*
Behalve bovenstaande principes, is er nog een belangrijk architectuurprincipe dat door alle stijlen heen, vanaf de zestiende eeuw tot aan de tweede helft van de twintigste eeuw (o.a. Renaissance, Hollands Classicisme, Lodewijkstijlen, Neostijlen), de vormgeving van historische gebouwen in sterke mate heeft bepaald: de zogenaamde 'schaalladder van gevelelementen'. Eeuwenlang zijn gevels samengesteld uit een groot aantal elementen, die voortkwamen uit de functie, de compositie of de decoratie van het gebouw. Zeker voor wat betreft de representatieve voorgevelarchitectuur bestond voor de geveldetaillering grote aandacht. De onderdelen - van groot tot klein - waren niet ordeloos over de gevel verspreid, maar waren in maat, schaal en positie zorgvuldig op elkaar afgestemd en met elkaar verbonden (hiërarchie).

Deze aftrappende en op elkaar betrokken reeks van zeven schalen (zie pag. 42-43 en 69-79) zorgt – vooral door toedoen van de laatste drie schaalniveaus - voor een grote mate van verfijning; niet alleen van het gevelbeeld op zich, maar ook van het stadsbeeld als totaal. Binnen het al genoemde thema van 'eenheid in verscheidenheid' wordt dit als rijk, uitbundig, feestelijk en identiteitsbepalend ervaren en is verfijning zeer bepalend voor de historische karakteristiek van de binnenstad.
De schaalladder kan - naast de functie van analyse-instrument en inspiratiebron - bij het realiseren van nieuwbouw in de binnenstad ook als toetsingskader worden gebruikt. Het doel hiervan is te bereiken dat deze nieuwbouwprojecten het beschermd stadsgezicht door een fijnzinnige en goed gedetailleerde vormgeving in een eigentijdse of traditionele architectuur verrijken.

Bij de toepassing van de schaalladder als analyse-instrument kan geconstateerd worden, dat historische voorgevels van vooral grote openbare gebouwen zoals stadhuizen, dikwijls van alle zeven schaalniveaus zijn voorzien en dat de elementen uit de schalen 5-7 in rijke mate zijn toegepast.

De meer eenvoudige voorgevels van gewone woonhuizen bezitten in ieder geval de eerste vier schaalniveaus: volume, hoofdindeling, compositie en de toepassing van middelgrote elementen. Daarnaast zijn onderdelen uit de schalen 5-7 in hoge tot voldoende mate toegepast.

Ook de meest eenvoudige gevels bezitten de eerste vier schalen, waarbij veelal slechts een enkel onderdeel uit de schalen 5 - 7 zijn toegepast.

Met de komst van het modernisme werd vooral na 1950 de ambachtelijke bouwtraditie op grote schaal losgelaten. Gebouwen werden vanaf die tijd als alzijdige objecten vormgegeven met vaak gelijkwaardige voor-, zij- en achtergevels. Vensters werden niet meer verticaal geordend, het onregelmatig raster verdween, gebouwen kregen vaak geen gevelbeëindiging of plint meer, het gevelbeeld werd versoberd en het aantal schaalniveaus sterk gereduceerd.
In veel gevallen sluiten invullingen uit de laatste decennia door het ontbreken van maat, schaal, kap, fijnmazigheid en differentiatie onvoldoende aan bij de historische karakteristiek van het stadsgezicht. Daarbij ontbreken vaak de kleine onderdelen, ornamenten en details (niveaus 5 t/m 7), maar ook elementen uit de schalen 2 (hoofdindeling) en 3 (compositie van de grote onderdelen) zijn in veel gevallen niet toegepast, waardoor alleen de vensteropeningen (vaak uitgevoerd in zich herhalende reeksen) het gevelbeeld bepalen.

In de beleving sluiten deze sobere gebouwen niet aan bij de rijker vormgegeven en fijnzinnig gedetailleerde voorbeelden van de historische stad en tonen deze zich als solitaire objecten in een context die met veel meer lagen is vormgegeven en waarvan juist 'eenheid in verscheidenheid' een kernprincipe is.

Afwegingskader: hedendaagse elementen in relatie tot historische architectuur

Om met ingrepen de essenties van historische architectuur niet te schaden of hier op doordachte wijze op aan te sluiten, is het noodzakelijk met meerdere uitgangpunten rekening te houden:

- De historische basisprincipes van architectuur (zie pag. 39-41) dienen te worden gehandhaafd; hierbij zijn vooral 'eenheid in verscheidenheid', dakenlandschap, fijnmazigheid en materialisering belangrijke aspecten;
- Bij historische architectuur, tot aan de jaren '30 van de twintigste eeuw, is niet abstractie het uitgangspunt, maar het aanbrengen van meerdere lagen, om een rijk gevelbeeld te bewerkstelligen, zoals blijkt uit de toepassing van de 'schaalladder van gevelelementen' (zie pag. 42-43 en 69-79).
- Erkers en bescheiden balkons zijn alleen toepasbaar indien deze bij het type van de bestaande architectuur passen en uitgaan van de basisprincipes van historische architectuur zoals hierboven vermeld. Loggia's, open portieken of andere soorten plastiek zijn niet gewenst. Een uitzondering vormt het in de basisprincipes omschreven reliëf, waarin de dak- of kroonlijst een belangrijke plaats inneemt.
- Luifels zijn alleen in bescheiden vorm en formaat toepasbaar bij winkelfuncties, indien niet hoger aangebracht dan de vloer van de eerste verdieping en uitgaan van de basisprincipes van historische architectuur;
- Gevels zijn in Amersfoort – met uitzondering van de stenen muurhuizen met een gesloten karakter - open van karakter en kennen relatief veel glas, ook op de begane grond.
  De gevels zijn daarbij niet volledig verglaasd. Dichtzetten van gevel openingen is niet gewenst. Dat geldt ook voor het weghalen van het zo kenmerkende raam- en kozijnhout.

SCHAALLADDER VAN GEVELELEMENTEN - *Samenvatting* *zie ook pag. 69-79*

De schaalladder, geformuleerd voor gevels grenzend aan de openbare ruimte, vormt een analyse van diverse typen historische architectuur van de Late Middeleeuwen tot in de jaren '30 van de 20ste eeuw, met vaak per tijdsperiode accentverschuivingen naar andere schaalniveaus. Naast analyse-instrument kan de schaalladder ook als inspiratiebron voor nieuwbouw of gevelwijzigingen in de binnenstad worden gebruikt. Want het is een opgave en uitdaging om de 'historische' verfijndheid en fijnzinnigheid ook in eigentijdse vormen te 'vertalen'. Voor een aantal plekken in de binnenstad wordt de schaalladder ook als toetsingskader ingezet (zie hiervoor pag. 67-68 e.v.).

Schaal 1: Volume
Op dit schaalniveau wordt de bouwmassa van het pand of complex als geheel in zijn hoofdvolumes ontleed, zoals het basisvolume (het bouwvolume onder de hoofdkap), de kap, torens en oorspronkelijke aan- en uitbouwen.

Schaal 2: Hoofdindeling
Op dit niveau wordt de ***hoofdcompositie*** van de volledige gevel geanalyseerd. Hiertoe behoren die gevelelementen die de gevel als geheel indelen in horizontale lagen en verticale stroken of 'secties'. Vrijwel altijd zijn deze elementen 'gevelomspannend', 'gevelbreed' of 'gevelhoog'.
Dit schaalniveau is in veel historische architectuur in een of andere vorm aanwezig. Het geeft op dit niveau complexiteit aan de architectuur en vormt het kader waarbinnen de elementen op lagere schaalniveaus een begrijpelijke ordening krijgen. In verticale zin (van beneden naar boven) wordt historische architectuur vaak onderverdeeld in horizontale, gevelbrede 'lagen', doorgaans in de vorm van een 'plint', een 'midden' en een 'beëindiging', waarbij de vormgeving van de lagen niet aan elkaar gelijk is. Bij grotere gebouwen wordt de gevel vaak ook in de lengterichting opgedeeld in 'secties', bijvoorbeeld door middel van zogenoemde 'risalieten', d.w.z. licht naar voren- of naar achteren springende geveldelen over de volle hoogte van de gevel. Deze indeling in secties is doorgaans symmetrisch. Op dit schaalniveau is de compositie van belang, eerder dan de bouwkundige elementen, die tot schaal 3 gerekend worden.

Schaal 3: Compositie van de hoofdindeling
In dit schaalniveau is de ***gevelcompositie*** binnen de horizontale lagen en verticale stroken/ secties van schaalniveau 2 ondergebracht, alsmede de grotere *compositorische elementen* hierbinnen. De **plint** bestaat uit een begane grondgevel die in vormgeving, en/of positionering van de gevelopeningen en/of materialisering en/of kleur voldoende afwijkend van de verdiepingen is uitgewerkt om deze laag als een afzonderlijk compositorisch element zichtbaar te maken. Het **middenstuk** bestaat vrijwel altijd uit een raster van verticale 'penanten' (dicht gevelvlak tussen naastgelegen gevelopeningen) en horizontale 'borstweringen' (dicht gevelvlak tussen bovengelegen gevelopeningen), beide van hetzelfde materiaal (doorgaans metselwerk). De hoogte van de borstweringen en de breedte van de penanten zijn doorgaans van een geringere maatvoering dan de breedte of hoogte van de tussenliggende gevelopeningen.
Omdat de gevelopeningen in zijn algemeenheid niet vierkant zijn, maar vaak sterk verticaal heeft de gevelcompositie een duidelijke 'richting' en is vrijwel nooit een neutraal dambordachtig raster. In principe heeft elke etage zijn eigen gezicht, hoewel de verschillen subtiel kunnen zijn.

Een uitzondering op bovenstaande gevelcompositie vormen de laatmiddeleeuwse panden met de lange gevel aan de straat, zoals aan de Muurhuizen, die zich kenmerken door meer gesloten muurvlakken met vaker kleine, asymmetrisch of onregelmatig gerangschikte vensters, waarbij doorgaans geen gebruik gemaakt is van een raster.
De **beëindiging van de gevel** wordt als geheel element tot niveau 3 gerekend. In de meeste gevallen wordt deze bij historische architectuur vormgegeven door een markante kroonlijst, een gootlijst, een attiek of een geveltop. In bepaalde gevallen maakt de kap expliciet deel uit van de beëindiging van het ontwerp van het voor- of zijaanzicht van het gebouw. In of voor de kap zijn dan elementen opgenomen die de kap bij het gevelontwerp betrekken, zoals timpanen of geveltoppen (schaalniveau 3) of bijzonder vormgegeven dakkapellen (als onderdelen behoren deze tot schaalniveau 4). De beëindiging van het gebouw – in welke vorm dan ook – wordt bij historische architectuur van vrijwel alle perioden met elementen van lagere schaalniveaus verder ingevuld.

Schaal 4: Middelgrote elementen
Dit schaalniveau bestaat hoofdzakelijk uit functionele en soms decoratieve gevelelementen die de grotere bouwstenen vormen van de in schaal 3 beschreven compositie. Enkelvoudige gevelopeningen (vensters èn deuren) mét hun kozijnen zijn de belangrijkste exponenten van deze laag. Andere elementen van dit niveau zijn kleine balkons en erkers, grotere onderdelen van bordessen, dakkapellen, vlakken siermetselwerk en schoorstenen. Ook de horizontale hoofdonderdelen van de kroonlijst (architraaf, fries- en kroonlijst) of gootlijst behoren tot dit schaalniveau.

Schaal 5: Middelkleine elementen
In dit schaalniveau worden de elementen uit schaal 4 gedetailleerd, geaccentueerd en verfijnd door middelkleine en vooral functionele/constructieve elementen, zoals het raamhout (inclusief stijlen, middendorpels en kalven); de strekken, ontlastingsbogen, boogvelden, lateien en waterslagen boven en onder de gevelopeningen; siermetselwerk van beperkte afmetingen en de samenstellende onderdelen van zuilen, pilasters, kroonlijsten, balkons en erkers. Ook luiken en blinden behoren tot deze schaal.

Schaal 6: Ornamenten
Dit schaalniveau bestaat met name uit expliciet toegevoegde, zelfstandige ornamentiek van middelklein en klein niveau, zoals: raam- en sierroeden; balusters en spijlen van een hekwerk; sluit-, hoek- en aanzetstenen rond gevelopeningen; versiering binnen boogvelden; klein siermetselwerk en gevelstenen, guirlandes en siervazen. Ook gevelankers en hang- en sluitwerk behoren tot dit schaalniveau.

Schaal 7: Detaillering
Dit is het meest verfijnde schaalniveau dat bestaat uit de verfijning van de elementen uit schaal 6, zoals sierstenen binnen boogvelden, sierelementen op of verfijnde detaillering van spijlen van hekwerken, details van hang en sluitwerk, beslag op deuren, maar ook de profilering van kozijn- en raamhout, profilering van natuursteen of baksteen, verfijnde profilering van een kroonlijst, de verfijnde bewerking van smeedwerk, de kleine details van beeldhouwwerk. Het voegwerk behoort eveneens tot dit schaalniveau. Een verdere verfijning in nog lagere schaalniveaus komt bij historische architectuur vaak voor, maar wordt hier niet verder behandeld.

© Flexus AWC Rotterdam

SCHAALLADDER
toelichting
voorbeeld
20e eeuw |
Lieve Vrouwekerkhof
Zie ook pag. 69-79

Schaal 1: Volume
Het gebouw bestaat uit twee deelvolumes: het basisvolume en de kap. De kap achter de topgevel is in deze afbeelding vanaf de pleinzijde niet zichtbaar.

Schaal 2: Hoofdindeling
De hoofdindeling van de voorgevel is in verticale zin (van beneden naar boven) opgebouwd uit drie lagen: plint, een middendeel en een beëindiging in de vorm van een uitgewerkte gootlijst inclusief dakkapel. In horizontale zin (van links naar rechts is de gevel in twee hoofdsecties verdeeld, met elk een andere beëindiging en elk een ordening van de gevel.

Schaalniveau 3: Compositie van de hoofdindeling
Op schaalniveau 3 bestaat de gevel op de begane grond uit drie vakken met gescheiden puien, en een vierde vak onder het linkerdeel van de gevel.
Het rechter middendeel van de gevel is feitelijk een voortzetting naar boven toe van de indeling van de begane grond. Als gevolg van de identieke indeling in gelijke vakken in het rechter middendeel bestaat de onderverdeling op dit schaalniveau uit de vierkante vakken die door het raster voor de gevel worden gevormd. Ook het raster zelf behoort tot dit schaalniveau, net als de puien als geheel. In het linkerdeel zijn de gekoppelde vensters inclusief het paneel schaalniveau 3.

Schaalniveau 4: Middelgrote elementen
Op dit schaalniveau bevinden zich de individuele gevelopeningen met hun kozijnen. De deuren behoren eveneens tot schaalniveau 4. Het paneel in het linker geveldeel wordt eveneens gerekend tot niveau 4, maar zou ook in niveau 5 kunnen worden ondergebracht.

Schaalniveau 5: Middelkleine elementen
Op dit schaalniveau bevindt zich het raamhout (al dan niet van hout) rondom en in het midden van de glasvlakken. Ook de koppenlagen als geheel boven de gevelopeningen behoren tot niveau 5, net als de hoekblokken en de tuit van de topgevel.
Meer elementen van niveau 5 zijn niet in de gevel ontworpen.

Schaalniveau 6: Ornamenten
Dit schaalniveau is alleen in de vorm van de roedes in de vensters aanwezig.

Schaalniveau 7: Detaillering
Op dit schaalniveau bevinden zich de noppen van het paneel in het linkerdeel. Ook de individuele stenen van de koppenlaag boven de gevelopeningen behoren tot dit schaalniveau. Meer elementen van dit schaalniveau zijn in deze gevel niet verwerkt.

- Basisprincipes van historische winkelonderpuien tot circa 1950
De historische, Nederlandse winkelonderpui bezit al eeuwenlang een aantal basisprincipes, onafhankelijk van de *toegepaste bouwstijl.*

1 | gevelbrede, 'volvlakse' pui met verticale vlakken
Een belangrijk kenmerk is een (vrijwel) gevelbreed, 'autonoom' (houten) frame onder de bovenliggende gevel. Deze nagenoeg volvlakse houten pui drukt in zijn vormgeving het dragen van het bovenliggende, stenen gevelvlak uit. De pui bestaat daarom uit verschillende verticale stijlen (vier, maar vaak ook vijf bij meer dan één toegangsdeur naar de bovenwoningen), waarop een horizontale puibalk rust. Hoewel de stijlen door hun dragende functie een forse maatvoering bezitten, blijven deze onderdelen in het totaal van de compositie toch rank van karakter. Naast de houten pui zijn in Amersfoort ook veel panden aanwezig, waarin de etalage tussen stenen penanten is aangebracht. Soms is hierbij aan de bovenzijde ook een horizontale band of lijst aanwezig.

2 | opdeling in horizontale lagen
Naast de opdeling in verticale vlakken, wordt de pui gelijktijdig verdeeld in horizontale banden. Deze worden gevormd door de toepassing van een borstwering waarop de pui rust, een middendeel met de toegang(en) en etalageruiten of vensters, een bovenlicht en tot slot een puibalk of kroonlijst. Deze puibalk is in veel gevallen uitgewerkt als afzonderlijk architectonisch element en kraagt doorgaans naar buiten uit, wat de dragende associatie sterk vergroot.

▲ *Havik 33-35 bezit een etalage met luiken die in opgeklapte vorm als toonbank dienst doen. Boven de ranke luifel is een groot bovenlicht aangebracht. In dit voorbeeld is goed te zien, dat deze winkelpui door de vijf stijlen en de bovenbalk een dragende functie binnen het metselwerk bezit*

▲ *Het winkelpand op de hoek van de Langestraat en de Zevenhuizen is één van de eerste panden in de stad, waar op de verdieping kon worden gewinkeld. De grote glaspartijen met de Jugendstil versieringen riepen toentertijd veel vragen op. Misschien verscheen met dit bouwtype voor het eerst een grootschalig plat dak in het stadsbeeld. Dit werd echter met een in het oogspringend dakmotief op de belangrijkste zichtlijn gecamoufleerd.*

3 | raster van vlakken
Wanneer de verticale stroken en horizontale banden over elkaar heen worden gelegd, ontstaat een raster van vakken. Alle Nederlandse puien tot aan de tweede helft van de twintigste eeuw worden gekenmerkt door een dergelijk raster.

4 | *verfijnde detaillering* (zie schaalladder pag. 42-43 en 69-79).
Een andere constante in de compositie van de Nederlandse pui is de grote mate van architectonische verfijning, zoals blijkt uit de toepassing van de schaalladder van gevelelementen: decoratie en van een verfijnd, meerlagig reliëf tussen pui en glas en in de constructie van de pui zelf (profielen). Door dit verfijnde reliëf ontstaat een subtiel spel van licht en schaduw, die de gevel een aangename complexiteit verleent, maar ook het dragende karakter van de pui sterker aanzet.

Ontwikkelingen
Vanaf het eind van de negentiende eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog vond onder invloed van internationale bouwstijlen geleidelijk aan een ontwikkeling plaats die het uitgangspunt van de 'dragende pui' nuanceerde. Aan het begin van de twintigste eeuw werd een nieuwe winkeltypologie in de historische binnenstad

geïntroduceerd: het warenhuis. Voor het eerst werd hier het winkelen op de verdieping aan de buitenkant zichtbaar gemaakt door grote vensters.
De hoofdvorm, de ontsluitingstypologie en architectuurtaal bleven nog wel sterk bij de historische vormen en typologieën betrokken. Ook bij deze panden - hoe vernieuwend soms ook - was nog sprake van een grote samenhang tussen de vormgeving van de gevel op de begane grond en de architectuur van de verdiepingen en deze gebouwen passen nog voldoende in het stadsweefsel van de Amersfoortse binnenstad. Vanaf het midden van de twintigste eeuw werd niet alleen de relatie tussen winkelonderpui en gevel losgelaten, maar ook de bovengenoemde basiskenmerken werden niet meer toegepast. Het dragende karakter van de pui is hiermee volledig verdwenen, en de bovenbouw lijkt soms zelfs te ‘zweven’ boven de grond. Hierdoor ontstaat er op grote schaal een horizontale en zeer contrasterende tweedeling tussen pui en bovenbouw.

◄ Zevenhuizen 1, ‘de Grote Slok’

► *Krommestraat 14*
Na de restauratie heeft de etalage de oorspronkelijke kleurstelling teruggekregen

Waardevolle winkelonderpuien in de binnenstad						
Appelmarkt 15 en 18 Arnhemsestraat 1b, 3, 5 en 19 Bloemendalsebinnenpoort 4, 10A en 12 Bloemendalsestraat 5 en 9 Grote Sint-Jansstraat 1a Grote Spui 5a, 11		Havik 7c, 35, 37b, 41, 43, 45 en 47 Hof 7, 11b, 13a, 19a, 20a, 24, 25, 26, 27, 29, 32 33, 34, 36, 38 en 39 Kamp 6, 11, 12a, 37, 60, 62, 66 en 68 Kamperbinnenpoort 2 Krankeledenstraat 6 en 26 Krommestraat 4, 14, 22, 36, 66, 68 en 73		Langestraat 34, 63, 64-66, 108-110, 135 Lavendelstraat 2 en 12a Lieve Vrouwestraat 6, 20 en 50 Nieuweweg 5 Nieuwstraat 7		Varkensmarkt 1 Weverssingel 17a en 25a Zevenhuizen 1 Zuidsingel 65

◄ *Het tegeltableau in het portiek van Havik 37 toont dat hier vroeger een boekhandel was gevestigd*

Afwegingskader: hedendaagse winkelonderpuien in historische gevels

Bij vervanging van niet-waardevolle puien in historische voorgevels zijn puien gewenst die:

- Voldoen aan de basisprincipes van historische winkelpuien;
- In zijn geheel een ‘dragende tektoniek’ hebben, in plaats van puien die een invulling zijn in een stenen frame of waarvan alleen de zijpenanten lijken te dragen. Deze dragende tektoniek heeft niettemin een rank karakter;
- Een raster vormen van horizontale ‘banden’ en verticale ‘stroken’, waarbij de banden corresponderen met de elementen plint, middenstuk en beëindiging;
- Een relatie hebben met de bovenliggende gevel;
- Een duidelijk borstwering hebben die in het vlak van de gevel zelf ligt;
- Een afzonderlijk vormgegeven overgangselement hebben tussen pui en bovenbouw;
- Een verfijnde detaillering en meerlagig reliëf hebben.

- Bijgebouwen en achterhuizen op de binnenterreinen van de gesloten bouwblokken

De achterzijde van de hoofdbebouwing vormt de omranding van het binnenterrein. Tegen de markante achtergevels van de hoofdbebouwing, vaak al met onregelmatige bouwdieptes, werden in de loop der tijd bovendien aan- en uitbouwen en achterhuizen gerealiseerd. Hierdoor is de binnenrooilijn onregelmatig ('gekarteld') en informeel.
De kern van het gesloten bouwblok was open van karakter en is altijd opgedeeld in private erven. Als de ruimte het toelaat, is de kavel achter het voorhuis verdeeld in een zone met aanbouwen en achterhuizen.
De stenige erven, direct grenzend aan de achtergevel, waren bedoeld voor huishoudelijk gebruik, werkterrein of opslag. Meer naar achteren bevonden zich de tuinen in de vorm van een moestuin of boomgaard. Aan de zijkant (maar ook achter het hoofdhuis) bevonden zich de bijgebouwtjes en overkappingen. De achterhuizen waren dikwijls aan de zijkant en in de lengterichting van het voorhuis gesitueerd, zodat de doorgang vanuit de hoofdbebouwing naar de tuin open bleef. De bijbehorende bebouwing en achterhuizen waren ondergeschikt aan het hoofdgebouw. De hoofdvorm was identiek, maar kleiner, als een verkleinde en sober uitgevoerde versie van het hoofdhuis.
Hierdoor ontstond een grote mate van samenhang tussen de bebouwing van de schil en de kern van het bouwblok. Ook de materialisering en gevelarchitectuur vertoonden een grote verwantschap. Pas na 1940, onder invloed van schaalvergroting en 'verwinkeling' van de hoofdroutes werden veel binnenterreinen vol gebouwd met plat afgedekte, vaak grootschalige bebouwing voorzien van een bitumenafwerking, de zogenoemde 'verdozing'. In veel gevallen werden de - vaak monumentale - achtergevels aan het oog onttrokken.

De achtergevels van de hoofdbebouwing waren informeler vormgegeven dan de voorgevels, maar niet onverzorgd. De gevels waren in baksteen metselwerk uitgevoerd, al dan niet afgewerkt met pleisterwerk.
De gevelopeningen sloten aan bij de basisprincipes van de voorgevel (verticale gevelopeningen, subtiel reliëf), maar met een minder grote verfijning. De bijbehorende bebouwing was soms uitgevoerd in hout. Alle bebouwing op het binnenterrein was voorzien van een kap c.q. schuin dak met voornamelijk eenvoudige rode pannen. De afscheidingen tussen de percelen waren uitgevoerd in baksteen en uitgevoerd als tuinmuur, in hout als schutting, of als groene hagen. De toepassing van de eenvoudige en verzorgde materialen, de kleinschalige onregelmatigheid en de informaliteit resulteerde in een intiem totaalbeeld, ook hier met een overtuigende 'eenheid in verscheidenheid'. Dit beeld bleef lang gehandhaafd.

Afwegingskader: hedendaagse elementen in relatie tot bijgebouwen en achterhuizen op de binnenterreinen van de gesloten bouwblokken

Bij bebouwing op de binnenterreinen van de bouwblokken gelden de volgende uitgangspunten:

- de binnenrooilijn van de achtergevels bezit een gekarteld verloop;
- de kern van het binnenterrein is open;
- de achterhuizen zijn waar mogelijk aan de zijkant gesitueerd ten behoeve van een zichtlijn op de hoofdbebouwing;
- de bijgebouwen en achterhuizen bezitten een vergelijkbare hoofdopzet als de hoofdbebouwing, zijn vormgegeven volgens de basisprincipes van historische architectuur (zie pag. 39-41), maar zijn in maat, architectuur en detaillering ondergeschikt aan de hoofdbebouwing;
- bijgebouwen en achterhuizen zijn voorzien van een kap die gedekt is met gebakken pannen, mits de historische kwaliteiten van de achtergevel dit toelaten.

► *De gekartelde achtergevel rooilijn is kenmerkend voor het gesloten bouwblok*

- Historische kappen en het historisch dakenlandschap

Het historische dakenlandschap behoort tot de belangrijkste stedenbouwkundige karakteristieken van de Amersfoortse binnenstad. Vóór het derde kwart van de negentiende eeuw waren hier álle gebouwen, zowel de hoofdhuizen, de aan- en uitbouwen, de bijgebouwen als de achterhuizen, afgedekt met een kap. Ook gebouwen met een bijzondere functie, zoals kerken en torens, werden afgedekt met een kap.

Het historische dakenlandschap bestaat vrijwel geheel uit relatief steile kappen met een dakhelling tussen (globaal) 45 en 60 graden. De nok loopt daarbij geheel horizontaal, d.w.z. waterpas (nokbeloop). Hierdoor wordt het dakenlandschap nog steeds door 'spitse' beëindigingen gekenmerkt, wat het stadsbeeld een grote mate van verfijning en afwisseling geeft.

De toepassing van kappen heeft nog een belangrijke stedenbouwkundige consequentie: de individualiteit van de panden wordt zo ook op het niveau van het dakenlandschap zichtbaar, omdat aaneen gebouwde panden zich op deze hoogte letterlijk van elkaar losmaakten, of in nokhoogte, nokrichting, dakvorm, dakhelling, dakafwerking of kleur van elkaar onderscheiden.

Dit zorgt voor een grote eenheid en samenhang, maar ook voor een grote diversiteit, door de vele verdraaiingen van de kappen, de verschillende hoogtes, kleuren etc. Ook het historisch dakenlandschap kent dus het principe van 'eenheid in verscheidenheid'.

Geschiedenis van de historische kap en kapvormen

De Nederlandse kap kent haar oorsprong in de houtbouw en staat hiermee in een zeer lange bouwtraditie. Voor de veertiende eeuw werden de daken meestal samengesteld uit omhooglopende dunne boomstammetjes of eiken ribben (daksporen), leunend tegen elkaar, daarna door middel van zwaardere, achter elkaar geplaatste 'gebinten', die aan de sporenkap werd toegevoegd. De gebinten werden onderling verbonden met dunne horizontale liggers. De afdichting tussen de pannen was tot aan de negentiende eeuw slecht en de hiermee gerealiseerde zolders met onbeschoten kappen waren dan ook niet voor bewoning, maar vooral voor opslag bestemd. Een dakhelling tussen 45 en 60 graden was vereist; het water kon dan immers goed aflopen. Met de introductie van de beschoten- of gordingenkap, de verbetering van de randaansluiting van de dakpan en de toepassing van metaalafdekking konden dakhellingen flauwer worden, maar niettemin bleef tot aan de Tweede Wereldoorlog de kap of het schuine dak tussen 45 en 60 graden de dominante afdekking voor de bebouwing.

Tot het eind van de negentiende eeuw heeft zich maar een beperkt aantal kapvormen in Nederland ontwikkeld: het **zadeldak**, een langgerekte kap opgespannen tussen twee geveltoppen met slechts twee symmetrische, niet-geknikte en (vrijwel) geheel gesloten dakschilden, tegen elkaar geplaatst onder een steile hellingshoek tussen globaal de 45 en 60 graden. Dit type was tot circa 1920 verbonden met het basistype van het Nederlandse stadshuis, het langs- en diephuis (portaalhuis) met topgevels aan voor- en achterzijde, waartussen de kap was gepositioneerd. Daarbij bood het zadeldak veel ruimte onder de kap voor onder andere opslag.

Het **schilddak** is nauw verwant aan het zadeldak. Bij dit type zijn de twee topgevels aan de uiteinden van de zadelkap vervangen door schuine dakschilden. Het is een basistype dat vooral na de achttiende eeuw een grote vlucht nam, omdat geveltoppen in binnensteden toen massaal gesloopt werden en werden vervangen door een dakschild aan de straatzijde, in combinatie met een classicistische kroonlijst. Soms werd volstaan met het aanbrengen van een wolfseind aan de voorgevel zijde. De geveltop aan de achterzijde werd vaak behouden, waarmee dit daktype een combinatie werd van een schild- en een zadeldak.

Het **tentdak** – een dak met piramidevorm – onderscheidt zich in het dakenlandschap nauwelijks als gevolg van de symmetrie, de steile hellingshoek van de vier dakschilden en de afdekking met dakpannen of leien. Op torens is dit type vaak toegepast.

Kleine aan- en uitbouwen werden zeer dikwijls afgedekt met een **lessenaarsdak**, dat is een enkelvoudig dakschild met een flauwe hellingshoek. Lessenaarsdaken voor grote gebouwen komen in de historische binnenstad niet voor.

Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw verscheen er een geheel nieuwe kaptype: de **mansardekap**. Deze kapvorm is voorzien van een buitenwaartse knik in het dakvlak en is veelvuldig toegepast omdat op deze wijze bewoonbare zolders konden worden gerealiseerd.

Het **platte dak** van asfalt of bitumen, zoals dat verscheen vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw, vormde op zich wél een aantasting van het historisch daklandschap. Door de toepassing van een zeer prominente, beeldbepalende daklijst werd in deze periode het platte dak echter vanaf de straat zoveel mogelijk aan het oog onttrokken.

Het uiterlijk van deze historische kapvormen was sterk gelijkend: rechte, niet geknikte dakschilden, doorgaans steil, afgedekt met rode Hollandse dakpannen (vanaf de late middeleeuwen) en leien voor bijzondere gebouwen en soms blauw gesmoorde pannen voor rijke woongebouwen en bijzondere gebouwen. De kappen waren vrijwel geheel gesloten, waren 'leeg' en hadden een strakke contour. Daglichtopeningen waren schaars en alleen in de vorm van één of enkele dakkapellen van klein en staand formaat aanwezig; bij schilddaken bevond deze dakkapel zich soms op het dakschild aan de straat.
Vooral vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw, toen de beeldbepalende kap werd los gelaten, ontstonden 'gaten' in het spitse dakenlandschap en kwam het dakenlandschap, mede door de schaalvergroting en de toepassing van grote platte daken, onder druk te staan. Op deze plekken is de individualiteit van de panden niet meer in het dakenlandschap herkenbaar. Ditzelfde gold ook voor de vrij massale introductie van zogenaamde **schijnkappen**, d.w.z. platte daken met slechts één of twee korte schuine dakschilden.

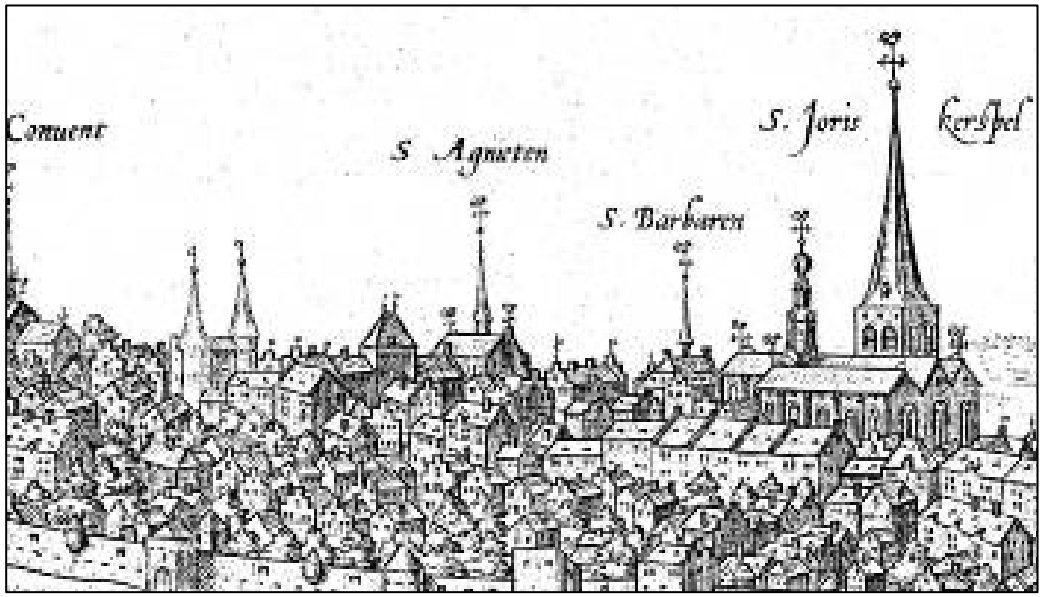

▼▲*Het stadsgezicht van Braun en Hogenberg uit 1588 toont al een veelheid van kappen en spitsen. Dit dakenlandschap vormt in feite een belangrijke aparte laag in de beleving van de historische stad.*

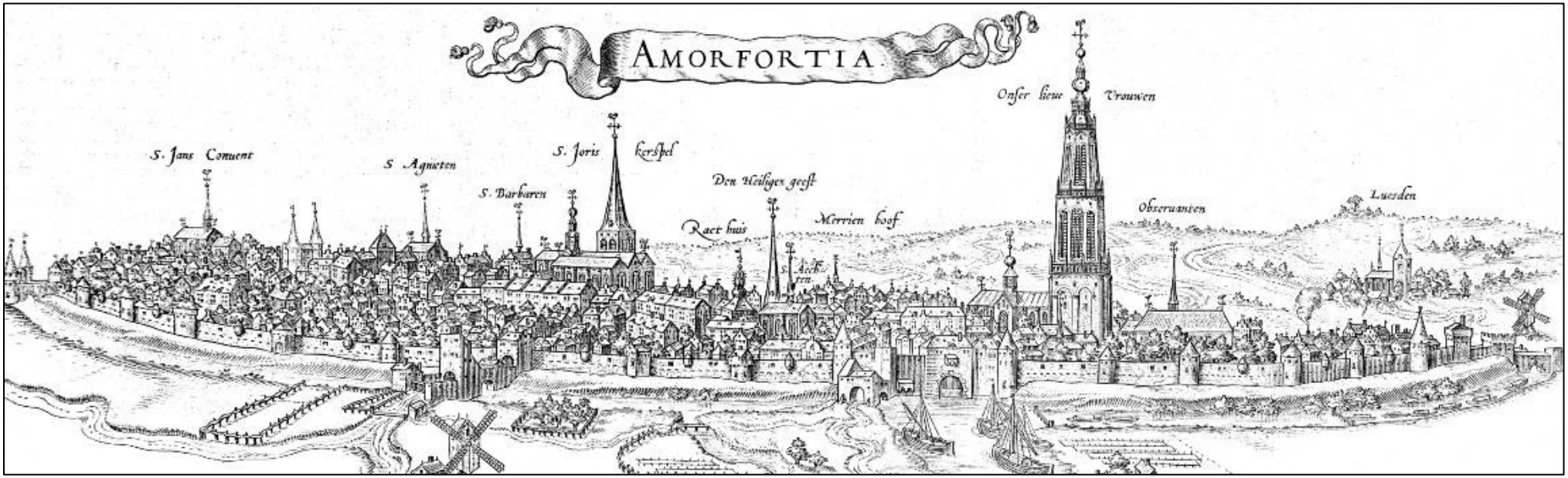

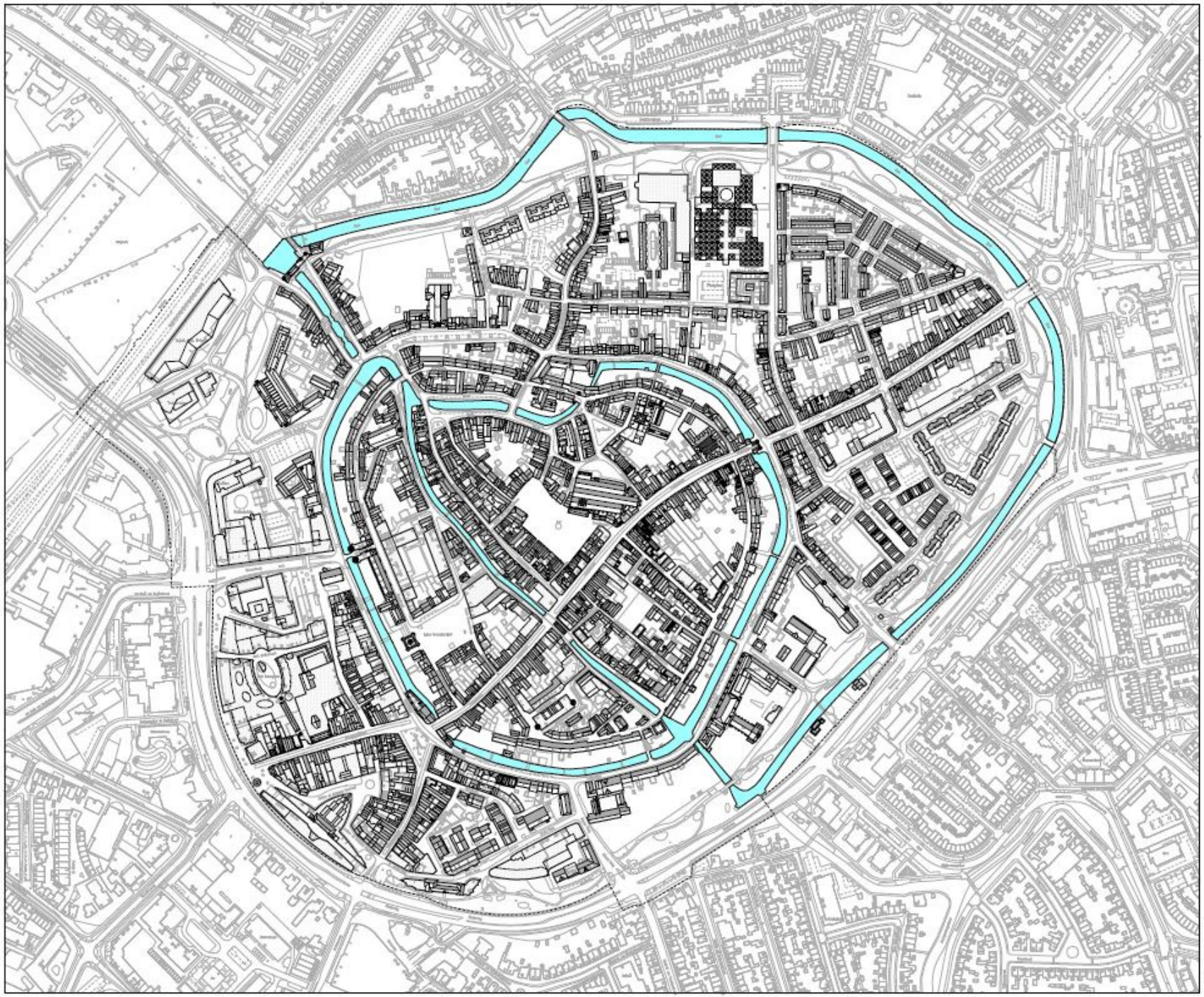

KAPPENKAART

VERKLARING

- Kap
- Plat dak
- Plangebied

BESTEMMINGSPLAN BINNENSTAD • KAPPENKAART • CHA

Er bevond zich van oorsprong slechts één ander bouwkundig element op het dak, namelijk de gemetselde schoorsteen. De schoorsteen was tot aan het midden van de twintigste eeuw een wezenlijk onderdeel van het historische dakenlandschap, dat gekenmerkt werd door een woud van schoorstenen, in verschillende hoogtes, diktes en met een zekere diversiteit aan schoorsteen-afdekkers. Visueel waren de schoorstenen een voortzetting van de gevels onder de kap. In de tweede helft van de twintigste eeuw zijn deze schoorstenen in snel tempo uit het historische daklandschap verdwenen en veelal vervangen door metalen dakdoorvoeren die visueel geen deel meer van het gebouw uitmaken en ook niet meer hoog genoeg zijn om een afzonderlijke 'laag' in het daklandschap te vormen.

Afwegingskader: hedendaagse toevoegingen op hoofdgebouwen van het historisch dakenlandschap

Dakkapellen

Dakkapellen komen in het pre-industriële daklandschap voor en zijn dus eigen aan dit type stedelijk weefsel. Het betrof altijd kleine dakkapellen van staand formaat, die ondergeschikt waren aan het dakvlak. Zij lieten de kap als architectonisch element volledig intact. Het aantal dakkapellen was per kap zeer gering – in de meeste gevallen zelfs nul – omdat er in de kap niet werd gewoond. De kap had dan ook een 'leeg' en gesloten karakter. Op de kappen van bijzondere gebouwen konden reeksen regelmatige dakkapellen – als versieringsmotief - zijn aangebracht. Vóór de achttiende eeuw kwamen ook zogenaamde Vlaamse gevels voor; dat zijn dakkapellen ter plaatse van de goot, die zijn doorgemetseld vanuit de onderliggende gevel, als klein uitgevoerde geveltoppen. Ook waren dakkapellen vaak aangekapt, dat wil zeggen met een schuin pannendak verbonden met de kap. De platte afdekking van de dakkapel was tot de achttiende eeuw niet gebruikelijk. Vanaf deze tijd werden dakkapellen als ornament vormgegeven met sierlijke zijwangen of pinakels op het dak. Voor beoordeling of het aanbrengen van een dakkapel mogelijk is zijn de volgende afwegingen van belang:

- Per dakvlak is slechts een beperkt aantal dakkapellen van beperkt formaat mogelijk, zodat de kap een 'leeg' en gesloten karakter blijft houden;
- Geen dakkapellen boven elkaar;
- Dakkapellen moeten daarom ook laag in het dakvlak worden geplaatst en zijn staand van formaat;
- Voor grotere, samenhangende dakvlakken in orde 4 waarop meerdere dakkapellen gerealiseerd kunnen worden of voor architectuurensembles zijn trendsetters, (dakkapellen die de toon aangeven voor positie, grootte, vormgeving, materialisering, kleur en detaillering van navolgende dakkapellen op hetzelfde dak), maatgevend;
- Bij individuele panden met een andere architectuur dan de buurpanden is het niet noodzakelijk en vaak zelfs ongewenst de vormgeving van dakkapellen af te stemmen op een reeds bestaande dakkapel op een soortgelijk dakvlak bij het aangrenzende pand.

Dakterrassen

Dakterrassen komen in de pre-industriële historische stad nauwelijks voor en zijn in die zin 'gebiedsvreemd'. Het realiseren van buitenruimte binnen een stedelijk weefsel, waar de binnenterreinen vaak krap, dichtgebouwd of geheel afwezig zijn, is voor de woonkwaliteit van de historische stad echter van groot belang. Aangezien het realiseren van een buitenruimte door middel van een balkon aan de voor- zij- of achtergevel een te grote inbreuk is op het historische beeld, is in sommige gevallen een dakterras te prefereren. Voorwaarden zijn dat het dakterras niet zichtbaar is vanaf de straat en dat de architectuur- en/of bouwhistorische waarden niet onevenredig worden aangetast.[5] Voor de beoordeling of een dakterras op de betreffende locatie binnen het beschermd stadsgezicht mogelijk is zijn de volgende afwegingen van belang:

- Op daken van panden binnen orde 1 worden in principe geen dakterrassen toegestaan;
- Op gebouwen van orde 2, 3 of 4 zijn dakterrassen toegestaan als er geen alternatieve buitenruimte aanwezig is en de woonfunctie (op verdiepingen) wordt bevorderd (een Frans balkon of een balkon wordt in dit verband niet gerekend tot een alternatieve buitenruimte; een dakloggia wel);
- Dakterrassen worden alleen toegestaan op bestaande platte daken;
- De terrasafscheidingen en de toegang worden zo onopvallend mogelijk geplaatst en sluiten in vorm en materialisering aan bij het karakter van het stadsgezicht.

[5] Het historische dakenlandschap wordt onevenredig aangetast, wanneer er sprake is van een dakterras te midden van of grenzend aan een kappenlandschap dat uiterst gaaf is, dat behoort tot een meer dan gemiddelde monumentale omgeving of een monumentaal complex en dit dakterras vanuit deze monumentale omgeving ook goed te zien is of visueel en ruimtelijk sterk betrokken is op deze meer dan gemiddelde monumentale omgeving. De architectuurhistorische waarden worden onevenredig aangetast wanneer het dakterras wordt geprojecteerd op een dak dat onderdeel van een gebouw is met een zeer specifieke en hoge monumentale waarde en dit gebouw gebaat is bij het intact laten van het oorspronkelijke of huidige architectonisch beeld. De bouwhistorische waarde wordt onevenredig aangetast wanneer er sprake is van een niet-reversibele aantasting van een bouwhistorisch zeer waardevolle dakconstructie of dakafwerking of van een bouwhistorisch waardevolle dakconstructie of dakafwerking waarbij een groter oppervlak dan strikt noodzakelijk is voor het realiseren van de dakopgang niet-reversibel wordt verwijderd.

Dakloggia's
Dakloggia's komen in de pre-industriële historische stad niet voor en zijn dus een 'gebiedsvreemd' element in de historische binnenstad. Omdat een dakloggia een zware inbreuk betekent op het 'gesloten' karakter van de historische kap en het dakenlandschap, is deze ingreep bij panden in orde 1, 2 en 3 niet gewenst. Alleen in panden van orde 4 is het aanbrengen van een loggia mogelijk, mits deze niet zichtbaar is vanaf de openbare weg. Bovendien gelden beperkingen ten aanzien van het aantal, de positie, de afmetingen en de toegevoegde elementen.

Dakramen
Dakramen verschenen pas vanaf 1880 in Nederland en zijn dus gebiedsvreemd in de historische stad. In de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw waren dakramen – gemaakt van gietijzer en staal – nog zeer klein van formaat en vielen nauwelijks op in het dakvlak. Pas met de komst van het grotere Velux-dakraam, vanaf de jaren '70, namen de afmetingen van dakramen aanzienlijk toe en zijn ook de uitzetmogelijkheden sterk verruimd. Dakramen van 1,50x1,50 m zijn geen uitzondering meer. Dit verhoudt zich slecht tot het lege en gesloten karakter van historische daken. Om de wens tot het bewoonbaar maken van kapverdiepingen niet te frustreren, kunnen in de historische binnenstad dakramen van beperkt formaat worden toegestaan, mits zij op dakvlakken worden geplaatst die niet gericht zijn naar de openbare ruimte. In uitzonderingsgevallen kan een klein dakraam met dunne omranding een oplossing bieden. Voor de overige gevallen zijn dakkapellen een alternatief. Om het dakvlak zo rustig en leeg mogelijk te houden worden eisen gesteld aan de positionering en maximale oppervlakte.

Kappen op platte daken
Op het uitgangspunt dat panden niet opgehoogd kunnen worden, is een uitzon-dering gemaakt voor panden met een gemiddelde of beperkte architectuur-historische kwaliteit (orde 3 en orde 4-panden). Deze panden kunnen, wanneer zij plat zijn afgedekt en dit geen onderdeel is van de architectuur, worden voorzien van een kap. Dit uitgangspunt is toegevoegd teneinde het daken-landschap als stedenbouwkundig gegeven te versterken, maar biedt ook kansen om het woonoppervlak in de binnenstad te vergroten. Ophogen met een plat afgedekt volume is niet mogelijk. Een belangrijke voorwaarde is dat het toepassen van een kap verenigbaar is met de specifieke architectuur van het pand en/of dat het in overeenstemming is met de bouwhistorie van het pand. Dat laatste wil zeggen dat er eens een kap op het pand heeft gezeten. De nieuwe kappen dienen tevens aan te sluiten bij de historisch-ruimtelijke karak-teristieken van het dakenlandschap van de historische binnenstad (zie pag 48-52).

Dat wil zeggen dat zadeldaken, schilddaken en tentdaken mogelijk zijn voor hoofdgebouwen en zadeldaken, schilddaken, lessenaarsdaken en mansarde-kappen voor aanbouwen.
Andere negentiende-eeuwse kapvormen, zoals schijnkappen zijn alleen mogelijk als dit specifiek bij de bouwgeschiedenis van het pand past.
Een kap kan ten slotte alleen gerealiseerd worden als de stedenbouwkundige situatie van de buurpanden en erven niet verslechtert. Aspecten als uitzicht en bezonning worden dan afgewogen.

Toegevoegde elementen op daken en kappen van een hoofdgebouw
Toegevoegde bouwdelen op en door de kap, zoals liftkokers en trappenhuizen, antennes en antenne-installaties, lichtkoepels, luchtbehandelingskasten, afvoerpijpen, zonnepanelen en -boilers zijn nooit eigen aan het historische dakenlandschap. Gemetselde schoorstenen vormen hierop een uitzondering. Dat betekent dat dergelijke toevoegingen in principe ongewenst zijn, omdat zij het lege en gesloten karakter van de kappen aantasten en - in veelvoud toegepast - de kap een uitdrukking kunnen geven van een technisch installatiepaneel.
Zonnepanelen zijn niet toegestaan behalve op platte daken, niet zichtbaar vanaf de openbare weg.
Dit laat onverlet dat ook zonnepanelen in een beschermd stadsgezicht vrijwel altijd een aantasting zijn van de historisch-ruimtelijke karakteristieken van het daklandschap. Uitgangspunten voor de plaatsing van toegevoegde bouwwerken op kappen zijn:
- Niet op dakschilden die grenzen aan de openbare ruimte;
- Bij keuze tussen een achter- en een verborgen zijdakvlak (tussen panden in) dan heeft dit laatste vanuit het argument zichtbaarheid de voorkeur;
- Alle objecten zo laag mogelijk in het dakvlak plaatsen, met flinke afstand van hoek- en kilkepers en dakranden, in een zo'n klein mogelijke maatvoering;
- Rookgasafvoeren indien mogelijk combineren in een verzamelkap;
- Lifthuizen mogen in verband met zichtbaarheid niet boven de kap uitsteken.
- Schotel-, spriet- en staafantennes worden op kappen niet toegestaan (het beschermd stadsgezicht is hiervoor een dringende reden van algemeen belang).

Uitgangspunten voor de plaatsing van toegevoegde bouwwerken op platte daken:
- Niet zichtbaar vanaf de openbare ruimte;
- Zo laag mogelijk uitvoeren en zo ver mogelijk van de dakrand;
- Rookgasafvoeren indien mogelijk combineren in een verzamelkap;
- Geen spriet of staafantennes die zichtbaar zijn vanaf de openbare ruimte.

◄ *De Sint-Joriskerk domineert de historische binnenstad*

b Bijzondere historische bebouwing

Bijzondere gebouwen in een historische stad zijn gebouwen met een niet-woon- of bedrijfsfunctie. Zij zijn doorgaans groter dan woongebouwen, zijn vaak rijker uitgevoerd en hebben in het geval van verdedigingswerken of kerken ook een heel specifieke hoofdvorm.
Veel bijzondere gebouwen in de binnenstad van Amersfoort zijn op een niet-verbijzonderde wijze opgenomen in het stadsweefsel en bevinden zich tussen de woonbebouwing, zoals bijvoorbeeld Muurhuizen 33, dat later tot het Sint-Elisabethgasthuis werd verbouwd.
Slechts in enkele gevallen zijn bijzondere gebouwen op een stedenbouwkundige verbijzonderde locatie te vinden, bijvoorbeeld op een hoek, in een zichtas of op het midden van een plein. Dit geldt vrijwel uitsluitend voor de meest belangwekkende gebouwen, zoals de hoofdkerken en het stadhuis. In de binnenstad is de Sint-Joriskerk daarvan het beste, maar zeker niet het enige voorbeeld.

Aan de rand van de stad (Schil) bevonden zich eveneens bijzondere gebouwen, zoals kloosters en instellingen, die zich stedenbouwkundig afzonderden van het stedelijk weefsel. Het Sint Pieters- en Bloklandsgasthuis is hiervan een goed voorbeeld.
De gewone woonhuizen en bijzondere bebouwing delen tot in de twintigste eeuw de belangrijkste vormgevingsprincipes met elkaar, zoals het spitse silhouet (afsluiting met een kap), de expliciete beëindiging van gevels, de open

▲ *Voorgevel van het Sint-Pieters- en Bloklandsgasthuis aan Achter Davidshof*

gevels, de verticale vensters, op hoger gelegen verdiepingen in hoogtemaat afnemend, de schaalladder van gevelelementen, het expressieve reliëf in de gevels en het gebruik van slechts enkele materialen (natuursteen, baksteen en hout). Hierdoor ontstond de voor de historische binnenstad zo kenmerkende samenhang.

Al met al zijn historische bijzondere gebouwen en complexen in de historische stad – en ook in Amersfoort - weliswaar een verbijzondering, maar niet een contrast ten opzichte van de grotere aantallen woon- en bedrijfspanden. Ondanks het feit dat in de negentiende en begin twintigste eeuw veel nieuwe gebouwtypologieën en functies in de stad verschenen, zoals postkantoren, scholen, politiekantoren en de grotere winkelpanden, sluiten deze nieuwe panden door hun bijzondere functie nog deels aan bij de voornaamste vormgevingsprincipes van de historische stad.

◄► *Utrechtsestraat V&D bezit een monumentale kap (links) die ruimte biedt aan glas-in-lood koepel in Art Decostijl (rechts)*

In Amersfoort kan dit principe goed worden afgelezen aan het Gymnasium aan de Westsingel, maar ook aan Museum Flehite.
Het kloostercomplex van Onze Lieve Vrouw aan de Zuidsingel toont aan dat de grote schaal van een gebouw niet per definitie een breuk met het stedelijk weefsel hoeft te betekenen, mits de stedenbouwkundige en architectonische principes maar voldoende aansluiting zoeken bij die van de historische omgeving.

Met de komst van het ‘Nieuwe Bouwen’ en het daarop volgende post- en neo-modernisme zijn de oorspronkelijke ontwerpprincipes (onder andere het individuele smalle pand in de gevelwand) losgelaten.
Voorbeelden van deze bebouwing zijn dan ook meer als solitaire objecten binnen het grotere geheel te typeren. Van deze moderne panden hebben vooral de gebouwen van vóór de oorlog, zoals V&D aan de Utrechtsestraat, nog voldoende vormverwantschap met de omgeving (zoals de hoge pannenkap en de hoge graad van architectonische verfijning) om op te vallen maar zich niet uit te zonderen.

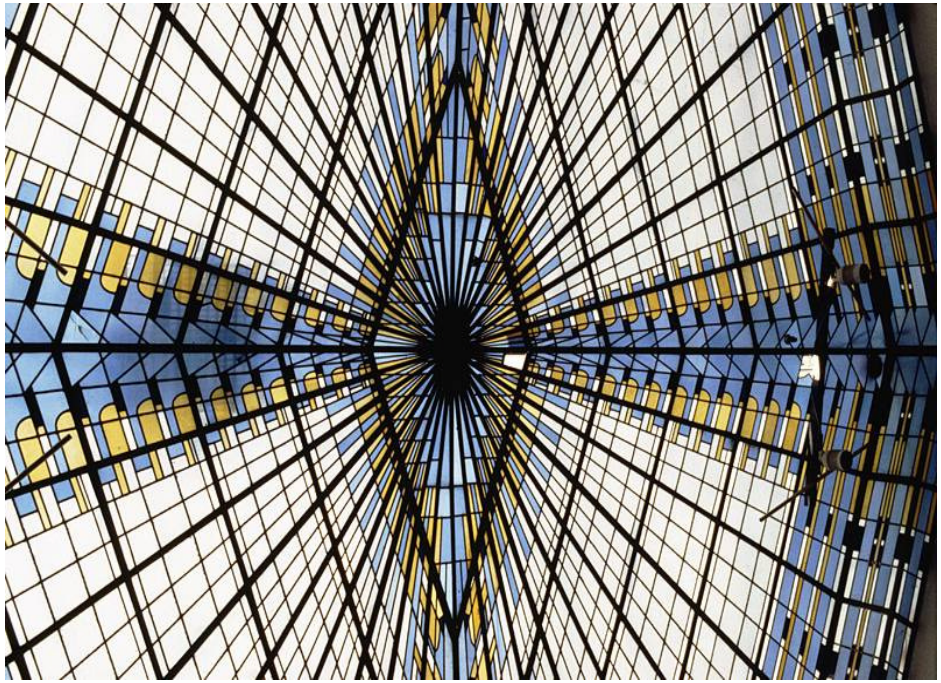

Een aparte categorie wordt gevormd door een aantal eigentijdse panden, die onder architectuur zijn gebouwd en vanuit deze optiek waardevol zijn, maar niet aansluiten bij de gebiedskarakteristieken van het stadsgezicht. Hiertoe behoren onder andere het winkelpand Langestraat 48-50, het voormalig kantoorgebouw van de ROB van Abel Cahen (Stad van Cahen), het schakelstation van Ben van Berkel en het kantoorgebouw van de RCE van Navarro Baldeweg.

c Bouwhistorie

De cultuurhistorische waarden van de binnenstad zijn in veel gevallen bekend en beschreven. Het komt echter vaak voor dat deze waarden door opeenvolgende verbouwingen en aanpassingen aan het oog zijn onttrokken. In zo'n situatie is het gevaar aanwezig (bijvoorbeeld bij verbouwingen) dat waardevolle middeleeuwse constructies en een historische interne structuur ongemerkt uit het stadsgezicht verdwijnen. Bouwhistorisch onderzoek is een effectief middel om het verhaal en de 'leesbaarheid' van monumentale bouwwerken en historische stadsdelen te achterhalen. Vaak gebeurt dit aan de hand van (bouw)sporen die nog in de panden of gebieden aanwezig zijn. Archeologisch onderzoek kan dit beeld compleet maken. De resultaten van bouwhistorisch onderzoek en de daaraan verbonden aanbevelingen geven niet alleen richting aan de planvorming van restauraties en ingrijpende verbouwingen, maar vormen ook een bruikbare inspiratiebron voor nieuwe gebiedsontwikkelingen.

Bouwhistorische verwachting

Bij monumenten en beeldbepalende panden (orde 1 en 2) is de bouwhistorische verwachting hoog. In veel gevallen dateert het casco van deze panden nog uit de bouwperiode en bezitten deze panden – vaak aan het oog onttrokken - nog opmerkelijke bouwonderdelen en bijzondere details. Vandaar dat bij wijzigingen van deze gebouwen op grond van de *Erfgoedverordening Amersfoort* de bouwhistorische waarden in beeld moeten worden gebracht. Bij het voorbereiden van de plannen is vooroverleg met monumentenzorg noodzakelijk. Ter plaatse wordt bekeken of de voorgestelde ingrepen gevolgen hebben voor de bouwhistorische waarden en of een nader bouwhistorisch onderzoek noodzakelijk is. In het beschermd stadsgezicht komen naast monumenten en beeldbepalende panden ook beeldondersteunende (orde 3) gebouwen voor. Zij zorgen voor de zo kenmerkende samenhang van het straatbeeld. Achter de vaak sobere gevels kunnen echter toch waardevolle bouwhistorische onderdelen, veelal uit een vroegere periode daterend, aanwezig zijn. Bij het voorbereiden van de plannen in orde 1 t/m 3 is het noodzakelijk foto's aan te leveren van alle ruimten in het pand, inclusief de kelder en de kap en de trappartij(en), alsmede van de achter- en zijgevels aan binnen- en buitenzijde. Op de foto's van de binnenruimten dienen vloer-, wand- en plafondafwerking goed zichtbaar te zijn. Bij panden in orde 4 zijn de bouwhistorische verwachtingen vaak minimaal. Het betreft hier vaak panden of complexen van recente datum, waarvoor de oorspronkelijke panden zijn afgebroken. Ook op de binnenterreinen, in het gebied omsloten door de achtergevelrooilijnen op de verbeelding, zijn in de meeste gevallen geen bouwhistorische verwachtingen meer aanwezig. Bij wijzigingen en/of ingrepen in deze panden en/of gebieden is geen bouwhistorisch onderzoek noodzakelijk. Als bij de indifferente panden (orde 4) nog bouwhistorische verwachtingen aanwezig zijn dan is dit bij het betreffende pand in de gevelbeelden aangegeven. Voor alle ordes geldt dat als bouwhistorische verwachtingen aanwezig zijn, door monumentenzorg in het begin van een bouwproces ter plaatse bekeken wordt of nader bouwhistorisch onderzoek noodzakelijk is.

Voor de onder architctuur gebouwde panden van recente datum (zie pag. 54) geldt, dat het bouwhistorisch onderzoek zich hier vooral zal beperken tot een studie naar de oorspronkelijke situatie van het gebouw voor wat betreft vormgeving, detaillering en kleurstelling. Deze informatie kan bij het doorvoeren van wijzigingen worden gebruikt om met de oorspronkelijke kwaliteiten van het pand rekening te houden.

▼ *De Elleboogkerk is na bouwhistorisch onderzoek weer voorzien van de oorspronkelijke kleurstelling.*

4 | SAMENVATTING | KERNWAARDEN

In rood: ***de 20 belangrijkste kernwaarden, kenmerkend voor de Amersfoortse binnenstad***

KERNWAARDEN | STRUCTUUR

Ligging en landschap

1 De kenmerkende uit het landschap voortkomende hoogteverschillen, vooral herkenbaar op de kruising van wegen en water met de (nog deels aanwezige) open ruimten tussen de radialen van de Schil, zijn typerend voor Amersfoort als voordestad;

Binnenstadsplattegrond

2 Het nog zeer gave middeleeuwse straten- en grachtenpatroon, dat sinds de vijftiende/zestiende eeuw nauwelijks is gewijzigd met de concentrische aanleg en het assenstelsel als structuurbepalende elementen;
- De bij het straten- en grachtenpatroon behorende profielen;
- Het kenmerkende assenstelsel, waarvan onderdelen eigen verkavelingsprincipes kennen;

3 De samenhang tussen Kern en Schil door de aanwezigheid van de radialen en de concentrische aanleg, waarbij de tussenliggende gebieden zich in hun ruimtelijke opbouw van de rest onderscheiden;
- De ruimtelijke herkenbaarheid van de verschillende groeifasen tussen Kern en Schil;
- De bestaande historische bebouwing;

Kern en Schil

4 De toepassing van het gesloten bouwblok in de Kern en de Schil met een strakke voorgevel- en een gekartelde achtergevelrooilijn en het aan één zijde geopende bouwblok aan de randen van de Schil;
- De gevarieerde parcellering in samenhang met de rangorde van de aangrenzende openbare ruimte;

5 Het nog grotendeels gave historische patroon van rooilijnen met hun geringe onregelmatigheden in samenhang met een afwisseling in kavelbreedtes;
- De aanwezigheid van historisch-ruimtelijk karakteristieke binnenterreinen en achtergevels;
- De radiale verbindingswegen en concentrisch gevormde overgangsgebieden, in samenhang met de in de Kern voorkomende parcellering, gesloten gevelwanden en vrijwel strakke rooillijnen;
- De aan één zijde geopende en van groene binnenterreinen voorziene bouwblokken aan de randen;
- De min of meer geïsoleerde ligging van de grootschalige complexen tussen de historische radialen;

Concentrische aanleg

6 Het ensemble van de Muurhuizen (het hele ensemble over de lengte en in doorsnedeprofiel tot en met de buitenrand van de singels) als wereldwijd uniek en zeldzaam voorbeeld van een laatmiddeleeuwse stadstransformatie, deels in samenhang met de tweede plantsoenring;

7 De grotendeels bewaard gebleven en gave negentiende-eeuwse plantsoengordel. Privétuinen versterken en vergroten hier het openbaar groen;

8 De grotendeels onbebouwde, continue reeks achtertuinen van de Muurhuizen, Breestraat en Krankeledenstraat, zichtbaar vanuit het openbaar gebied met doorzichten op de achtergevels (achterzijde is voorzijde), waarbij de tuin slechts voor een beperkt deel is verhard; bij samenvoeging blijft ieder perceel afzonderlijk herkenbaar in samenhang met de achterliggende bebouwing;
- Zichtlijnen vanuit de eerste ring op de tweede ring (vanaf Kortegracht naar Monnikendam en vanaf Westsingel naar Koppelpoort);
- Boombeplanting langs de singels;

Assenkruis

9 De smalle, intensieve verkaveling langs de hoofdas en de relatief bredere verkaveling langs het grachtenlint;
- De ruimtelijke beslotenheid en continuïteit van de centrale as;
- De oorspronkelijke verkaveling met verschillende breedtematen langs de as, met een nokrichting haaks op de hoofdroute;
- De specifieke profielen van Kortegracht, Langegracht en Grote en Kleine Spui met de relatief bredere verkaveling;
- De verticale samenhang tussen de verdiepingslagen in de straatwanden (historische winkelonderpuien kennen een grote samenhang met de bovenliggende verdiepingen en delen - bij vrijwel alle panden vóór 1940 - de elementaire vormgevingsprincipes van de bovenliggende verdiepingen);
- De boombeplanting langs symmetrisch ingedeelde grachten en langs de Langegracht;
- De grotendeels onbebouwde, continue reeks achtertuinen van de Krommestraat aan de Langegracht, zichtbaar vanuit het openbaar gebied met doorzichten op de achtergevels (achterzijde is voorzijde), waarbij de tuin slechts voor een beperkt deel is verhard;
- De oorspronkelijke zichtas vanaf het Spui en Koppelpoort op de Eem;

Straten en stegen

10 Het onderscheid in hoofd- en nevenstraten en een stegenstructuur parallel aan de centrale as, elk voorzien van een eigen specifieke verkavelings- en rooilijnstructuur (hiërarchie tussen primaire, secundiare en tertiaire structuur);
- De ‘stegenroute’ met tamelijk gesloten gevels, parallel aan de hoofdas;
- Bepalende zichtlijnen op historische bebouwing of bijzondere gebouwen;

11 De grote ruimtelijke samenhang tussen het stratenpatroon, de waterlopen en de bebouwing;

Pleinen

- De verscheidenheid van de pleinen qua vorm, omvang, inrichting en de aanwezigheid van bomen, elk met hun geheel eigen sfeer, waarbij de pleinen worden omgeven door een bebouwing in nagenoeg strakke rooilijnen met een in breedte afwisselende, maar relatief smalle verkaveling;
- De in de hoeken gelegen, wat verborgen toegangen tot de pleinen;
- Doorzicht Groenmarkt-Appelmarkt

Hoven

- De semi-openbaarheid van de hoven met de groene binnentuin als rustpunt binnen de stedelijke structuur;
- De historische bebouwingskarakteristieken van hofje Armen de Poth en het Dreyershofje;

KERNWAARDEN OPENBARE RUIMTEN

Inrichting buitenruimte

- Het ‘lege’ openbaar gebied als bindende schakel tussen bebouwing, straten en functies met terughoudend geplaatst straatmeubilair;
- De grachten als structuurbepalende, open lijnen, door het zeer beperkt toepassen van ‘losse’ objecten (bijv. steigers/aanlegplaatsen);
- De voor Amersfoort kenmerkende beplanting op de kademuren;
- De in traditionele vormentaal ontworpen bruggen; de lichte hoogteverschillen zorgen voor beslotenheid van het straatbeeld;

12 De groenstructuur, bestaande uit solitaire bomen, bomenstructuren die op continue wijze de singels flankeren, monumentale tuinen en historische binnenstadstuinen;

13 De waterlopen met de kenmerkende kademuren en ‘groene’ onbebouwde (achter)tuinen, zichtbaar grenzend aan de openbare ruimte;

- Onbebouwde tuinen die direct grenzen aan de openbare ruimte van de plantsoengordel ter versterking van het groene karakter van het openbaar gebied;
- De historische objecten in de openbare ruimte (straatmeubilair) zijn hoogwaardig vormgegeven;
- Het historische profiel bestaat uit een ruimte voor privéstoepen tegen de gevel met daarvoor een voetpad en een rijbaan op hetzelfde niveau, gescheiden door goten of banden, uitgevoerd met subtiele nuances in het materiaalgebruik (rood-bruin);

14 Een sobere, terughoudende en duurzame materialisering van de stadsvloer middels klinker- en flintbestrating in een historische zonering;

KERNWAARDEN BEBOUWING EN ARCHITECTUUR

Gebouwtypologie + Architectuur

15 De aanwezigheid van historische panden in de Kern en langs de randen en radialen van de Schil (behoud gaat voor vernieuwing);

- De samenhang binnen een gevarieerd bebouwingsbeeld met een groot aantal monumenten en waardevolle panden, gekenmerkt door ‘eenheid in verscheidenheid’;

16 Het nog gave historische architectuurbeeld (alle stijlen vóór 1940) bestaat uit een groot aantal visuele ‘lagen’ in de gevel (de schaalladder van gevel-elementen);

17 De veel voorkomende ‘portaalhuizen’ in de Kern en langs de radialen en overgangsgebieden van de Schil, waarbij ook de achtergevels voor de leesbaarheid en uitstraling van dit type van belang zijn;

- Expliciete gevelbeëindigingen in de Kern en langs de randen en historische openbare ruimten van de Schil;

18 De toepassing van traditionele materialen (baksteen, stucwerk, hout, gebakken pannen), gekenmerkt door een kleine maat en schaal;

- De historische panden bezitten subtiele verschillen t.o.v. elkaar en zijn als afzonderlijke individuen herkenbaar;
- De historische panden zijn niet alzijdig, maar expliciet gekeerd naar de openbare ruimte waaraan zij met de voorzijde grenzen;
- De historische voorgevel is op uiterlijk vertoon gericht en bezit in tegenstelling tot de sobere zij- en achtergevels, een representatief karakter;
- De historische voorgevel bezit een verticale opbouw, bestaande uit een plint, een middenstuk en een expliciet vormgegeven gevelbeëindiging;
- De historische voorgevel kent een duidelijke symmetrie rondom een denkbeeldige as, waarbij deze ordening door de positionering van de vensters wordt versterkt;
- De voorgevels van historische panden zijn rijk aan reliëf, maar doorgaans niet aan plastiek;
- Gevels in de Kern en langs de radialen en randen van de Schil worden gekenmerkt door een ‘schaalladder van gevelelementen’;
- De gevels van de meest gangbare woonhuizen bezitten een schaalladder van vijf niveaus;
- Ornamenten binnen het kleinste schaalniveau worden niet enkel, maar repetitief toegepast;

Dakenlandschap

19 Het grotendeels nog zeer gave, fijnmazige dakenlandschap met zijn steile, spitse kappen en waterpas lopende nokken vormt een belangrijk onderdeel van de historische stad. Ook dit landschap wordt door ‘eenheid in verscheidenheid’ gekenmerkt;

- Het historisch dakenlandschap bestaande uit een samenspel van steile, gesloten kappen met een hellingshoek tussen 45 en 60 graden, waarin de individualiteit van de afzonderlijke panden ook in het dakenlandschap tot uitdrukking komt;
- De 'gesloten' kappen in de Kern en langs de randen en verbindingswegen in de Schil met steile dakhellingen en slechts op spaarzame wijze door dakkapellen van bescheiden formaat geopend;
- De dakenlandschappen op de binnenterreinen;
- De historische kappen gedekt met rode of grijze, gebakken pannen; bijzondere gebouwen, zoals poorten en kerken, soms door leien;
- Het 'spitse' karakter van het historisch dakenlandschap versterkt door verticale elementen als bakstenen schoorstenen;

Achtergevels en achtererven binnenterreinen

- De hiërarchie tussen hoofd- en bijgebouwen;
- De onregelmatige, gekartelde achtergevelrooilijn van de hoofd-gebouwen;
- Achtergevels opgebouwd volgens het principe 'eenheid in verscheidenheid';
- De aanwezigheid van kappen op bijgebouwen;
- De aanwezigheid van een aantal grotendeels nog groene binnenterreinen;
- Afsluiting van niet geheel dichte binnenterreinen met tuinmuren;

Winkelonderpuien

- De rijke expressie van historische winkelonderpuien (vóór de tweede helft van de twintigste eeuw) en de vanzelfsprekende eenheid die deze vormen met de gevels erboven;
- De 'volvlakse' historische houten pui drukt, ondanks zijn ranke vormgeving met stijlen en lijsten, het dragen van het bovenliggende gevelvlak uit met een raster van vlakken en een verfijnd, meerlagig reliëf;

Bijzondere bebouwing

- De expressie van de bijzondere bebouwing, die een verbijzondering, maar geen contrast is met de vormgeving van de gewone panden;

Bouwhistorie

20 De aanwezigheid van deels nog niet in kaart gebrachte bouwhistorische waardevolle onderdelen van panden.

► Appelmarkt,15 'Onder de Linde' foto: Jan Derwig

5 BIJLAGEN

5.1	Ordekaart	60-61
5.2	Kappenkaart	62
5.3	Bouwblokkenkaart	63
5.4	Kaart kleine historische elementen	64
5.5	Bouwhistorische Verwachtingskaart	65
5.6	Archeologische Beleidskaart	66
5.7	Cultuurhistorische Beleidskaart	67
5.8	Schaalladder van gevelelementen	69-79

► Koppelpoort

5.1 ORDEKAART (voor afbeelding zie pag 61)

Naast de cultuurhistorische waardenkaart is ook een kaart vervaardigd, waarop de betekenis van de panden voor het beschermd stadsgezicht als geheel staat aangegeven. Hiervoor zijn de gebouwen verdeeld in vier categorieën of **orden**.

Orde 1 | De eerste en hoogste orde bestaat zowel uit de door het rijk als door de gemeente aangewezen **monumenten**. Zij vormen de 'krenten in de pap' binnen het stadsgezicht en zijn op grond van de Monumentenwet 1988 en de Erfgoedverordening Amersfoort beschermd.
Een passende functie is voor de instandhouding van een monument van essentiële waarde. Vandaar dat bij instandhouding van deze monumenten ***Behoud en restauratie*** *van de bouw- en cultuurhistorische waarden* van deze categorie zijn uitgangspunt.
Voor deze categorie geldt dat functies met zorg dienen te worden ingepast met instandhouding van de monumentale waarden. Voor dergelijke wijzigingsplannen is een **vergunning op grond van de Monumentenwet 1988 of de Erfgoedverordening Amersfoort 2011** noodzakelijk. Alleen wanneer deze kan worden verkregen, is een afwijking van art. 26 mogelijk.

Orde 2 | De tweede orde wordt gevormd door de **beeldbepalende** panden in het stadsgezicht. Deze gebouwen zijn historisch waardevol en passen door hun volume en hoogwaardige architectuur uitstekend in het beeld van het stadsgezicht. Deze gebouwen bezitten bovendien vaak waardevolle historische onderdelen in de gevel en mogelijk ook in het interieur. Voor deze orde geldt een ***restauratieve aanpak*** met instandhouding en herstel van de bouw- en cultuurhistorische waarden. Nieuwe ingrepen zijn ondergeschikt aan de cultuurhistorische waarden.
De restauratieve aanpak houdt in dat alleen die wijzigingen mogelijk zijn, die de – zo nodig door een bouwhistorisch onderzoek onderbouwd – aanwezige waarden in stand houden of herstellen, waarbij rekening wordt gehouden met de oorspronkelijke vorm, kleur en materialisering. Bij de planbeoor-deling zijn de regels van het bestemmingsplan van toepassing.

Orde 3 | De derde en in aantallen de grootste orde bestaat uit **beeldondersteunende** panden. Ondanks hun vaak sobere karakter en uitstraling, zorgen zij - door hun kleinschalige parcellering, bouwmassa en dakopbouw - voor de zo kenmerkende samenhang van het straatbeeld. Ook voor deze orde geldt dat het ***behoud*** en ***herstel*** van de architectuurhistorische, bouwhistorische en cultuurhistorische waarden voorop staat. Bij deze categorie zijn meer wijzigingen in de architectuur mogelijk, mits deze de oorspronkelijke karakteristieken van het gebouw niet verstoren. Bij deze orde zijn derhalve wijzigingen mogelijk die het uiterlijk van het pand ***verbeteren***. Op grond van onderzoek en analyse van vergelijkbare panden kan men zich een beeld vormen hoe het pand er in het verleden heeft uitgezien. De resultaten vormen een inspiratie voor het opstellen van een 'verbeterplan'.

Orde 4 | De vierde groep wordt gevormd door panden met òf een **indifferent** karakter òf panden die **afwijken van de gebiedskarakteristieken**. De eerste groep doet de kwaliteit van het stadsgezicht in principe geen kwaad. Als het bestaande beeld ***op een hoger plan*** wordt gebracht, kunnen deze panden in veel gevallen de samenhang van het stadsgezicht versterken. De tweede groep bestaat uit panden, die vaak door hun grootschaligheid, materiaaltoepassing of platafgedekte bouwmassa's de samenhang van het stadsgezicht hebben doen verdwijnen. Vaak staan zij geïsoleerd op de binnen-terreinen, omsloten door historische uitvalswegen.

Uitgangspunt is: of behoud van de bestaande situatie of een ***transformatie*** van de gevels en kappen naar een situatie die meer in overeenstemming is met de cultuurhistorische en ruimtelijke waarden van het beschermd stadsgezicht en de specifieke locatie. ruimte voor herstel en/of verbetering van onder meer het stedenbouwkundigvolume en veranderingen in architectuur, zoals bijvoorbeeld gevelindeling, detaillering en ornamentiek. Bij orde 4 zijn dus grotere veranderingen mogelijk, waarbij men enerzijds kan kiezen voor herstel van de oorspronkelijke situatie (zie ook orde 3), maar anderzijds ook voor een transformatie, die beter aansluit bij de basisprincipes van historische architectuur, zoals parcellering, gevelindeling en dakenlandschap (zie pag. 48-52).

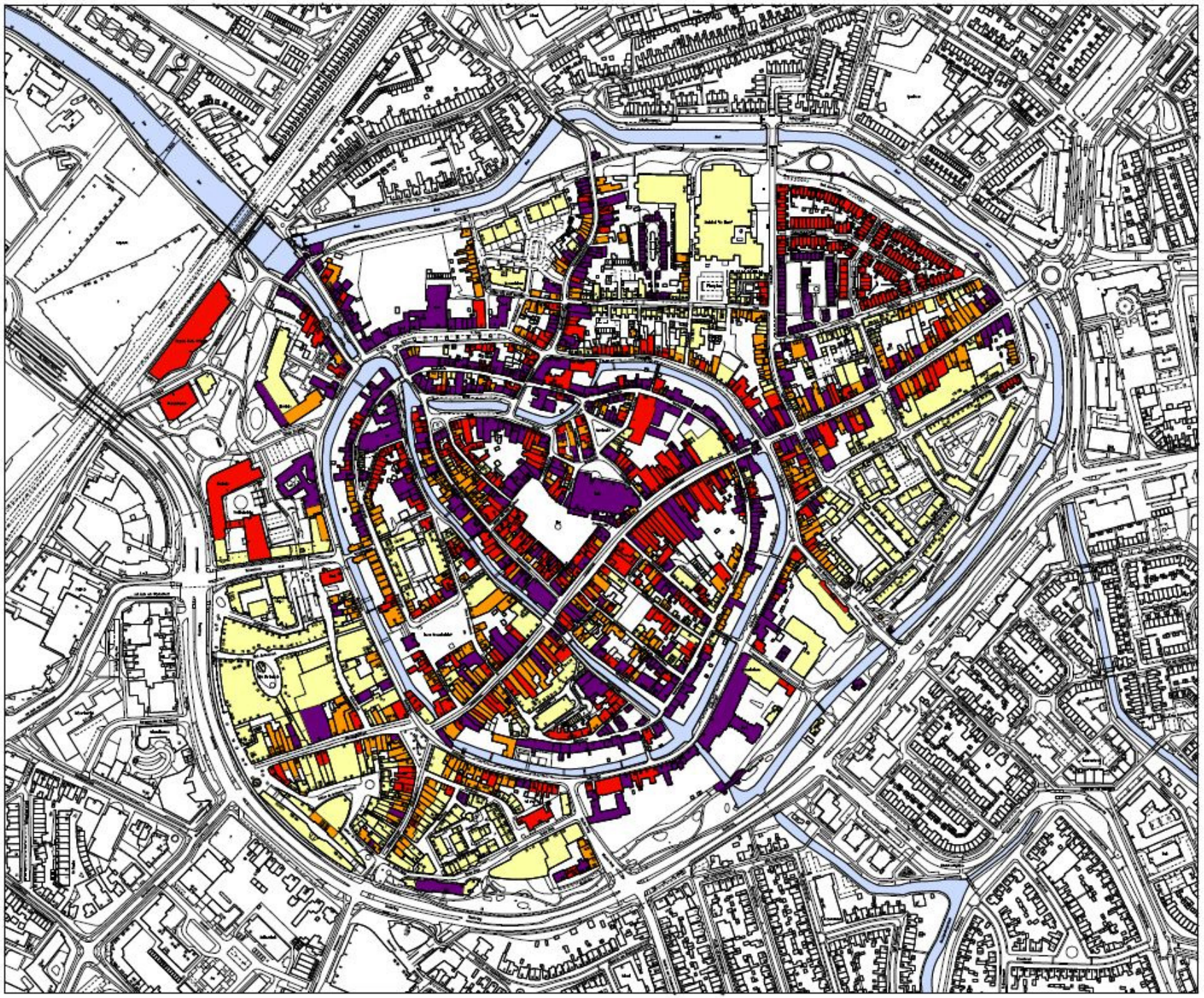

ORDEKAART

VERKLARING

- Orde 1 - Monumenten
- Orde 2 - Beeldbepalend/ Waardevol
- Orde 3 - Beeldondersteunend/ Passend
- Orde 4 - Indifferent/Afwijkend van de gebieds karakteristieken
- Plangebied

BESTEMMINGSPLAN BINNENSTAD • ORDEKAART • CHA

5.2 KAPPENKAART

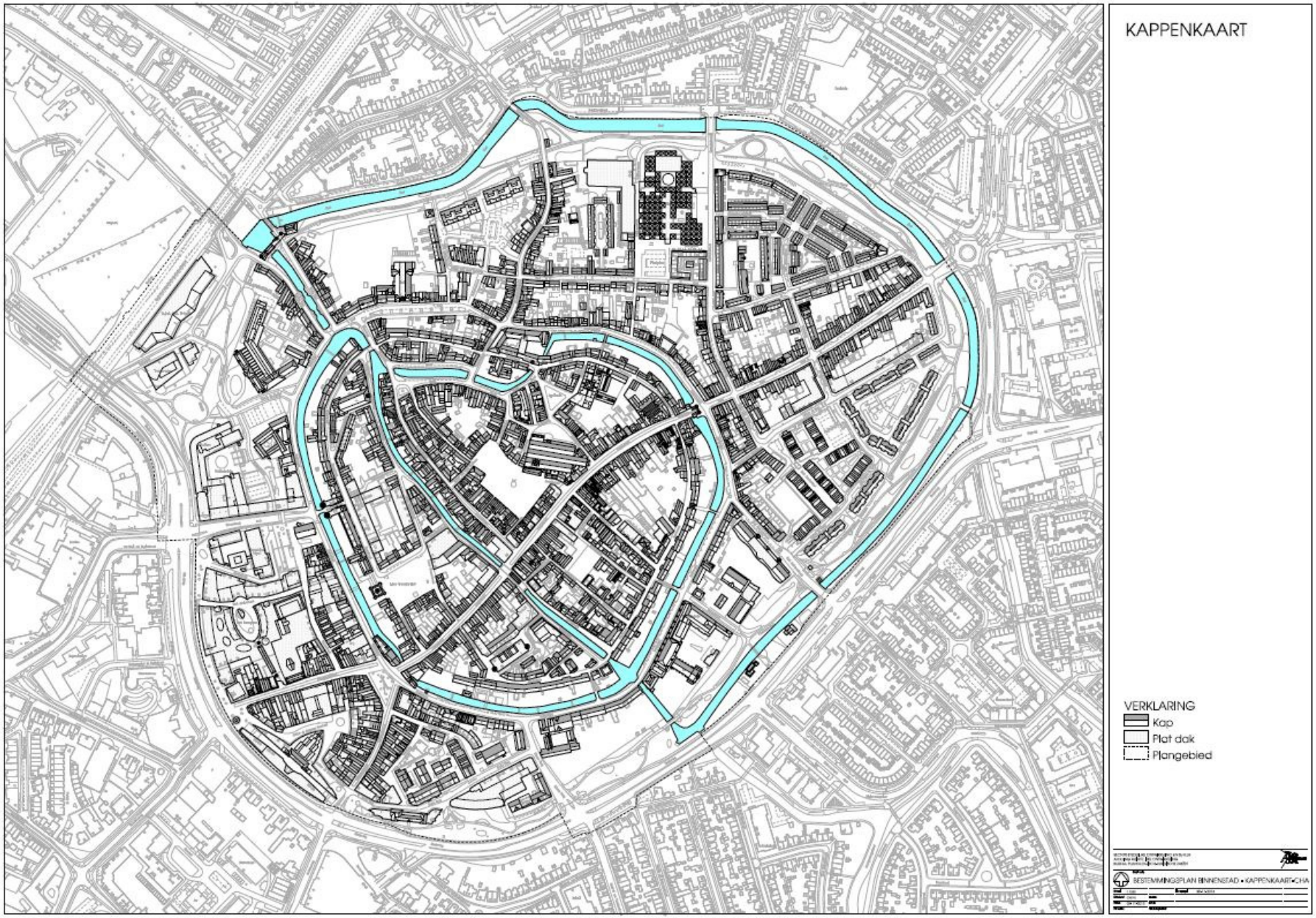

5.3 BOUWBLOKKENKAART

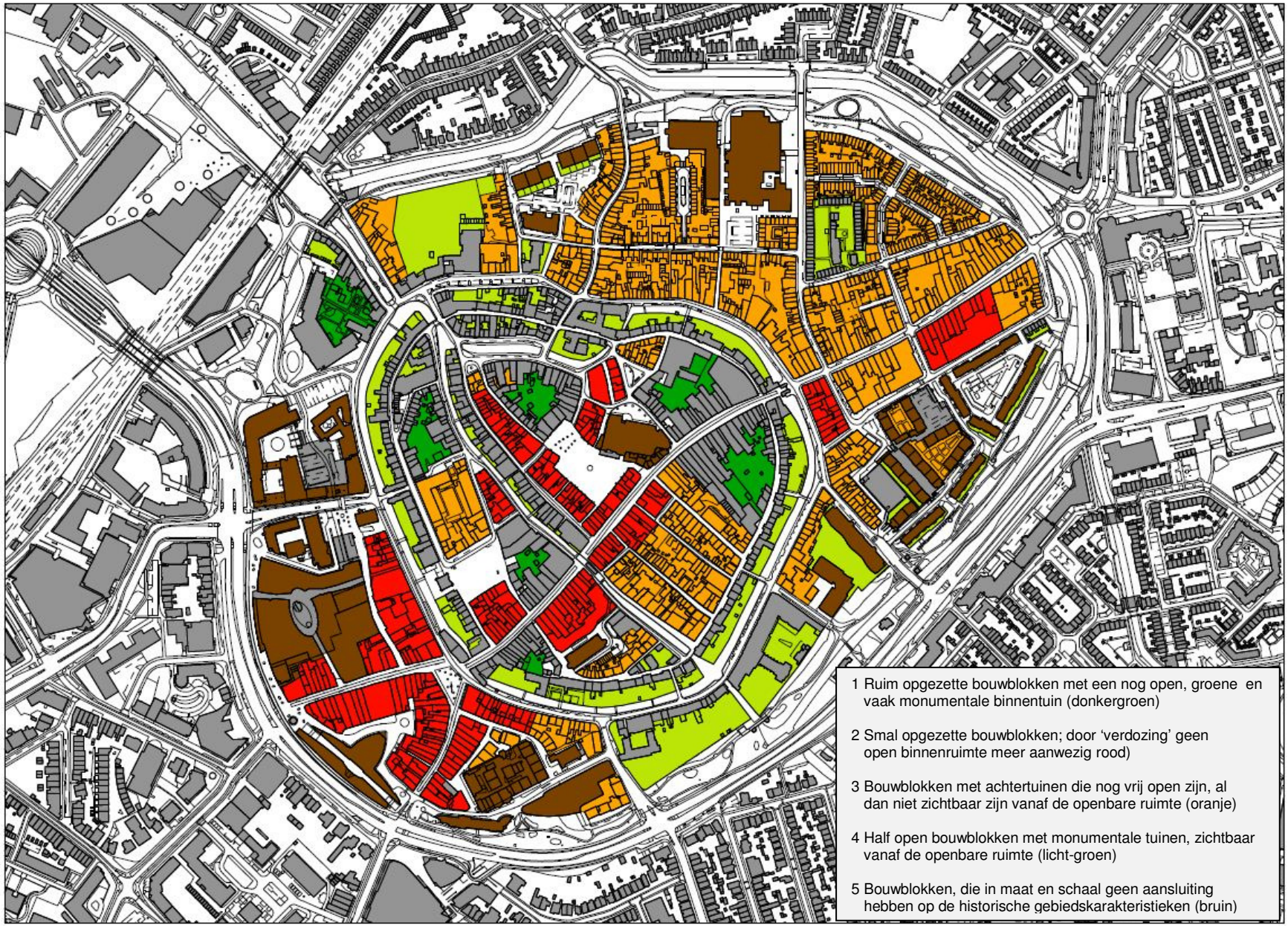

5.4 KAART KLEINE HISTORISCHE ELEMENTEN IN DE OPENBARE RUIMTE

5.5 BOUWHISTORISCHE VERWACHTINGENKAART

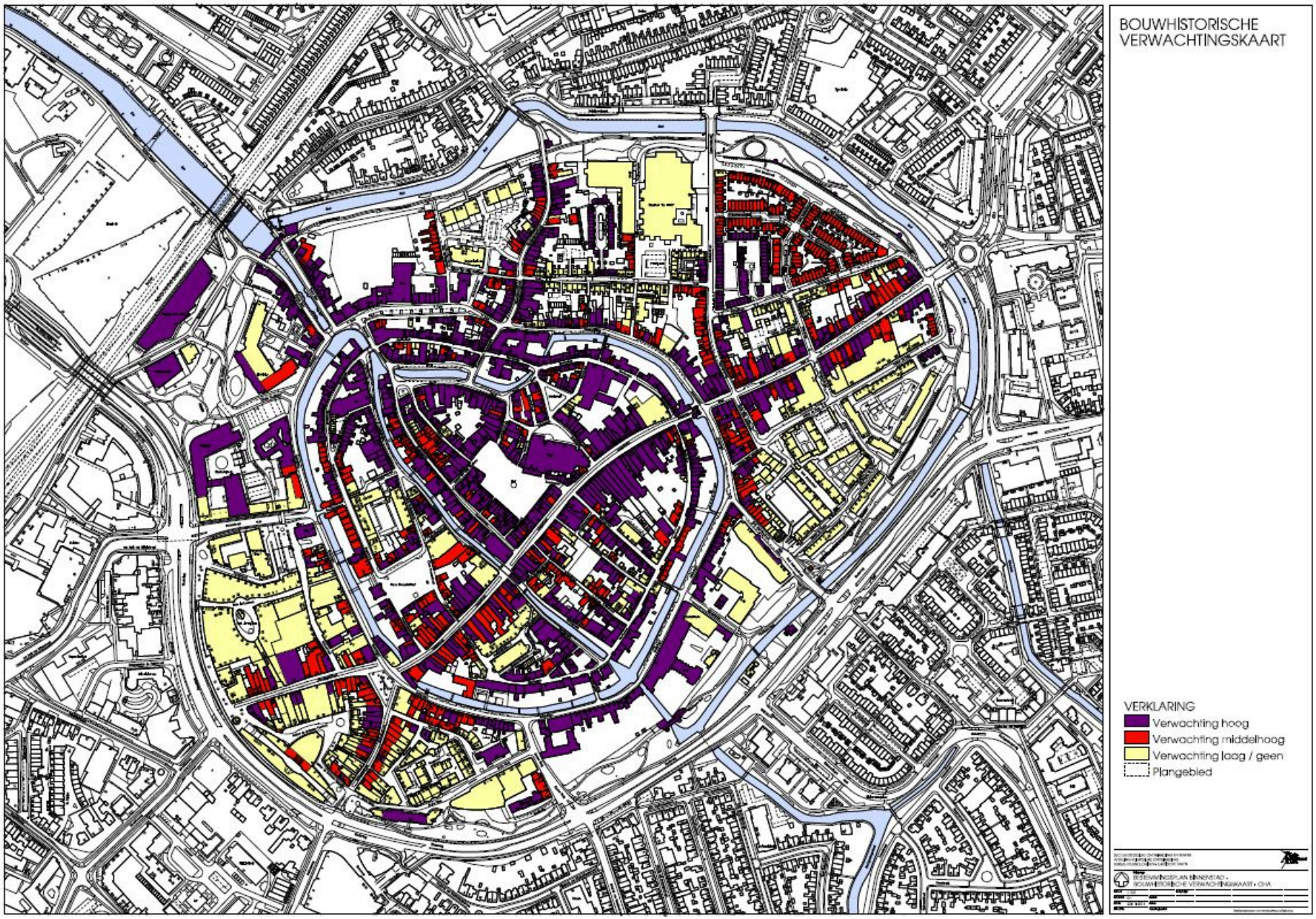

5.6 ARCHEOLOGISCHE BELEIDSKAART

Boven: Detail uit 'Archeologische Beleidskaart Gemeente Amersfoort ten behoeve van de Archeologische Monumentenzorg', eerder gepubliceerd als bijlage in de Erfgoedverordening 2010.
Rechts: Tabel, behorend bij de Archeologische Beleidskaart: Gebiedscategorieën en ondergrenzen met onderzoeksplicht. Bij wettelijk beschermde monumenten (Rijks- en Gemeentelijke monumenten) dient altijd een vergunning te worden aangevraagd als bodemverstoring plaatsvindt. Bij de categorieën 2, 3, 4 en 5 geldt onderzoeksplicht pas bij bodemingrepen dieper dan 30 cm én een plangebied van respectievelijk 0, 100, 500 en 10.000 m2. N.B.: De onderzoeksplicht kan ook bestaan uit een nadere bureaustudie.

➔ **Zoals in het detail van de beleidskaart te zien is, is het gehele Beschermde Stadsgezicht een gebied met een hoge archeologische waarde.**

Gebiedscategorieën met verschillende regimes. Behorend bij Archeologische Beleidskaart.		Beslistabel onderzoeksplicht bij de Omgevingsvergunning (Erfgoedverordening 2010 Gemeente Amersfoort) in geval van bodemverstoring.		
Cat	Omschrijving categorie	Verstorings diepte	Oppervlak plangebied	Wel of geen onderzoeksplicht?
1	Wettelijk beschermde monumenten (Rijks-, of Gemeentelijk monument)	nvt	nvt	Monumentenvergunning aanvragen bij Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (Rijksmonumenten) of bij het College van B&W (Gemeentelijke monumenten).
2	Gebieden met hoge archeologische waarde (binnenstad, historische boerderijen en landgoederen)	>30 cm	>0 m2	
		Nee	-	Geen onderzoeksplicht.
		Ja	-	Onderzoeksplicht: advies inwinnen bij de gemeentelijk archeoloog over de aard van het uit te voeren onderzoek.
		Ja	Ja	Onderzoeksplicht: advies inwinnen bij de gemeentelijk archeoloog over de aard van het uit te voeren onderzoek.
3	Gebieden met hoge archeologische verwachting	>30 cm	>100 m2	
		Nee	-	Geen onderzoeksplicht.
		Ja	Nee	Geen onderzoeksplicht.
		Ja	Ja	Onderzoeksplicht: advies inwinnen bij de gemeentelijk archeoloog over de aard van het uit te voeren onderzoek.
4	Gebieden met middel-hoge archeologische verwachting	>30 cm	>500 m2	
		Nee	-	Geen onderzoeksplicht.
		Ja	Nee	Geen onderzoeksplicht.
		Ja	Ja	Onderzoeksplicht: advies inwinnen bij de gemeentelijk archeoloog over de aard van het uit te voeren onderzoek.
5	Gebieden met lage archeologische verwachting	>30 cm	>10.000 m2	
		Nee	-	Geen onderzoeksplicht.
		Ja	Nee	Geen onderzoeksplicht.
		Ja	Ja	Onderzoeksplicht: advies inwinnen bij de gemeentelijk archeoloog over de aard van het uit te voeren onderzoek.

5.7 CULTUURHISTORISCHE BELEIDSKAART

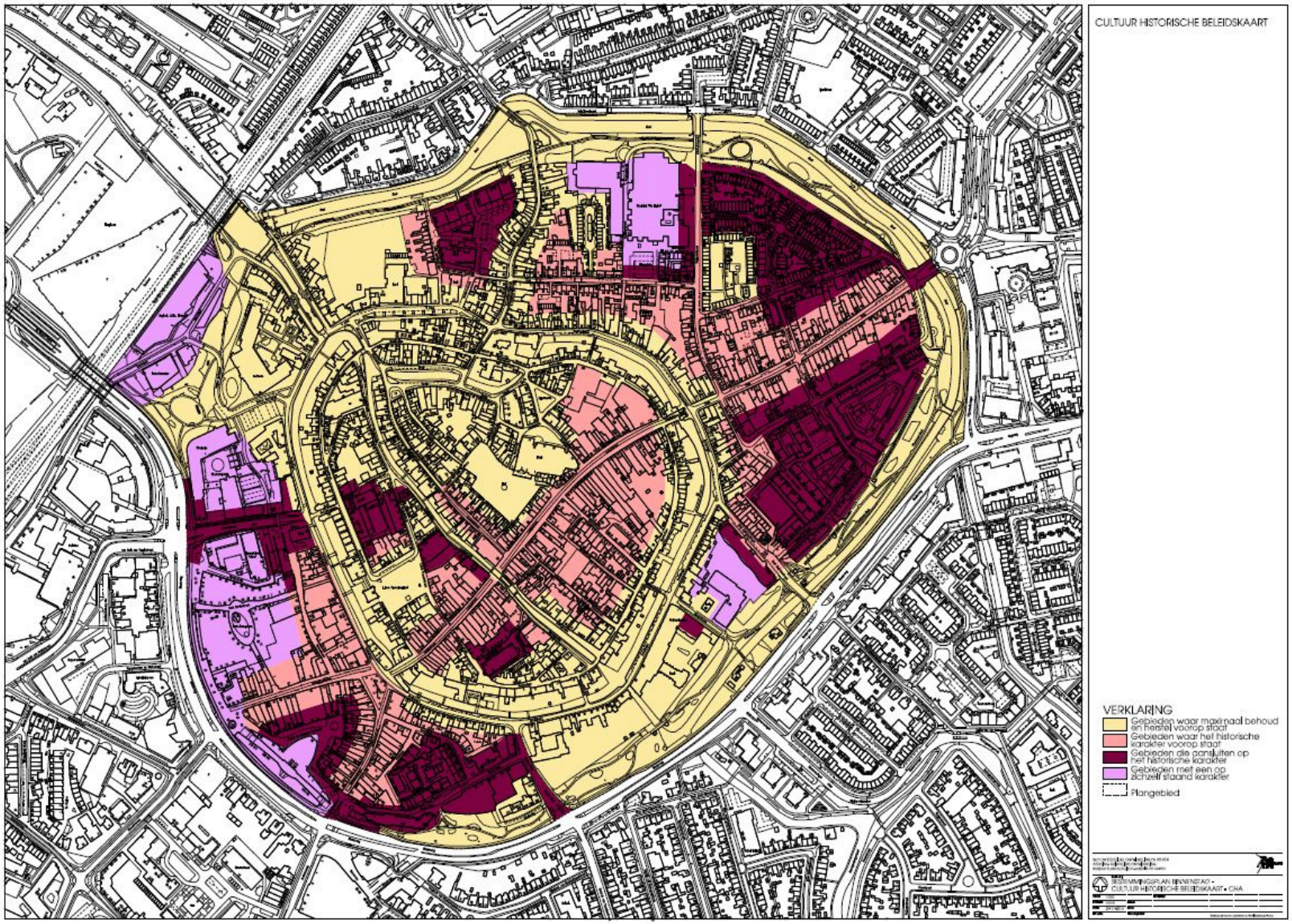

Het nieuwe bestemmingsplan voor de binnenstad (2015) is een conserverend plan, dat wil zeggen dat daarin met nieuwe ontwikkelingen en transformaties in de binnenstad geen rekening wordt gehouden, anders dan het op gecontroleerde wijze faciliteren van (kleinere) bouwzaken en het mogelijk maken van functie-wijzigingen volgens bestaand gemeentelijk beleid.

Aangezien de vele binnenstads-functies zich ook in de komende jaren moeten kunnen ontwikkelen binnen een historisch waardevolle omgeving, is het in het geval van toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen noodzakelijk op hoofdlijnen inzicht te geven in het beleid vanuit cultuurhistorie.

Daarvoor is, in aanvulling op de cultuurhistorische waardenkaart, een cultuurhistorische beleidskaart gemaakt. Samen met de toelichtende tekst en hoofdstuk 3 vormt deze kaart de basis voor de ruimtelijke en cultuurhistorische beoordeling van nieuwe, grotere plannen en geeft deze daarvoor de randvoorwaarden.

Toepassing van de ‘basisprincipes van de historische architectuur’ moeten een verfijnde en fijnzinnige detaillering van massa en gevels van de nieuwbouw tot gevolg hebben. Hierbij speelt de ‘schaalladder’ een eveneens een rol (zie pag. 42 e.v. en 69 e.v).

Gebiedsorde

Voor een uitwerking van de hoofduitgangspunten is het beschermd stadsgezicht is in vier gebieden onderverdeeld:

1. *Gebied waar maximaal behoud en herstel van de historische architectuur(principes) voorop staat;*
2. *Gebied waar het historisch karakter bij veranderingen leidend is;*
3. *Gebied dat aansluit of beter moet aansluiten op het historisch karakter;*
4. *Gebied met een op zichzelf staand karakter.*

1 Gebied waar maximaal behoud en herstel voorop staat;

Dit gebied is ***uniek*** en zelfs ***van internationale betekenis*** met onder andere de beroemde Muurhuizenring. Hier is de in Europa zeer zeldzame transformatie zichtbaar van stadsmuur naar een profiel waarin de Muurhuizenring wordt gecomplementeerd met gracht, singel en singelbebouwing. Op sommige plaatsen is er zelfs een directe samenhang met de tweede concentrische uitleg van de tweede stadsmuur en het plantsoen aanwezig. Dit geldt vooral voor de aan het plantsoen grenzende achtertuinen van de Zuidsingel bij de bebouwing aan de Zuidsingel, grenzend aan het plantsoen en het bouwblok tussen het Spui en de Sint Agathastraat. Zicht via de achtertuinen op de achtergevel is daarbij van grote betekenis. Binnen dezelfde status liggen ook de belangrijkste waterlopen en pleinen in de stad. Nieuwbouw dient in dit gebied heel zorgvuldig te worden ingepast.
Voor dit gebied geldt dat bij sloop-nieuwbouw de 'basisprincipes van historische architectuur' uitgangspunt zijn bij het ontwerp. Daarnaast is de schaalladder van toepassing waarbij in dit gebied bij nieuwbouw in de gevels tenminste de eerste vier schaalniveaus aanwezig moeten zijn. Daarbij geldt tevens, hoe belangrijker de plek, de functie en de omvang, hoe meer bij het ontwerpen van de gevels grenzend aan de openbare ruimte aandacht besteed moet worden aan de uitwerking van de schalen 5 t/m 7. Van deze laatste schaalniveaus dienen in gebieden waarin maximaal behoud en herstel voorop staat elementen - naar oordeel van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit - **in hoge mate** aanwezig te zijn.

2 Gebied waar het historisch karakter voorop staat;

Dit gebied omvat - samen met de gebieden uit categorie 1 - het meest gave deel van de Amersfoortse binnenstad, maar hier is de zeldzaamheid of uniciteit daarbij minder nadrukkelijk aanwezig. In het bestaande stedelijk weefsel zijn het oorspronkelijke stratenpatroon, de watergangen, het reliëf, de parcellering, de opbouw van de architectuur en de toepassing van traditioneel materiaalgebruik in hoge mate aanwezig. Ook in dit gebied vereist het inpassen van nieuwbouw veel zorg en aandacht.
Voor dit gebied geldt dat bij sloop-nieuwbouw de 'basisprincipes van historische architectuur' uitgangspunt zijn bij het ontwerp. Daarnaast is de schaalladder van toepassing waarbij in dit gebied bij nieuwbouw in de gevels tenminste de eerste vier schaal-niveaus aanwezig moeten zijn. Daarbij geldt tevens, hoe belangrijker de plek, de functie, en de omvang, hoe meer bij het ontwerpen van de gevels grenzend aan de openbare ruimte aandacht besteed moet worden aan de uitwerking van de schalen 5 t/m 7. Van deze laatste schaalniveaus dienen in gebieden waarin het historisch karakter voorop staat elementen - naar oordeel van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit - **in voldoende** mate aanwezig te zijn.

3 Gebied dat aansluit of beter moet aansluiten op het historisch karakter;

Binnen het stadsgezicht zijn ook gebieden aanwezig van gemiddelde kwaliteit. Vaak betreft dit de bebouwing langs ondergeschikte straten en stegen. Daartoe behoren ook de wijken uit de jaren dertig en zeventig van de vorige eeuw, die door toepassing van daken op zorgvuldige wijze in het stadsbeeld zijn ingepast. Vaak is daarvan de architectuur sober van karakter. Nieuwbouw in deze gebieden dient tenminste het niveau van de omringende woningen te evenaren. Voor dit gebied geldt dat bij sloop-nieuwbouw de 'basisprincipes van historische architectuur' uitgangspunt zijn bij het ontwerp. Daarnaast is de schaalladder van toepassing waarbij in dit gebied bij nieuwbouw in de gevels tenminste de eerste vier schaalniveaus aanwezig moeten zijn. Daarbij geldt tevens, hoe belangrijker de plek, de functie, en de omvang, hoe meer bij het ontwerp van de gevels grenzend aan de openbare ruimte aandacht besteed moet worden aan de uitwerking van de schalen 5 t/m 7. Van deze laatste schaalniveaus dienen in gebieden die (moeten) aansluiten op het historisch karakter elementen - naar oordeel van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit - **aanwezig** te zijn.

Bij vervanging van grootschalige complexen van recenter datum, die grenzen aan de gebieden uit categorie 1 en 2, wordt gestreefd naar een aansluiting die meer past bij het historisch karakter van de binnenstad. Hier is van belang dat aansluiting wordt gezocht bij de historische kenmerken van de straatwand. Ook in deze gevallen is de toepassing van de 'basisprincipes van historische architectuur' en het gebruik van de schaalladder een middel om de overgang tussen de meer solitaire bebouwing en de waardevolle delen van het stadsgezicht vorm te geven. Bij nieuwbouw geldt dat in de gevels tenminste de eerste vier schaalniveaus aanwezig moeten zijn. Daarbij geldt tevens, hoe belangrijker de plek, de functie, en de omvang, hoe meer bij het ontwerp van de gevels grenzend aan de openbare ruimte aandacht besteed moet worden aan de uitwerking van de schalen 5 t/m 7. Van deze laatste schaalniveaus dienen in gebieden die (moeten) aansluiten op het historisch karakter elementen - naar oordeel van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit - **aanwezig** te zijn.

4 Gebieden met een op zichzelf staand karakter.

Dit gebied omvat ontwikkelingen die qua volume, massa en vormgeving niet passen bij de fijnmazige schaal en de architectuur van de historische binnenstad. Hieronder vallen de Flint, Boldershof, Stadhuisgebied, Jorisplein en Koestraat. In deze gebieden kunnen de grootste veranderingen plaatsvinden. Bij ingrijpende wijzigingen wordt aansluiting gezocht bij de architectuur van het betreffende complex. Bij sloop/nieuwbouw dient aangesloten te worden bij de hoofdkenmerken van het beschermd stadsgezicht. In het laatste geval dienen de basisprincipes voor historische architectuur en/of de schaalladder als inspiratiebron worden gebruikt.
Voor dit gebied geldt dan ook dat tenminste vier schaalniveaus aanwezig moeten zijn. Daarbij geldt ook belangrijker de plek, de functie of de omvang, hoe meer **aandacht** moet worden besteed aan de uitwerking van de schalen 5 t/m 7.

5.8 /SCHAALLADDER VAN HISTORISCHE ARCHITECTUUR AMERSFOORT

De schaalladder, geformuleerd voor gevels grenzend aan de openbare ruimte, vormt een analyse van diverse typen historische architectuur van de Late Middeleeuwen tot in de jaren '30 van de 20ste eeuw, met vaak per tijdsperiode accentverschuivingen naar andere schaalniveaus. Naast analyse-instrument kan de schaalladder ook als inspiratiebron voor nieuwbouw in de binnenstad worden gebruikt. Want het is een opgave en uitdaging om de 'historische' verfijndheid en fijnzinnigheid ook in een eigentijdse vormen te 'vertalen'.
Voor een aantal plekken in de binnenstad wordt de schaalladder ook als toetsingskader ingezet (zie hiervoor pag. 67 e.v.).
De schaalladder is niet alleen tot stand gekomen aan de hand van de analyse van de daadwerkelijke schaal en maatvoering van gevel- en compositorische elementen, maar tevens aan de hand van de volgorde in het ontwerpproces van gevelarchitectuur. Ook de basisfunctie van gevelelementen speelt een rol op welk niveau een element is ingedeeld.

Schaal 1: Volume
Op dit schaalniveau wordt de bouwmassa van het pand of complex als geheel in zijn hoofdvolumes ontleed, zoals het basisvolume (het bouwvolume onder de hoofdkap), de kap, torens en oorspronkelijke aan- en uitbouwen.

Algemene beleidslijn:
- *de korrelgrootte is aan de directe omgeving gerelateerd (perceelsbreedte tussen 5 en 8 meter);*
- *brede bouwterreinen/ensembles zijn in individuele, architectonisch verwante eenheden onderverdeeld;*
- *het basisvolume of iedere individuele eenheid binnen het basisvolume wordt individueel afgesloten met een volledige kap (geen schijnkap);*
- *de schaalladder wordt per individuele eenheid toegepast.*

Schaal 2: Hoofdindeling
In dit schaalniveau wordt de *hoofdcompositie* van de volledige gevel onderzocht en vallen die gevelelementen die de gevel als geheel indelen in enkele 'secties'. Vrijwel altijd zijn deze elementen 'gevelomspannend', 'gevelbreed' of 'gevelhoog' (zoals een kroonlijst of plint). Dit schaalniveau is in veel historische architectuur in een of andere vorm aanwezig en verleent op het één-na-hoogste schaalniveau complexiteit aan de architectuur, terwijl het tegelijkertijd het kader is waarbinnen de elementen op lagere schaalniveaus een begrijpelijke ordening krijgen. In schaalniveau 2, maar deels ook in 3, bevinden zich de gevelelementen die historische gevelcomposities 'begrenzen' en deze een 'begin' en een 'eind' geven, zoals gebruikelijk in veel historische architectuur. In verticale zin (van beneden naar boven) wordt historische architectuur vaak onderverdeeld in horizontale, gevelbrede 'lagen', doorgaans in de vorm van een 'plint', een 'midden' en een 'beëindiging', waarbij de vormgeving van de lagen niet aan elkaar gelijk is.

Ook de kap kan soms deel uitmaken van de beëindiging. Tevens is bij grotere gebouwen de gevel vaak ook in de lengterichting op het grootste schaalniveau compositorisch opgedeeld in stroken of 'secties', bijvoorbeeld door middel van zogenaamde 'risalieten', licht naar voren of achter springende geveldelen over de volle hoogte van de gevel. Deze indeling in secties is doorgaans symmetrisch. Deze 'banden' en secties kunnen geaccentueerd worden door toegevoegde elementen van een ander schaalniveau, zoals tympanen, geveltoppen, bordessen, erkers en balkons etc. Op dit schaalniveau is de compositie van belang, eerder dan de bouwkundige elementen. De beëindiging als bouwkundig element behoort dan ook tot schaalniveau 3.

Algemene beleidslijn:
Zie onder schaal 3.

Schaal 3: Compositie van de hoofdindeling
In dit schaalniveau is de *gevelcompositie* binnen de horizontale lagen en verticale stroken of secties van schaalniveau 2 ondergebracht, alsmede de grotere *compositorische elementen* hierbinnen.

De **plint** bestaat uit een begane grondgevel die in vormgeving, en/of positionering van de gevelopeningen en/of materialisering en/of kleur voldoende afwijkend van de verdiepingen is uitgewerkt om deze laag als een afzonderlijk compositorisch element zichtbaar te maken. Een historische plint bestaat bij winkels vrijwel altijd uit een pui met een 'dragende tektoniek' (een vormgeving die het dragend karakter van de pui voor de bovenliggende gevel benadrukt), al dan niet in combinatie met metselwerkpenanten en een pui-beëindiging (bijvoorbeeld in de vorm van een kroonlijst). Deze puien bestaan uit een compositie van horizontale banden (vaak eveneens een (dichte) plint, midden en beëindiging) en verticale stroken, gescheiden door 'dragende' stijlen. Bij woonhuizen bestaat de plint vaak uit gevelopeningen die in maat, verhoudingen en/of vormgeving afwijken van de bovenliggende verdiepingen, al dan niet in combinatie met andere materialisering (vaak stuc).
De plint van het gebouw wordt bij historische architectuur van vrijwel alle perioden met elementen van lagere schaalniveaus verder ingevuld.
Historische woongebouwen van maximaal twee bouwlagen met kap hebben daarentegen vaak niet een afzonderlijk vormgegeven plint, maar volstaan dikwijls met een eenvoudig trasraam (lage plint van ander metselwerk) of trasraamachtige strook. De expressief vormgegeven deur verleent een dergelijke begane grondlaag dan vaak toch een 'status aparte'. Ook muurhuizen hebben vaak geen afzonderlijk vormgegeven plint, maar een compositie waarbij plint en middendeel in elkaar geweven zijn. Bordessen kunnen op dit schaalniveau eveneens deel uitmaken van de plint.

Het **middenstuk** bestaat vrijwel altijd uit een raster van verticale 'penanten' (dicht gevelvlak tussen naastgelegen gevelopeningen) en horizontale 'borstweringen' (dicht gevelvlak tussen bovengelegen gevelopeningen), beide van hetzelfde materiaal (doorgaans

metselwerk). De hoogte van de borstweringen en de breedte van de penanten zijn doorgaans van een geringere maatvoering dan de breedte of hoogte van de tussenliggende gevelopeningen. Dit is een gevolg van het feit dat deze gevelopeningen doorgaans zijn gegroepeerd op betrekkelijk geringe afstand van elkaar, waardoor de gevelopeningen in oppervlakte groter zijn dan het gesloten muurvlak. Stukken muurvlak die geheel gesloten zijn komen eveneens voor, maar bij de smalle stadshuizen zijn zij in de voorgevel zeldzaam.
Doorgaans is de hoofdopzet van de gevel symmetrisch, op het niveau van de gevel als geheel, maar ook op het niveau van de verschillende hoofdsecties van de gevel.
Omdat de gevelopeningen in zijn algemeenheid niet vierkant zijn, maar vaak sterk verticaal, heeft de gevelcompositie een duidelijke 'richting' en is vrijwel nooit een neutraal dambordachtig raster.
Opvallend bij historische architectuur is dat een exacte herhaling van de vormgeving en/of maatvoering van de gevelopeningen vanaf de plint naar de bovenliggende verdiepingen niet gebruikelijk is bij panden die hoger zijn dan twee lagen plus kap. In principe heeft elke etage zijn eigen gezicht, hoewel de verschillen subtiel kunnen zijn.
Een uitzondering op bovenstaande gevelcompositie vormen de laatmiddeleeuwse panden met de lange gevel aan de straat, zoals aan de Muurhuizen, die zich kenmerken door meer gesloten muurvlakken met vaker kleine, asymmetrisch of onregelmatig gerangschikte vensters, waarbij doorgaans geen gebruik gemaakt is van een raster.
Vooral bij grotere of rijker uitgewerkte panden worden er ook andere architectonische middelen ingezet voor de compositie van het middendeel van de gevel, zoals nissen waarbinnen vensters zijn geordend, vooruitspringende pilasters, zuilen, lisenen grote of brede horizontale metselwerkbanden of brede cordonlijsten, etc. Deze grootschaliger componerende elementen behoren eveneens tot schaalniveau 3, net als gevelopeningen die geschakeld zijn en balkonnen en erkers die meerdere gevelopeningen beslaan.

De **beëindiging van de gevel** wordt als geheel element tot niveau 3 gerekend. In de meeste gevallen wordt deze bij historische architectuur vormgegeven door een markante kroonlijst, een (uitgetimmerde, gemetselde of natuurstenen) gootlijst, een attiek of een geveltop (trapgevels, tuitgevels, halsgevels etc.)
In bepaalde gevallen maakt de kap expliciet deel uit van de beëindiging van het ontwerp van het voor- of zijaanzicht van het gebouw (hoofdzakelijk bij langskappen). In of voor de kap zijn dan elementen opgenomen die de kap betrekken bij het gevelontwerp, zoals timpanen of geveltoppen (schaalniveau 3) of bijzonder vormgegeven dakkapellen (als onderdelen zijn deze schaalniveau 4). Niet altijd is de overgang van het middendeel naar de beëindiging van de gevel even scherp: vooral bij geveltoppen kunnen compositorische elementen van het middeldeel overlopen in de top en ook bij kroonlijsten kunnen elementen van het middendeel deel uitmaken van de beëindiging.
De compositie van de geveltop is altijd afwijkend van die van de onderliggende verdiepingen. Ook de gevelopeningen hierin hebben vrijwel altijd een afzonderlijke maatvoering en/of vormgeving. De beëindiging van het gebouw – in welke vorm dan ook – wordt bij historische architectuur van vrijwel alle perioden met elementen van lagere schaalniveaus verder ingevuld.

Algemene beleidslijn schaalniveaus 2 en 3:
- *Gevels grenzend aan de openbare ruimte hebben een driedeling van plint, middendeel en beëindiging;*
- ***Plint**: bij niet-winkelpanden lager dan twee verdiepingen met kap kan de plint uit een laag trasraam of trasraamachtige band bestaan. De plint van panden die hoger zijn dan twee lagen met kap is met meer middelen uitgewerkt dan alleen een kleurverschil met het middendeel ('compositorische plint') en is ook hoger dan de bovengelegen verdiepingen;*
- *Bij winkelpanden hebben de puien een dragende tektoniek over de volle breedte van de pui, een stenige borstwering bij de aansluiting op het maaiveld en een basisschema bestaande uit verticale stroken en horizontale banden;*
- *De plint wordt met elementen uit de lagere schaalniveaus verder uitgewerkt;*
- ***Middendeel:** deze is voornamelijk opgebouwd uit hoge, verticale vensters in een regelmatig ritme, welke vensters zijn gegroepeerd en waarbij de borstweringen en penanten tussen de vensters lager respectievelijk minder breed zijn dan de hoogte en breedte van de vensters zelf. Een minderheid van de vensters of gevelvlakken kan als accent hiervan afwijken. Symmetrie en/of deelsymmetrie speelt een rol in de compositie;*
- *Bij gevels van meer dan twee lagen met kap is een identieke stapeling van gevel-openingen ongewenst;*
- *Voor projecten aan de buitenzijde van de straat Muurhuizen geldt: een compositie van kleinere vensters in een onregelmatiger rangschikking, waarbij de hoogtes en breedtes van borstweringen respectievelijk penanten gelijk of kleiner zijn dan de gevelopeningen is mogelijk. Een ver doorgevoerde repetitie van gevelopeningen is hier ongewenst;*
- ***Beëindiging:** deze is met elementen uit lagere schaalniveaus verder uitgewerkt.*

Schaal 4: Middelgrote elementen
Dit schaalniveau bestaat hoofdzakelijk uit functionele en soms decoratieve gevelelementen die de grotere bouwstenen vormen van de in schaal 3 beschreven compositie.
Enkelvoudige gevelopeningen (vensters en deuren) mét hun kozijnen zijn de belangrijkste exponenten van deze laag. Andere elementen van dit niveau zijn kleine balkonnen en erkers, grotere onderdelen van bordessen (bijvoorbeeld hekwerken en trappen als geheel), dakkapellen, vlakken siermetselwerk en schoorstenen. Ook de horizontale hoofdonderdelen van de kroonlijst (architraaf, fries- en kroonlijst) of gootlijst behoren tot dit schaalniveau. Hoewel architraaflijsten (decoratieve lijsten rondom gevelopeningen) een ornamentele toevoeging zijn, worden deze wél tot dit schaalniveau gerekend, omdat zij de maat van de gevelopeningen zelf hebben.

Algemene beleidslijn:
- *Gevelopeningen zijn voorzien van kozijnen. Uitzonderingen als accent hierop zijn mogelijk;*

- *Bij projecten die de breedte van een historische individuele kavel overschrijden wordt met andere middelen van schaalniveau 4 dan de gevelopeningen zelf ordening in de gevelcompositie aangebracht;*
- *Geen balkons, erkers of loggia's aan de gevels die grenzen aan de openbare ruimte. Ondiepe stabalkons of erkers zijn mogelijk als incident en indien passend bij de architectuur met een uitwerking van de lagere schaalniveaus (5, 6 en 7).*

Schaal 5: Middelkleine elementen
In dit schaalniveau worden de elementen uit schaal 4 gedetailleerd, geaccentueerd en verfijnd, door middel van middelkleine, vooral functionele en constructieve elementen. Deze worden ook vaak voor architectonische expressie en ornamentering gebruikt of zij hebben uit zichzelf een ornamenterend of verfijnend effect. Hiertoe kunnen onder andere gerekend worden: het raamhout (inclusief stijlen, middendorpels en kalven), blinden (luiken), de kleinere onderdelen of de verfijndere horizontale verdeling van een kroonlijst. Andere voorbeelden zijn de strekken, bogen, boogvelden en lateien boven de gevelopeningen, waterslagen onder gevelopeningen, siermetselwerk van beperkte afmetingen, de samenstellende onderdelen van zuilen en pilasters (basementen en kapitelen, maar doorgaans niet de schachten (die zijn van schaalniveau 3 of 4) en de samenstellende delen van balkons en erkers (grotere consoles, balkonplaten, kleinere hekwerken en balustrades, traliewerk. Ook daken van erkers, treden van een trap, grote panelen van een deur, grote panelen binnen luiken, dunnere gevelbanden en zeer kleine gevelopeningen kunnen eveneens tot dit schaalniveau horen.

Algemene beleidslijn:
- *In het grootste deel van de gevelopeningen is een compositie aangebracht van kozijnen en raamhout, waarbij het raamhout zorgt voor een kleinere vlakverdeling; Uitzonderingen als accent hierop zijn mogelijk;*
- *De aansluitingen van gevelopeningen op het omringende metselwerk worden geaccentueerd door middel van verfijnde waterslagen en lateien of verbijzonderd metselwerk.*

Schaal 6: Ornamenten
Dit schaalniveau bestaat met name uit expliciet toegevoegde, zelfstandige ornamentiek van middelklein en klein niveau, en uit kleinschaliger onderdelen, detaillering en ornamentering van de elementen uit schaal 5, zoals: raamroeden, sierroedes in bovenlichten, balusters en/of spijlen van een hekwerk, sluit-, hoek- en aanzetstenen rond gevelopeningen, sierkoppen, versiering binnen boogvelden, klein siermetselwerk, gevelstenen, festoenen en guirlandes, cartouches, siervazen, kleine panelen van luiken en deuren, ornamenten van basementen, schachten en kapitelen, gevelankers, hang- en sluitwerk, windvanen etc.

Schaal 7: Detaillering
Dit is een van de meest verfijnde schaalniveaus ('van hand- tot duimniveau'), die kan bestaan uit de kleine ornamenten van elementen van schaal 6, zoals sierstenen binnen boogvelden, sierelementen op of verfijnde detaillering van spijlen van hekwerken, details van hang en sluitwerk, beslag op deuren, maar ook profilering van kozijn- en raamhout, profilering van natuursteen of baksteen, verfijnde profilering van een kroonlijst, verfijnde bewerking van smeedwerk, kleine details van beeldhouwwerk. Het voegwerk behoort eveneens tot dit schaalniveau. Een verdere verfijning onder schaalniveau 7 komt vaak voor bij historische architectuur, maar zal hier verder niet worden behandeld.

Algemene beleidslijn schalen 5, 6 en 7:
- *Uitgezonderd de vereisten voor uitwerking op kleinere schaalniveaus zoals die zijn vermeld onder schaalniveau 3 en 4, en de algemene beleidslijn zoals vermeld onder schaalniveau 5 wordt de mate en de wijze van toepassing van de schaalniveaus 5, 6 en 7 na advies van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit bepaald. Voor bepaalde locaties in het beschermd stadsgezicht van de historische binnenstad zijn in principe alle niveaus vereist.*

Historiserend of eigentijds bouwen
Belangrijk uitgangspunt bij dit alles is dat de historische binnenstad niet bevroren wordt, maar zich kan blijven ontwikkelen tot een vitale, levendige stad. De in de Cultuurhistorische Analyse beschreven kernwaarden zijn gebaseerd op in het verleden toegepaste principes. Natuurlijk kunnen invullingen op een historiserende manier of soms in de vorm van een reconstructie in het stedelijk weefsel worden ingevoegd, maar aan de andere kant is en blijft het een uitdaging voor de moderne architectuur om een antwoord te vinden op de vraag hoe eigentijdse architectuur zodanig in de historische stad kan worden ingevoegd, dat de samenhang, de identiteit en aantrekkelijkheid van het beschermd stadsgezicht toenemen. Het recente verleden heeft aangetoond dat dit mogelijk is.

15de en 16de eeuw: Groot Tinnenburg

Schaal 1 volume

Schaal 2 hoofdindeling

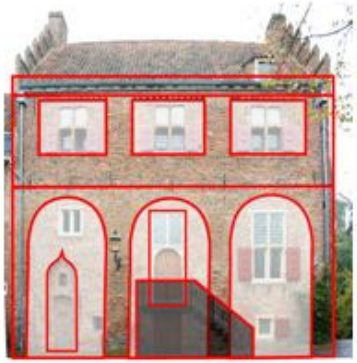

Schaal 3a gevelcompositie

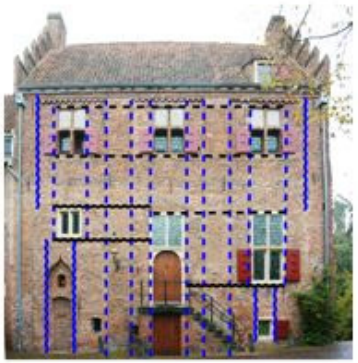

Schaal 3b gevelcompositie

Schaal 4 middelgrote elementen

Schaal 5 middelkleine elementen

Schaal 6 ornamenten

Schaal 7 detaillering

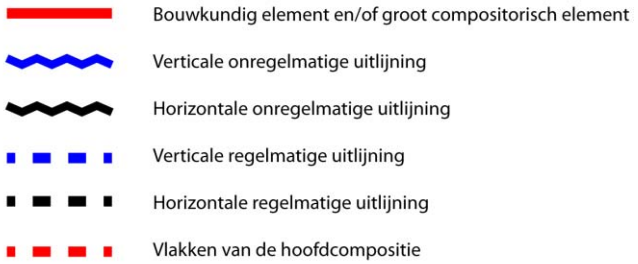

TOELICHTING SCHAALLADDER 15de/16de eeuw: Groot Tinnenburg

Schaal 1: Volume
Het gebouw bestaat uit twee deelvolumes: het basisvolume en de kap. De zijgevels die boven de kap uitsteken worden niet geanalyseerd in de schaalladder, omdat zij niet bij de voorgevel horen.

Schaalniveau 2: Hoofdindeling
Het gebouw is in verticale zin opgebouwd in drie hoofdsecties: plint/middendeel-onder, middendeel-boven en beëindiging. Het gebouw heeft geen duidelijke plint, zoals vaker voorkomt bij middeleeuwse woongebouwen. Plint en middendeel van de gevel vormen compositorisch één geheel. De beëindiging bestaat uit een relatief dunne gemetselde gootlijst met profilering, waardoor deze een betrekkelijk geringe rol speelt in de compositie van het gebouw. In de lengterichting is de gevel niet opgedeeld in meerdere hoofdsecties, maar wel in een repetitie van drie hoofdvlakken (schaalniveau 3).

Schaalniveau 3: Compositie van de hoofdindeling
De compositie wordt in eerste instantie beheerst door een opzet in drieën in horizontale zin zowel als in verticale zin. De benedenste laag – plint en middendeel in één – is opgedeeld in drieën door midden van drie gemetselde bogen (restanten van rondbogen in de eerste stadsmuur), zonder dat er afzonderlijke hoofdsecties ontstaan (omdat onderverdelende pilasters ontbreken). Binnen deze drie bogen is het grootste deel van de gevelopeningen geordend. Het bordes is dermate groot dat het een afzonderlijk compositorisch element is binnen de plint-middendeel. De vensters in de bovenste laag zijn eveneens geordend in grotere compositorische metselwerkvelden, hier uitgevoerd als nissen, die grotendeels zijn uitgelijnd op de onderliggende bogen. Aan de zijkanten van de gevel is het uitlijnen niet geheel gelukt. Ook meerdere gevelopeningen die aan elkaar gekoppeld zijn, al dan niet door middel van een nis, worden tot schaalniveau 3 gerekend, omdat deze een groter compositorisch vlak vormen.
De hoofdcompositie van de gevel is in aanzet gebaseerd op regelmaat en symmetrie, maar dit is niet consequent doorgevoerd, hetgeen vaker voorkomt bij panden uit de Late Middeleeuwen. Vooral in de onderste laag van de gevel lijnen gevelopeningen horizontaal en verticaal vaak niet uit en zijn ook de vorm en de grootte van gevelopeningen niet gelijk. Over de gevel is dan ook geen symmetrie-as te trekken. De relatieve geslotenheid van de gevel (betrekkelijk kleine gevelopeningen en veel muurwerk) is eveneens een typische laatmiddeleeuwse karakteristiek, hoewel dit vaak visueel wordt ‘gecompenseerd’ door de grotere compositorische vlakken waar de gevelopeningen in zijn gevat.

Schaalniveau 4: Middelgrote elementen
De enkelvoudige gevelopeningen mét de kozijnen vormen de basiselementen van de ordening van de gevel direct onder het niveau van de compositorische elementen van 3. Ook de kleinere vensters worden hiertoe gerekend, tenzij zij heel klein zijn en weinig bijdragen aan de compositie. Het is mogelijk om de kleinere vensters met de letters A, B en C ook tot een lager schaalniveau te rekenen. De samenstellende delen van de grotere compositorische elementen uit schaalniveau 3, zoals die van het bordes (o.a. hek) behoren eveneens tot schaalniveau 4.

Schaalniveau 5: Middelkleine elementen
Op dit schaalniveau bevinden zich de samenstellende delen van schaalniveau 4 en elementen van voornamelijk functionele aard, zoals het raamhout, de waterslagen, luiken, kleinere vensters, kleine sierbanden boven vensters, de treden etc.

Schaalniveau 6: Ornamenten
Op dit schaalniveau bevinden zich de kleine samenstellende delen van de elementen van schaalniveau 5 – zoals de spijlen van het hekwerk en van de tralies– maar ook nog enkele kleine functionele elementen zoals de ankers. Expliciete decoratieve elementen op dit niveau bij dit specifieke gebouw zijn schaars.

Schaalniveau 7: Detaillering
Dit is een van de meest verfijnde schaalniveaus, waarop de afwerking en de kleine detaillering zich bevindt, hier vooral getoond aan de hand van de deur. Het glas-in-lood valt in deze schaal, net als de kleinere details van het hang- en sluitwerk, de nagels in de deur, maar ook de afzonderlijke profielen in de tussendorpel tussen deur en bovenlicht. Ook de afzonderlijke profielen van de kroonlijst vallen hieronder.

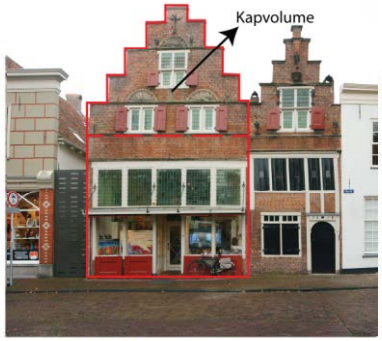

Schaal 1 volume

Schaal 2a hoofdindeling

Schaal 3a gevelcompositie

Schaal 3b gevelcompositie

Schaal 4 middelgrote elementen

Schaal 5 middelkleine elementen

Schaal 6 ornamenten

Schaal 7 detaillering

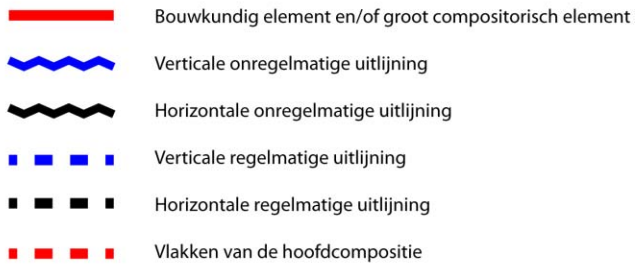

TOELICHTING SCHAALLADDER 16e/17e eeuw: Havik 35

Schaal 1: Volume
Het gebouw bestaat uit twee deelvolumes: het basisvolume en de kap. De kap is in dit ontwerp niet zichtbaar, waardoor in het gevelbeeld er slechts één hoofdvolume zichtbaar is. De trapgevel verraadt natuurlijk wel het tweede hoofdvolume.

Schaal 2: Hoofdindeling
Het gebouw is in verticale zin opgebouwd in twee hoofdsecties: plint en middendeel-beëindiging. Het gebouw heeft een duidelijke plint in de vorm van een pui, maar geen duidelijk middendeel: middendeel en beëindiging (trapgevel) lopen in elkaar over. Bij lagere panden met topgevel komt dat vaak voor.

Schaalniveau 3: Compositie van de hoofdindeling
De compositie op dit niveau wordt beheerst door een verticale opdeling (van beneden naar boven) van de pui en middendeel-beëindiging in horizontale lagen, gescheiden door banden in de gevel en een luifel, die als elementen zó prominent zijn dat zij op zichzelf behoren tot niveau 3.
Ook de gehele pui is onderverdeeld in een plint, een midden en een bovenstuk, waarvan de afzonderlijke lagen behoren tot schaalniveau 3. Maar de verticale stroken tussen de stijlen behoren eveneens tot dit schaalniveau. De drie gevelopeningen in het middendeel-beëindiging vormen tezamen een eenheid, die op afstand gehouden is van de pui. Ook deze compositie-eenheid is een element van schaalniveau 3. De gehele gevel is geordend rondom een denkbeeldige symmetrie-as, wat typisch is voor alle historische stijlen na de Middeleeuwen. Boven de pui is de gevel relatief gesloten (veel metselwerk, weinig glas), hoewel dat wordt visueel wordt ‘gecompenseerd’ door middel van elementen die gekoppeld zijn aan de gevelopeningen (bogen en luiken). Alle vensters zijn uitgelijnd op elkaar en ook op de stijlen van de onderpui. Regelmaat is belangrijk, maar strikte repetitie is er niet. Alle lagen hebben een andere maatvoering en een andere vormgeving

Schaalniveau 4: Middelgrote elementen
De enkelvoudige gevelopeningen mét de kozijnen vormen de basiselementen van de ordening van de gevel direct onder het niveau van de compositorische elementen van niveau 3. Ook de kleinere vensters worden hiertoe gerekend.

Schaalniveau 5: Middelkleine elementen
Op dit schaalniveau bevinden zich de samenstellende delen van schaalniveau 4 en elementen van voornamelijk functionele aard, zoals het raamhout, de waterslagen, luiken, kleinere vensters, kleine sierbanden boven vensters, de treden etc.

Schaalniveau 6: Ornamenten
Op dit schaalniveau bevinden zich de kleine samenstellende delen van de elementen van schaalniveau 5 – zoals de panelen van de luiken – maar ook expliciet toegevoegde decoratieve elementen, grotendeels binnen de elementen van schaalniveau 5, zoals de decoratie in de boogvelden boven de vensters. Ook de ankers zijn van dit schaalniveau. Juist in de renaissance – waar dit pand toe behoort – zijn schaalniveaus 5 en 6 vaak veelvuldig toegepast en vaak zelfs dominant.

Schaalniveau 7: Detaillering
Dit is een van de meest verfijnde schaalniveaus, waarop de afwerking en de kleine detaillering zich bevindt. In deze gevel wordt dit schaalniveau vooral gedomineerd door het glas-in-lood. Maar ook het hang- en sluitwerk van de luiken behoort tot deze schaal, alsmede de profielen van de luifel en de banden in de gevel.

18de eeuw | Zuidsingel 38 Huis met de paarse ruiten

Schaal 1 volume

Schaal 2a hoofdindeling

Schaal 2b hoofdindeling

Schaal 3a gevelcompositie

Schaal 3b gevelcompositie

Schaal 4 middelgrote elementen

Schaal 5 ***middelkleine elementen***

Schaal 6 ornamenten

Schaal 7 detaillering

TOELICHTING SCHAALLADDER 18de eeuw: Huis met de paarse ruiten / groot gebouw

Schaal 1: Volume
Het gebouw bestaat uit twee deelvolumes: het basisvolume en de kap. De kap is in dit ontwerp niet zichtbaar, waardoor in het gevelbeeld er slechts één hoofdvolume zichtbaar is.

Schaal 2: Hoofdindeling
De compositie van de voorgevel is in verticale zin (van beneden naar boven) opgebouwd uit twee hoofdsecties: plint-middendeel waarbij de plint feitelijk in het ontwerp nauwelijks een rol speelt en de beëindiging in de vorm van de monumentale kroonlijst. In horizontale zin (van links naar rechts is de gevel in drie hoofdsecties verdeeld, waarbij het middendeel licht naar voren springt, de zogenaamde middenrisaliet. Deze middenrisaliet met de daarnaast gelegen vleugels worden in de kroonlijst doorgezet.

Schaalniveau 3: Compositie van de hoofdindeling
De compositie op dit niveau wordt beheerst door een horizontale opdeling (van links naar rechts) van het middendeel van de gevel, door middel van hoge stroken met sterk gelijkende gevelopeningen. In het midden van de middenrisaliet is een strook geplaatst van bordes tot aan kroonlijst met verbijzonderde gevelopeningen, die gezamenlijk het bewust ontworpen 'centrepiece' van deze gevel vormen, waarom heen de rest van de gevel als het waren symmetrisch is gespiegeld. Het tympaan boven de kroonlijst accentueert deze streng aangezette symmetrie rondom een ontworpen as. Ook de kroonlijst kan worden onderverdeeld in verschillende compositorische deelsecties, maar deze zijn hier gestippeld, omdat zij ook tot schaalniveau 4 kunnen worden gerekend.
Onregelmatigheden zitten niet in deze gevel, een typische kenmerk van classicistische gevels. Wel verschillende de verdiepingshoogten subtiel, maar deze zijn niet afzonderlijk vormgegeven, zoals in de voorgaande perioden.

Schaalniveau 4: Middelgrote elementen
De enkelvoudige gevelopeningen mét de kozijnen (dikke rode lijn, resp. dunne rode lijn) vormen de basiselementen van de ordening van de gevel direct onder het niveau van de compositorische elementen van niveau 3. Ook de lijsten om de kozijnen ('architraaflijsten') behoren tot de schaalniveau 4 (weergegeven op de tekening met een witte dekking). Weliswaar betreft het hier decoratie, maar zij zijn van een gelijk schaalniveau als de gevelopeningen zelf. Het gedecoreerde lijstwerk rondom de entreedeur is eveneens schaal 4, omdat het zelfs groter is dan de gevelopeningen zelf en hier direct aan gekoppeld is.

Schaalniveau 5: Middelkleine elementen
Op dit schaalniveau bevinden zich de samenstellende delen van schaalniveau 4 en elementen van voornamelijk functionele aard, zoals het raamhout, de waterslagen, de grotere onderdelen van het bordes, maar ook de grotere decoratieve onderdelen van de lijst om de entreepartij. Ook de grotere panelen van de deuren behoren tot dit niveau.

Schaalniveau 6: Ornamenten
Op dit schaalniveau bevinden zich de kleine samenstellende delen van de elementen van schaalniveau 5 – zoals de kleinere panelen van de deuren, de raamroedes en de kleinere samenstellende delen van de omlijsting van de entreedeur – maar ook expliciet toegevoegde kleinere decoratieve elementen, in zoals de leeuwenkoppen. In het classicisme - waar dit pand toe behoort – zijn schaalniveaus 5 en 6 vaak toegepast maar minder dominant dan in de renaissance en barok.

Schaalniveau 7: Detaillering
Dit is een van de meest verfijnde schaalniveaus, waarop de afwerking en de kleine detaillering zich bevindt. In deze gevel wordt dit schaalniveau vooral gedomineerd door de verfijnde profilering van de kroonlijst en de verfijnde decoratie van de entreedeur en van de lijst om de entree.

20ste eeuw | Lieve Vrouwekerkhof

Schaal 1 volume

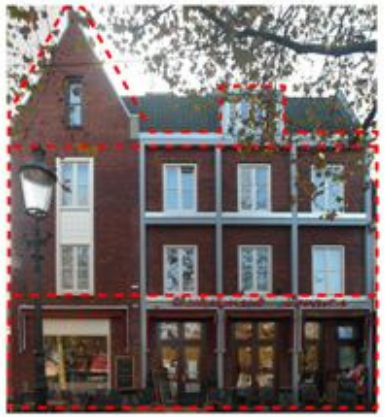

Schaal 2a hoofdindeling

Schaal 2b hoofdindeling

Schaal 3a gevelcompositie

Schaal 3b gevelcompositie

Schaal 4 middelgrote elementen

Schaal 5 middelkleine elementen

Schaal 6 ornamenten

Schaal 7 detaillering

TOELICHTING SCHAALLADDER 20e eeuw: LIEVE VROUWEKERKHOF

Schaal 1: Volume
Het gebouw bestaat uit twee deelvolumes: het basisvolume en de kap. De kap achter de topgevel is in deze afbeelding vanaf de pleinzijde niet zichtbaar.

Schaal 2: Hoofdindeling
De hoofdindeling van de voorgevel is in verticale zin (van beneden naar boven) opgebouwd uit drie lagen: plint, een middendeel en een beëindiging in de vorm van een uitgewerkte gootlijst inclusief dakkapel. In horizontale zin (van links naar rechts is de gevel in twee hoofdsecties verdeeld, met elk een andere beëindiging en elk een ordening van de gevel.

Schaalniveau 3: Compositie van de hoofdindeling
Op schaalniveau 3 bestaat de gevel op de begane grond uit drie vakken met gescheiden puien, en een vierde vak onder het linkerdeel van de gevel. Het rechter middendeel van de gevel is feitelijk een voortzetting naar boven toe van de indeling van de begane grond. Als gevolg van de identieke indeling in gelijke vakken in het rechter middendeel bestaat de onderverdeling op dit schaalniveau uit de vierkante vakken die door het raster voor de gevel worden gevormd. Ook het raster zelf behoort tot dit schaalniveau, net als de puien als geheel. In het linkerdeel zijn de gekoppelde vensters inclusief het paneel schaalniveau 3.

Schaalniveau 4: Middelgrote elementen
Op dit schaalniveau bevinden zich de individuele gevelopeningen met hun kozijnen. De deuren behoren eveneens tot schaalniveau 4. Het paneel in het linker geveldeel wordt eveneens gerekend tot niveau 4, maar zou ook in niveau 5 kunnen worden ondergebracht.

Schaalniveau 5: Middelkleine elementen
Op dit schaalniveau bevindt zich het raamhout (al dan niet van hout) rondom en in het midden van de glasvlakken. Ook de koppenlagen als geheel boven de gevelopeningen behoren tot niveau 5, net als de hoekblokken en de tuit van de topgevel. Meer elementen van niveau 5 zijn niet in de gevel ontworpen.

Schaalniveau 6: Ornamenten
Dit schaalniveau is alleen in de vorm van de roedes in de vensters aanwezig.

Schaalniveau 7: Detaillering
Op dit schaalniveau bevinden zich de noppen van het paneel in het linkerdeel. Ook de individuele stenen van de koppenlaag boven de gevelopeningen behoren tot dit schaalniveau. Meer elementen van dit schaalniveau zijn in deze gevel niet verwerkt.

▲ *Bovenlicht Oude Stadhuis, Westsingel 43*

6 INDEX

A

Aanwijzing beschermd stadsgezicht 5
Achtergebied 47
Architectuur 36
Assenkruis 19

B

Basisprincipes van historische architectuur 39
Basisprincipes van historische winkelpuien 44
Basistypologie 36
Bebouwing 36
Behoud en herstel 36, 60
Bijbehorende bouwwerken 47
Bijzondere bebouwing 53
Binnenstadsplattegrond 12
Binnenterreinen 3, 47
Bouwhistorie 55
Bouwhistorische verwachting 55
Bruggen 29

C

Concentrische aanleg 16
Cultuurhistorische beleidskaart 67

D

Dakafwerking 48
Dakenlandschap 48
Dakhelling 48
Dakkapel 49,51
Dakloggia's 52
Dakraam 52
Dakterrassen 51
Dakvorm 48

E

Eenheid in verscheidenheid 39

G

Gesloten bouwblok 13
Gevelbeëindiging 39
Geveldetaillering 40
Gevelindeling 39
Gevelvorm 39
Goothoogte 40
Grachten 29
Grachtenlint 20
Groenstructuur 29

H

Hekwerken dakterassen 51
Historische elementen 31
Historische interne structuur 55
Historische muren 31
Hoven 27

I

Inleiding 5

K

Kademuren 29
Kappen op platte daken 52
Kern 12
Kernwaarden 9
Kleur 40

L

Landschap 11
Leeswijzer 6

M

Masten en palen 30
Materialisering 40
Modernisering van de monumentenzorg (MoMo) 5

N

Nokbeloop 48
Nokhoogte 40, 48
Nokrichting 48

O

Openbaar groen 29
Openbare ruimte 29
Ordekaart 36, 60
Overkappingen 47

P

Parkeerplaatsen 31
Parkeren in tuinen 16
Pleinen 26

R

Raadsvoorstel “Cultureel erfgoed 2011-2015: visitekaartje voor de stad" 5
Restauratieve aanpak 36
Ring muurhuizen 16
Ring plantsoengordel 18

S

Samenvoeging van panden 36
Schaalladder van gevelelementen 40
Schil 12
Schoorsteen 51
Speelvoorzieningen 32
Stadsvloer 30
Steiger 29
Straatmeubilair 31
Straten en stegen 25

T

Toegevoegde elementen op daken en kappen 52
Transformatie 36, 60
Transformatorhuisjes 30
Tuinen muurhuizen 16

V

Vensterindeling 39
Verkeersvoorzieningen 31
Vlaggenmasten 30
Voordestad 11, 15, 31

W

Wegen, zie straten en stegen 25
Welstandsnota 5
Winkelpuien 44

Z

Zonnepanelen 52

Foto's
Afdeling RO/Monumentenzorg
Archief Eemland
Jan Derwig
Jos Stöver
Uitgeverij Thoth (luchtfoto's)

Deze Cultuurhistorische Analyse van de Binnenstad van Amersfoort is tot stand gekomen in samenwerking tussen de afdelingen Ruimtelijke Ontwikkeling en Vergunning, Toezicht en Handhaving van de gemeente Amersfoort en Bureau Flexus AWC te Rotterdam
November 2014